

2417

3049

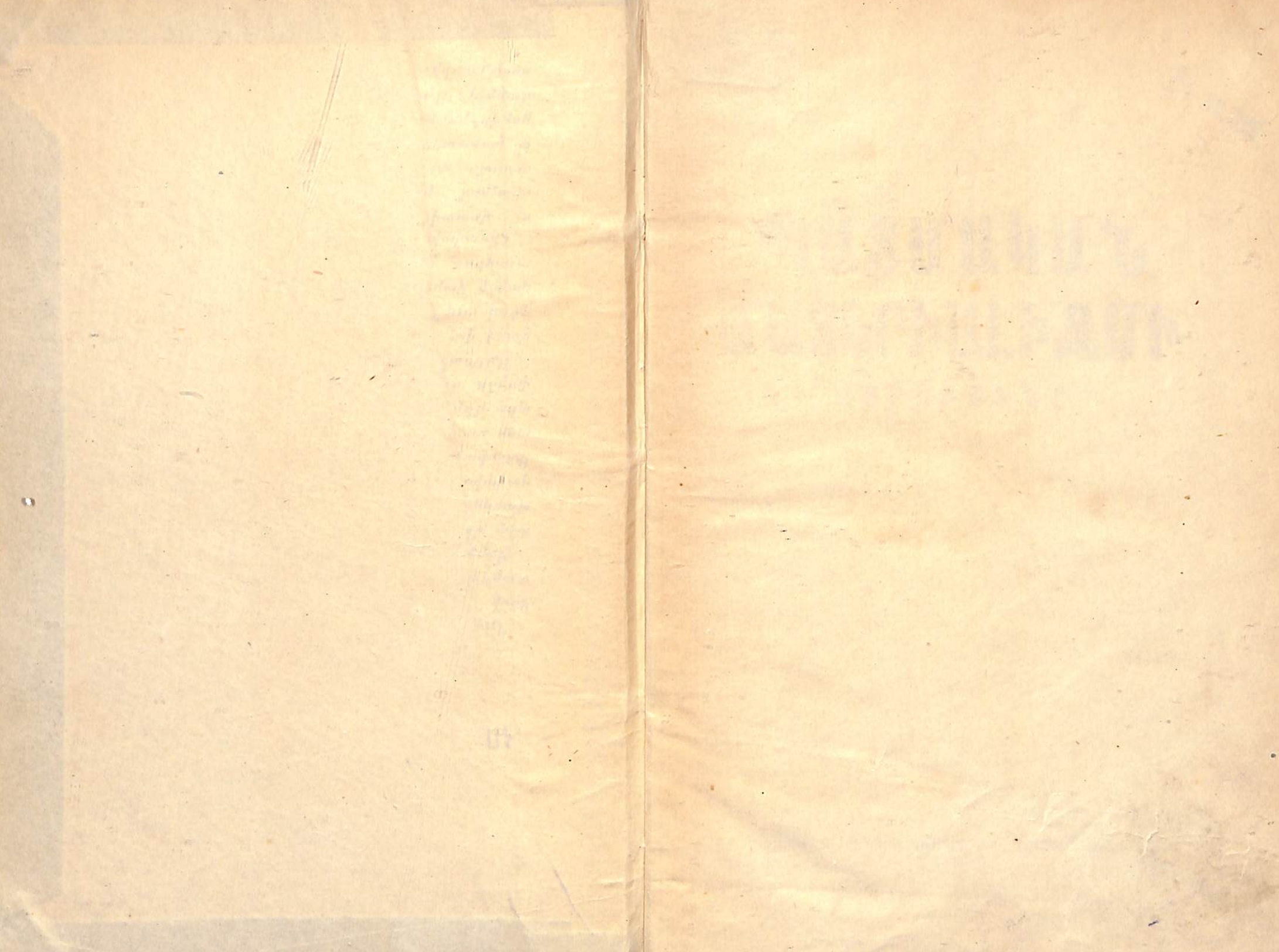
IMH

П-19

2417

3049

ИМН
А-19

146.4
Ռ-16

01 JUL 2009

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԱՏԵՐԻԱԼԻԶՄԻ ԱՅԲՈՒԲԵՆԸ

ԽՍՀՄ Ժողովրդների կենտրոնական Հրատարակչություն
Երևան

1928

1MM
N-13

Ա. ՌԱՅԵՎՍԿԻՅ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԱՏԵՐԻԱԼԻԶՄԻ ԱՅԲՈՒԲԵՆԸ

Թարգմանված է հապավումներով:
Արված են փոփոխություններ յեվ լրացումներ:

ԽՍՀՄ ԺՈՂՈՎՈՐԴՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿ. ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿ
1928

3049

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԱՌԱՋԱԲԱՆԻՑ

Գրքույկիս նպատակն է պատմական մատերիալից մի հիմունքները մատչելի դարձնել ընթերցողների վերջափ կարելի յե լայն խավերին: Դրա համար յես պետք է բաց թողնեյի մի քանի այնպիսի հարցեր, վորոնք յենթակա չեն տարրականացման: Լայն խավերին հասկանալի դառնալու համար յես պետք է շատ հաճախ դիմեյի որինակաների ոգնության. այդպես ել վարվել եմ:

Այս գրքույկի արժեքը գուցե նաեմացնում է այն հանգամանքը, վոր յես որինակաները վերցնում եմ մեծ մասամբ մեր ժամանակաշրջանից. այդ արել եմ (ի վնաս գրքույկի) գիտակցաբար՝ նկատի առնելով այն, վոր գրքույկիս ընթերցողները կարող են անծանոթ լինել Հոռմի, Հունաստանի կամ Ֆրանսիական Մեծ Հեղափոխության պատմությանը:

Ինձ գուցե կշտամբեն և նրա համար, վոր յես, խոսելով կուսակցության մասին—խոսում եմ գլխավորապես Համ. Կոմկուսի մասին, խոսելով դասակարգի մասին—խոսում եմ գլխավորապես պրոլետարիատի մասին և այլն: Դա իհարկե աղաղեմիական

պրիմ չե, բայց յես ձգտել եմ թեորեաիկ խնդիրները
բացատրել այնպիսի որինականերով, վորոնք ընթերցող-
ների լայն խավերին ծանոթ են և յիովին հասկանալի:

Թեորեաիկներից մեջբերումներ անելու համար յես
ընտրել եմ միայն Վ. Ի. Լենինին, ցանկանալով, թե-
կուզ նվազ չափով, ոգտագործած լինել այն փայլուն
ձևակերպումները, վոր նա տվել ե մեր թեորիայի հա-
մարյա բոլոր հարցերի վերաբերմամբ:

Մի շարք ընկերներ, գրքույկիս ձեռագիրը կար-
դալով՝ արել են ցուցմունքներ, վորոնք և յես ոգտա-
գործել եմ:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

Ա. Ռայեվսկու այս աշխատությունը տալիս ենք փոփո-
խություններով.— ուռւս հրատարակության մասին կենտրո-
նական որգանների արած դիտողությունները նկատի յեն
առնված և կատարված են համապատասխան շտկումներ:

Այս գրքույկի բնագիրը ներկայումս ընդունված ե կեն-
տրոնական վայրերի բանֆակներում:

Սկսնակ ընթերցողի համար սա մի հաջող ուղեցույց-
ձեռնարկ ե, վոր խիստ համառոտ և մատչելի ձևով տալիս
ե եյականը: Հանձնարարելի յե վոչ միայն մեր բանվոր-
ների լայն խավերի, այլև մեր կոմյերիտականների, ուսու-
ցիչների, մանավանդ բանֆակների և II. աստիճանի դպրոց-
ների բարձր խմբերի աշակերտության համար:

Վ. Ար.

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Մարդս իր գիտելիքները ձեռք ե բերում առար-
կաների վրա աշխատելով, հասարակության մեջ մարդ-
կանց հետ շփվելով. իր ձեռք բերած այդ բոլոր գի-
տելիքների հիման վրա նա կազմում ե իր աշխար-
հայացքը բնության յերևույթների և մարդկային
հասարակության մասին:

Սակայն մենք գիտենք, վոր բոլոր մարդիկ միա-
տեսակ չեն նայում աշխարհի վրա: Վոմանք կարծում
են, վոր ամբողջ բնությունը և մարդուն ստեղծել ե
աստված, և վոր գոյություն ունի հոգի և յերկնային
(անդրգերեզմանային) կյանք, մյուսները, ընդհակա-
ռակը, ժխտում են այդ ամենը՝ ապացուցելով, վոր վոչ
աստված, վոչ հոգի և վոչ ել յերկնային կյանք չկան,
և վոր մեր արեգակնային սիստեմը (արեւը, յերկիրը և
ուրիշ մոլորակները) գոյացել են բնության վորոշ
որենքի համաձայն: Այնուհետև՝ վոմանք համարում
են, վոր մարդուն մարդու միջոցով շահագործելը միշտ
ել յեղել ե և պետք ե գոյություն ունենա, և վոր կա-
պիտալիզմը հավեթ, միշտ ել կլինի: Մյուսները, ընդ-
հակառակը, հայտարարում են զրան ուղղակի հակա-
ռակը և նախագուշակում կապիտալիզմի մոտալուտ
մահը ամբողջ աշխարհում, և այլն:

Ուրեմն մարդկանց աշխարհայեցողությունը միատեսակ չէ։ Դա կախված է նրանից, թե մարդ ինչպես է ապրում, ինչպիսի դեր է կատարում, ինչ դիրք ունի հասարակական արտադրության մեջ։ Բանվորների աշխարհայեցողությունը այլ է, կապիտալիստներիինը—այլ, կալվածատերերինը նույնպես ուրիշ է։ Ուրեմն աշխարհայեցողությունը դասակարգային բնույթ ունի։

Մենք այս գրքույկում կխոսենք վոչ թե ընդհանրապես աշխարհայեցողության մասին, այլ միայն պրոլետարական աշխարհայեցողության մասին։ Միայն վերջինս է բոլորովին ճիշտ անդրադարձնում իրականությունը, համապատասխանում իրականությանը։ Մնացած բոլորը, և ամենից առաջ բուրժուական աշխարհայեցողությունը, աղավաղված, խեղաթյուրված են ներկայացնում այն, ինչ կա։ Ինչո՞ւ չէ այդպես։ Նրա համար, վոր բուրժուական հասարակության մոտալուտ վախճանը բուրժուազիային վախեցնում է։ Ուստի և վերջինս ձգտում է դրսևորել շրջապատող իրականության մեջ միայն այն, ինչ դեռ ևս ցույց է տալիս կապիտալիստական իրավակարգի ամուր լինելը։ Յե՛վ ընդհակառակը, այն ամենը, ինչ ցույց է տալիս նրա մոտալուտ կործանումը, բուրժուազիան աշխատում է դանց առնել։ Այստեղից և ստացվում է սխալ պատկեր։ Բուրժուական աշխարհայեցողությունը ճիշտ չէ անդրադարձնում իրական կյանքը։

Իսկ պրոլետարական աշխարհայեցողությունը ճիշտ է անդրադարձնում կյանքը։ Դա տեղի յե ունենում

այն պատճառով, վոր հասարակական զարգացումն ընթանում է պրոլետարիատի դասակարգային հիմնական շահերի ուղղությամբ։ Կապիտալիստական հասարակության զարգացումն ընթանում է կապիտալիզմի վոչնչացման և կոմունիստական հասարակության ստեղծման ուղղությամբ։ Պրոլետարիատը, շնորհիվ իր դիրքի, չափազանց շահագրգռված է, վոր այդ անցումն կատարվի, վոր կապիտալիզմին փոխարինե կոմունիզմը։ Այդպիսով, հասարակության մասին ամեն մի աղավաղված, խեղաթյուրված, սխալ պատկերացումն շահավետ չէ բանվոր դասակարգի համար, ընդհակառակը—նա շահագրգռված է՝ կապիտալիստական հասարակությունը և այդ հասարակության զարգացման գիծը ճանաչել այնպես, ինչպես դա իրոք կա, իսկ այդ զարգացումը կատարվում է հոգուտ բանվոր դասակարգի։

Այն, ինչ մենք ասացինք հասարակության վերաբերյալ, բնականաբար անդրադառնում է նաև բնական գիտությունների վրա։ Այստեղ բուրժուական գիտնականները մտցնում են իրենց սխալ հայացքները, վոր նրանք քաղել են հասարակությունը հետազոտելուց։ Այնպես վոր՝ բուրժուական ամբողջ աշխարհայեցողությունը թափանցված է սխալ, խեղաթյուրված պատկերացումներով։ Դրանից իհարկե չի կարելի հետևեցնել, վոր բուրժուական բոլոր գիտելիքներն ել անպետք են։ Ընդհակառակը, պրոլետարիատը շատ բան է վերցնում բուրժուազիայից, բայց պրոլետարիատը ստիպված է այդ բոլորը զտելու, մաքրելու ամեն տեսակի սխալ յեզրակացություններից, ռեակցիոն, փթած կարծիքներից։

Պրոլետարական աշխարհայացքը՝ այլ կերպ կոչվում է մարքսիզմ։ Դա այդպես է կոչվում կարլ Մարքսի անունով (այդ հանճարեղ մտածողն ու հեղափոխականը ապրում էր 1818—1883 թ.)։ Մարքսը իր ընկեր Ֆրիդրիխ Ենգելսի (ապրում էր 1820—1895 թ.) հետ միասին մշակեց պրոլետարական աշխարհայեցողության կամ՝ ինչպես սովորաբար ասում են՝ պրոլետարական իդեոլոգիայի բոլոր գլխավոր հիմունքները։ (Իդեոլոգիա—ծագում է իդեյա խոսքից, վոր նշանակում է միտք, գաղափար։—Գաղափարախոսություն)։ Մարքսը և Ենգելսը բանվորներ չեն յեղել, նրանք դուրս յեն յեկել բուրժուական ինտելիգենցիայի շրջանից։ Բայց բանվորական մասսայական շարժման ազդեցության տակ անցյալ դարի կեսին նրանք անցան բանվոր դասակարգի կողմը և նրան ոգնեցին ստեղծելու իր, պրոլետարական իդեոլոգիան։ Մարքսը և Ենգելսը յեղել են և յեն բանվոր դասակարգի մեծ ուսուցիչները։ Նրանք բանվոր դասակարգի պայքարին խիստ ոգնեցին նրանով, վոր լուսաբանեցին մարդկային հասարակության ամբողջ բարդ կառուցվածքը։ Դեռ ավելին—Մարքսը և Ենգելսը բանվոր դասակարգին ցույց տվին այն միջոցը, վորով նա կարող է ըմբռնել դասակարգային պայքարի ամենաբարդ դրությունները։

Այժմ ամեն մի գիտակից բանվոր ձգտում է հասկանալ մյուս մեծ ուսուցչի ուսմունքը՝ բանվորական մասսաների ուսմունքը՝ Վ. Ի. Լենինի ուսմունքը—Լենինիզմը։ Բայց յեթե մենք քննենք, թե ինչումն է կայանում լենինիզմի թեորիան, ապա կտեսնենք, վոր

նա միայն շարունակությունն է, հետագա զարգացումն է Մարքսի և Ենգելսի թեորիայի։ Լենինը ժամանակակից իրականությունը ուսումնասիրում էր այնպես, ինչպես մեզ պատգամել են Մարքսը և Ենգելսը։ Լենինը նրանց աշակերտն էր։ Լենինիզմը—կապիտալիզմի մահացման և պրոլետարական հեղափոխության եպոխայի (ժամանակաշրջանի) մարքսիզմն է, այսինքն այն եպոխայի, յերբ կապիտալիզմը արդեն հասել է այն դրության, վոր այլևս հնարավորություններ չունի իր գոյությունը շարունակելու, յերբ նա կործանվում է, յերբ պրոլետարիատը իշխանությունը իր ձեռքն է գցում և ձեռնամուխ է լինում կոմունիստական հասարակության կառուցման։

Դրանից յերևում է, թե ինչ հսկայական նշանակություն ունի մարքսյան թեորիան, վորով զբաղվելու յենք այս գրքույկում։ Մենք նախ կանգ կառնենք և կսովորենք թե բնության և թե հասարակության զարգացման ընդհանուր որենքները, վոր դիտելատիկական մատերիալիզմ անունն է կրում, իսկ հետո արդեն կգբաղվենք մարդկային հասարակության կառուցման և շարժման քննությանը՝ կիրառելով դիտելատիկական և մատերիալիստական մեթոդ։

ԴԻԱԼԵԿՏԻԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՐԻԱԼԻԶՄ

Դիալեկտիկական մատերիալիզմը մի ուսմունք է՝ բնության և մարդկային հասարակության գոյության ընդհանուր որենքների մասին¹⁾։ Դա ի՞նչ է նշանակում։ Ինչպես յերևում է հենց այդ արտահայտությունից, դա մի այնպիսի թեորիա չէ, վորը գոյություն ունեցող ամեն ինչ բացատրում է դիալեկտիկական և մատերիալիստական տեսակետով։ Հետևապես մենք պետք է պարզաբանենք, թե ի՞նչ է դիալեկտիկական և ի՞նչ է մատերիալիզմը։ Նախ կանգ առնենք վերջինի վրա։

ՄԱՏԵՐԻԱԼԻԶՄ

Մարդիկ շատ վաղուց, միշտ ել հետաքրքրվել են այսպիսի հարցերով։— Ի՞նչ է աշխարհը, ի՞նչպես է նա հայտնվել, ի՞նչ է մտածողությունը և այլն։ Զանազան մտածողներ զանազան պատասխաններ են տվել նման

¹⁾ Պետք է տարբերել՝ ա) մարդու իրեն ձեռքով սահմանած որենքները, որինակ՝ պետական որենքները, և բ) մարդու կամքից անկախ որենքները, որիեկտիվ որենքները, բնության որենքները։ Դիալեկտիկական կազմում է հենց այդ յերկրորդ տեսակի որենքները, վորոնք կախում չունեն մարդկանցից։

հարցերին։ Բայց դրանց բոլորին կարելի չէ բաժանել յերկու մեծ խմբերի, քանի վոր այդ խմբերից յուրաքանչյուրի ներկայացուցիչների տված պատասխանները քիչ թե շատ համանման են։

Իդեալիզմ. — Յեթե հարցնեք քահանային, թե ո՞վ է ստեղծել աշխարհը, նա ձեզ կպատասխանի— աստված։ Աստված նրա համար միակ ստեղծողն է բոլոր գոյածությունների, վորոնց և նա ղեկավարում է ու կառավարում։ Իսկ յեթե նման հարցով դիմեք բուրժուական պրոֆեսսորին, կստանաք նույնպիսի պատասխան, միայն ավելի նուրբ և մթազնած ձևով։ Նա հազար տեսակ անհասկանալի բառեր կհոլովե, բայց ի վերջո կասե, վոր աշխարհը ստեղծել է «վոգին», առաջ վորպես թե յեղել է «վոգին», իսկ հետո արդեն դրանից հայտնվել է մատերիան (նյութը)։ «Վոգին», այդ պրոֆեսսորների կարծիքով, նյութական (մատերիական) աշխարհից բարձր է, նրան շունչ է տալիս, նրա վրա իշխում է։

Ինչպես ասեսում էք, այդ ուսմունքը վոչնչով չի տարբերվում տերտերական աստվածաշուտությունից։ Իդուր չե, վոր Լենինը այդպիսի պրոֆեսսորներին (իսկ դրանց թիվը բուրժուական հասարակության մեջ մեծ է) սիրում եր՝ անվանել տերտերականության լակեյներ։

Նման բոլոր հայացքները, վորոնք ընդունում են, վոր նախ յեղել է «վոգին» և ապա արդեն հայտնվել է ամբողջ բնությունը, նման հայացքները կոչվում են՝ իդեալիզմ, վորովհետև նրանք ընդունում են, վոր սկզբնականը, գլխավորը—իդեյան է, միտքն է,

«վոգին» եւ։ Այդ տեսակետի վրա կանգնած, այդ տեսակետը պաշտպանող բոլոր մտածողները կազմում են իդեալիստների բանակը*)։

Մատերիալիզմ. — Մտածողների այլ խումբ են կազմում նրանք, վորոնք համարում են, վոր վոչ թե «վոգին» ե ստեղծել նյութը, այլ ընդհակառակը, նյութն ե ստեղծել «վոգին» («վոգուն»)։ Դրանք — մատերիալիստներ են։ Պրոլետարական փրկսոփայությունը**) — մատերիալիզմն ե։ Նա ամեն ինչի հիմք ե ընդունում մատերիան (նյութը)։ Բայց ինչ ե մատերիան։ Մատերիան, — պատասխանում են

*) Չպետք ե այդ իդեալիզմի հետ շփոթել այսպես կոչված գործնական իդեալիզմը։ Որինակ՝ այն կոմունիստը, վոր պայքարում ե բանվոր դասակարգի իդեալի համար, կոմունիզմի համար, իր կյանքը գիտակցաբար հաճախ զոհաբերում ե դրանց համար — այդպիսին գործնական իդեալիստ ե, բայց թեորիայում մատերիալիստ ե, վորովհետեւ չի ընդունում, վոր բնությունը ստեղծել ե աստված կամ «վոգին»։ Ընդհակառակը, բուրժուազիան թեորիայում իդեալիստական ե, այսինքն ընդունում ե, վոր բնությունը ստեղծել ե «վոգին» կամ աստված, բայց գործնական կյանքում այդ բուրժուազիան կոպիտ մատերիալիստ ե՝ բառիս ամենավատ իմաստով, այսինքն ձգտում ե հարստության, վորկրամոլության ե այլն։

**) Փիլիսոփայությունը մի գիտություն ե, վոր զբաղվում ե մարդկային ճանաչողության ամենաընդհանուր հարցերով, — թե ի՞նչպես ե զարգանում աշխարհը, թե վորն ե նրանում ամենահիմնականը — մատերիան թե «վոգին», թե ի՞նչպես ե մարդ այդ աշխարհը ըմբռնում ե այլն։ Դիակալատիկական մատերիալիզմը — պրոլետարական փիլիսոփայությունն ե։

գիտելիկ-մատերիալիստները, — դա այն բոլորն ե, ինչ գոյություն ունի ոբիյեկտիվ կերպով (ոբիյեկտիվ — մեր գիտակցությունից անկախ, մեր գիտակցությունից դուրս. սուբիյեկտիվ — մեր գիտակցության հետ, մեր ապրումների հետ կապված)։ Մատերիան — դա այն ամենն ե, ինչ, ազդելով մեր զգայարանների վրա, մեր մեջ առաջ ե բերում զգայություններ։ Որինակ՝ սեղանը — մատերիալն ե։ Ինչո՞ւ։ Վորովհետեւ նա գոյություն ունի ոբիյեկտիվ կերպով, այսինքն անկախ նրանից, թե մենք գիտենք նրա մասին թե չգիտենք, դուր ե գալիս նա մեզ թե դուր չի գալիս։ Նա կդադարեր գոյություն ունենալուց, յեթե բոլոր մարդիկ միանգամից մեռնեյին, ե այլն։ Իսկ այդ մատերիան ճանաչել մենք կարողենք միայն այն դեպքում, յերբ նա ներգործում ե մեր զգայարանների (աչք, մաշկ) վրա ե հարուցում զգայություն (պնդություն, ձև ե այլն)։

Ուրիշ խոսքով՝ այն ամենը, ինչի հետ վոր մարդ ընդհարվում ե ե կարող ե ընդհարվել, բոլոր գոյածությունները — մատերիալն ե, ե նույն իսկ մեր մարմերը եւ այդ նույն մատերիայի արտահայտություններն են միայն։

Պետք ե ասել, վոր իդեալիստական հայացքները վոչ միայն սխալ են, այլ ե հանդիսանում են յետադիմական, ռեակցիոն հայացքներ, հեղափոխական պայքարին խանգարող հայացքներ, վորովհետեւ իդեալիզմը հասցնում ե աստվածաշնորհի, — շահագործվող մասսաներին ավելի լավ կյանք խոստանալով «են աշխարհում», նա հենց դրանով ել նրանց յետ ե պա-

հում շահագործողների դեմ հեղափոխություն անելուց։
Ուստի և պրոլետարական մատերիալիստական փրկի-
ստփայությունը պայքարում է իդեալիզմի դեմ։

Պրոլետարիատի փրկիստփայությունը (մատերիա-
լիզմը) հաստատում է, վոր վոչ թե «վոգին» է ստեղ-
ծել մատերիան (նյութը, նյութին), այլ մատերիան է
ստեղծել «վոգին» («վոգուն»)։ Իդեալիստները հիմնովին
սխալվում են, յերբ պնդում են, թե «վոգին» ինքնու-
րույն եյություն է։ «Վոգին» — դա մեր մտածողու-
թյունն է, մեր գիտակցությունն է։ Իսկ մեր մտածողու-
թյունը — մատերիայի, մեր ուղեղի գործնեյությունն
է միայն։ Չե՞ վոր մարդկային գլխից դուրս, ուղեղից
դուրս — ուրիշ վոչ մի «վոգիներ» չկան։ Վոչնչացրեք
ուղեղը, և միաժամանակ կանհետանա գիտակցու-
թյունը, կամ ինչպես իդեալիստներն են ասում՝ «վոգին»։

Յեթե մենք մտածող մարդու ուղեղը քննենք,
այնտեղ ուրիշ վոչինչ չենք գտնի, բացի ֆիզիկական և
քիմիական յերևույթներից, նման այն յերևույթներին,
վոր կարելի չէ դիտել քիմիական գործարաններում,
միայն թե՛ ավելի բարդ ձևերում։ Ուրեմն «վոգին»
(գիտակցությունը կամ մտածողությունը) վոչ այլ
ինչ է, յեթե վոչ՝ ուղեղի ապրումները։
Յեթե կողմնակի կերպով լավ քննենք, կտեսնենք վոր
դա մատերիա չէ և նրա փոփոխությունները, իսկ
իրեն մարդուն դա թվում է վորպես մտածողու-
թյուն։ Ուղեղից դուրս՝ վոչ մի միտք, վոչ
մի «վոգիներ» չկան։ Կա միայն մատերիա։ Ինքը
ուղեղը, վորի գործնեյությունը մտածողություն է,
կազմում է նույնալիսի մատերիա, ինչպես և պող-

վատի կամ յերկաթի կտորը։ Միայն թե նա նրանցից
տարբերվում է կառուցվածքի շատ մեծ բարդությամբ։

Մարդկանց կամ իջ վորոշվում է իրենց կյանքի
պայքաներով. — Մեր խորհրդածություններով մենք
մոտենում ենք մի կարևոր հարցի։ Յեթե մեր մտա-
ծողությունը վոչ այլ ինչ է, յեթե վոչ՝ վորպես
մարդու ուղեղի սուբիեկտիվ (անձնական) զգացում,
հետևապես մարդկանց բոլոր մտքերն ու ցանկու-
թյունները վորոշված են ուղեղի վիճակով, այն ազ-
դեցություններով, վորոնց նա յենթարկվում է։ Յեթե
յես ցանկանում եմ հասնել վորևե բանի, դա անպայ-
ման տեղի չէ ունենում այն պատճառով, վոր իմ
կամքը իմ կյանքի պայմաններով և իմ որգանիդմի
վիճակով վորոշված է յեղել, այսինքն ուղղված է
յեղել դեպի այդ կողմը։ Մարդկանց կամեցողություն-
ները լինում են չափազանց բազմազան, բայց միշտ
ել կարող ենք գտնել այս կամ այն պատճառը, վոր
ստիպում է կամենալ այսպես և վոչ այլ կերպ։
Որինակ՝ յես ուզում եմ ուտել։ Ինչո՞ւ։ Նրա համար,
վոր իմ ստամոքսում տեղի չէ ունենում նյութական
(մատերիական) վորոշ պրոցես։ Յերբ յես իմ ստա-
մոքսը լցնում եմ կերակրով, իմ ցանկությունը անց-
նում է։ Պարզ է, վոր այստեղ իմ կամքը ամբողջովին
վորոշվում էր իմ որգանիդմի վիճակով։

Բայց մենք կարող ենք վերցնել ավելի բարդ ուրի-
նակ։ — Մեր յերկրի բանվոր դասակարգը կապիտա-
լիստներից ազատագրվեց և դիմում է դեպի կոմու-
նիզմ։ Ինչպես բացատրել այն, վոր հեղափոխություն
կատարելու այդ ցանկությունը միլիոնավոր մարդկանց

մեջ առաջացավ միանգամից: Այդտեղ յուրաքանչյուրի մեջ յեղեղ է արդյոք ազատ կամք: Իհարկե վոչ: «Ազատ», այսինքն և վոչ մեկից կամ վոչնչից անկախ կամք չկա: Ամեն մեկի կամքը վորոշվում է իր կյանքի պայմաններով: Վոր բանվոր դասակարգն իր մեծամասնությամբ կարողացավ համերաշխ դուրս գալ կապիտալիստների դեմ, — դրա պատճառն այն էր, վոր բոլոր բանվորները գտնվում են կյանքի համա- նման պայմաններում, վորոնք դասավորվել են այնպես, վոր քաղցի, ցրտի, ֆրոնտներում բազմաթիվ մարդ- կանց կործանման հետևանքով, բանվորներն Ռուսաս- տանում դուրս յեկան և կատարեցին հեղափոխությունը:

Այնպես վոր մենք տեսնում ենք, վոր յուրաքան- չյուր մարդու, ինչպես և ամբողջ դասակարգերի կամքը վորոշվում է իրենց կյանքի պայմաններով: Գործելու «բացարձակ ազատություն» ուրեմն չկա: Ամեն մեկը անում է այն, ինչ վոր իրեն ստիպում են անել պայմանները: Իհարկե, մարդիկ այդ հաճախ չեն նկատում: Յերբ մարդ վորևէ բան է ցանկանում և անում, նրան թվում է թե ինքը դրան հասնում է իր սեփական «ազատ» կամքով, թեև նրա կամքը իրոք վորոշվում է մի շարք ազդեցությունների: Յեթե անկենդան առարկաները մտածել կարողանային, ապա նրանք հավանաբար կկարծեյին, վոր իրենց շարժումները, վորոնք պայմանավորվում են արտա- քին ազդեցություններով, իսկապես վոր ազատ են:

Իդեալիստներն, ընդհակառակը, համարում են, վոր մարդու կամքը բոլորովին «ազատ» է: Մարդը այս կամ այն կերպ է վարվում նրա համար, վոր նա

այդպես է կամենում, և նրա կամեցողությունը վոչնչով չի պայմանավորվում: Մի խոսքով, իդեալիստները ցան- կանում են ասել, վոր այդ բնագավառում գոյություն չունեն պատճառներ, ինչպես ամենուրեք տեսնում ենք մեր աշխարհում. դա մի առանձին «հոգեկան» աշխարհ է, ուր թագավորում է աստվածային ազատություն:

Բայց մենք տեսանք, վոր իդեալիստների ուսմունքը «հոգեկան» առանձին եյություն մասին — սնանկ է: Իսկ յեթե չկան ինքնուրույն «վոգիներ», ապա չի կարող լինել և կամքի ազատություն: Չե վոր կամքը — մեր ուղեղի վիճակն է: Հետևապես, այս կամ այն ազդեցություն տակ՝ այդ կամքը ուղղված կլինի այս կամ այն կողմը: Մի խոսքով — մարդու կամքը միշտ վորոշված է. կամքի ազատությունը — իդեալիստական անմտություն է, անհեղհեղություն է:

Այսպես է մատերիալիստական թեորիան: Բայց մարքսյան մատերիալիստական ուսմունքը, ինչպես մենք տեսանք, կայանում է նրանում, վոր նա մա- տերիալիզմը դիալեկտիկայի հետ միացնում է:

Նա ցույց է տալիս վոչ միայն այն, վոր աշխար- հումա բացի մատերիալից ուրիշ վոչինչ չկա, վոր «վոգին» մատերիալի (նյութի) արտահայտությունն է և ինքնուրույն գոյություն չունի, այլ և ցույց է տալիս, թե ինչպես այդ մատերիալական աշխարհը (դրա մեջ՝ նաև մարդը) դիալեկտիկորեն փոփոխվում է: Աշխարհը, բնությունը — դա շարժվող մատերիալ է:

Մենք քննեցինք մատերիալիզմի եյությունը: Մենք այժմ պետք է սովորենք, թե ինչ է դիալեկտիկան — շարժման որենքն այն ամենի, ինչ գոյություն ունի:

28816

ԴԻԱԼԵԿՏԻԿԱ

«Ամեն ինչ հոսում և յեղ փոփոխվում»։—Դիալեկտիկայի առաջին կանոններից մեկն ասում է, վոր վոչինչ չկա անշարժ և անփոփոխ։ Ընդհակառակը, ինչ ել վոր վերցնենք, մենք կնկատենք, վոր դա գտնվում է փոփոխությունների պրոցեսում։ Յեթե մենք դիտենք մեր շուրջը գտնված բնությունը, յերկիրը իր ծովերով, լեռներով, անտառներով, արևը, աստղերը և այլն,—մենք կարող ենք (յեթե լավ ենք դիտում) նկատել, վոր վոչ մի բան շարունակ իր տեղում և միակերպ վիճակում չի գտնվում։ Ընդհակառակը, ամեն ինչ անդադար փոփոխվում է։ Այսպես, մեր յերկիրը մի ժամանակ յեղել է հալ ընկած կրակե գունդ, իսկ ավելի առաջ—շիկացած գազի հսկայական քուլա։ Այժմ նա բոլորովին այլ տեսք ունի, քան առաջ եր։ Ուրեմն յերկիրը շարունակ յենթարկվում է փոփոխության, և նույնիսկ ներկայումս ել յերկիրը, ճիշտ է՝ դանդաղ, բայց փոփոխվում է։ Նույն բանն ենք տեսնում բնության նաև ուրիշ յերեվությունների մեջ, բույսերի և կենդանիների կյանքում։

Նույն բանն է կատարվում նաև հասարակական կյանքի բնագավառում։ Որինակ՝ մեզանում առաջ կար միապետական-բուրժուական իրավակարգ և պաշտոնական*, իդեոլոգիան եր՝ իմպերիալիստական իդեոլոգիան, սևհարյուրակային, միապետական, տերատ-

* Պաշտոնական—պետության կողմից, իշխող դասակարգերի կողմից ճանաչված։

րական իդեոլոգիան։ Իսկ այժմ խորհրդային իրավակարգ է, իշխող իդեոլոգիան է՝ պրոլետարական իդեոլոգիան։ Իսկ այս վերջինն ել, իր հերթին, անփոփոխ չի մնում իհարկե, նա շարունակ հարստացվում է, շարունակ զարգանում։ Հետևապես—մշտական վոչինչ չկա, ամեն ինչ փոփոխվում է, այլ դրություն ընդունում։

Բայց յերբ ուշադրությամբ դիտում ենք, մենք տեսնում ենք, վոր այդ փոփոխություններն ունեն ևս մեկ հետաքրքիր կողմ։ ամեն մի յերևույթ, փոփոխվելով, այլ դրություն ընդունելով,—դառնում է հակադիր յերևույթ։ Նա իր առաջվա վիճակը կորցնում ու բոլորովին հակառակ տեսք է ընդունում։ Առարկաների, յերևույթների մեջ կատարվող փոփոխությունների հետևանքով դրանք վոչնչանում են, իսկ դրանց տեղը հայտնվում են, դրանցից ստեղծվում են ուղղակի հակադիր առարկաներ կամ յերևույթներ։

Մենք այդ ինչից ենք հետևցնում։ Նրանից, վոր մենք դիտում, քննում ենք։ Ինչո՞ւ է վերջանում մարդկանց, կենդանիների և բույսերի կյանքը։ Մահով։ Ի՞նչ է ստեղծվում մահացած կենդանիներից և բույսերից։ Նոր կյանք։ Ի՞նչը փոխարինեց պրոլետարիատին ճնշող կապիտալիստական պետությունը։ Խորհրդային պետությունը, վորը ճնշում է բուրժուազիային։ Յեվ այլն և այլն։

Այդպիսով, ինչպես մենք տեսնում ենք, զարգացումն ընթանում է վոչ թե ուղիղ գծով, այլ զիգզագներով, պտույտներ գործելով, մեկ յերևույթից ստեղծվում է մի ուրիշը, հակադիրը։ Բայց այդ նորը վոչ

միայն հակադիր է լինում նախկինին, այլ և սովորաբար հանդիսանում է դեպի առաջ կատարված մի քայլ, ավելի զարգացած, ավելի լավ: Նա ի՞նչ մեջ պահպանում է այն, ինչ յեղել է սկզբնական յերեվոյթի մեջ, սակայն դա հարստացնում, լրացնում է: Այսպես, որինակ, Խորհրդային պետութիւնը հանդիսանում է բուրժուական պետութիւնի վնչ միայն հակադիրը, այլև—մարդկութիւնի զարգացման պատմութիւնի մեջ դեպի առաջ կատարված մի քայլ է: Լինում է, ի հարկէ, նաև հետադարձ շարժում, յերբ նորը հանդիսանում է դեպի յետ կատարված մի քայլ, և վնչ թե դեպի առաջ:

Դա—դիալեկտիկայի մյուս կողմն է,—զարգացումն վնչ թե ուղիղ գծով, այլ գիղգաղներով (պտույտներով), հակադիր յերևույթներ ստեղծելով:

Եվոյոյոցիս յեմ հեղափոխութիւն (ռեվոյոյոցիս):—Բայց դա բոլորը չէ. պետք է նաև ասել, վոր զարգացումն տեղի յե ունենում յերկու կերպ, յերկու ձևերով: Որինակի համար՝ վերցնենք փոկը, վորը շարժումը կենսորոնական շարժիչից հաղորդում է դադդահին (այսպես կոչված՝ տրանսմիսիա): Շարժվելով, գլանի վրա պտտվելով, նա հետզհետե մաշվում է, ավելի բարակ և անդիմացկուն է դառնում: Սակայն գործում է, մինչև վոր, վերջապես, հասնում է ժամանակը և կտրվում է: Այդ ամբողջ պրոցեսը հեշտ է բաժանել յերկու մասի—1) նրա դանդաղ մաշվելը, 2) թռիչքները (ցատկոսները), անցումն նոր՝ անվստահ դրութիւնից մինչև կտրվելը, փշանալը: Հետևապես աստիճանական դանդաղ փոփոխութիւնը փախարկվեց թռիչքով:

Նույնն է նկատվում նաև հասարակական կյանքում: Դանդաղ զարգացման ժամանակաշրջաններին* փոխարինում են հեղափոխութիւնները, այսինքն հասարակական թռիչքները, վորոնցից հետո նորեն սկսում է տեղի ունենալ դանդաղ, աստիճանական զարգացումը: Այդպիսով, հասարակական կյանքը, ինչպես նաև բնութիւնի կյանքը, ցույց են տալիս վոր թռիչքները կազմում են զարգացման անհրաժեշտ մասը:

Դրա դեմ առարկում էին այն մտածողները, վորոնք ժխտում էին թռիչքակերպ փոփոխութիւնների գոյութիւնը և համենայն դեպս համարում էին (յերբ նրանց մատնանշում էին անառարկելի փաստեր) թե դա պատահականութիւն է, բացառութիւն, միանգամայն բնորոշ չէ բնութիւնի և հասարակութիւնի կյանքի համար: Նրանք իրենց թեորիան անվանեցին եվոլյուցիա, դրա տակ հասկանալով մի այնպիսի զարգացումն, վոր տեղի յե ունենում առանց վորևէ թռիչքների:

Այդ թեորիան ճիշտ չէ: Դա նկատի յե առնում յերևույթների միայն մեկ կողմը, իսկ թռիչքակերպ փոփոխութիւնների անդադար հեղեղը դա չի նկատում: Նման մտայնումն բացատրվում է նրանով, վոր բուրժուազիայի տիրապետող դասակարգին (վորին և պատկանում են այդ մտածողները) շահավետ չէ այդ ուսմունքը թռիչքների մասին, հեղափոխութիւն:

* Ժամանակաշրջան (պերիոդ, եպիսո) — վորոշ շրջան, վորը վորևէ բանով տարբերվում է. որինակ՝ հակահեղափոխութիւն տիրապետութիւնի ժամանակաշրջան, պրոլետարական հեղափոխութիւնի ժամանակաշրջան, և այլն:

թյունների մասին, վորովհետև բուրժուազիան վախե-
նում է բանվոր դասակարգի հեղափոխությունից:

Սակայն ինչպիսի կապ կա եվոլյուցիայի և թրու-
իչքների միջև: Եվոլյուցիան նախապատրաս-
տում է հեղափոխություն: Դրանք վոչ միայն
պարզ կերպով փոխարինում են իրար, այլև յուրա-
քանչյուր թռիչքին, խիստ փոփոխությանը նախոր-
դում են նախապատրաստական աստիճանական փո-
փոխություններ: Վերցնենք այսպիսի որինակ: Կշեռքի
մի նոսրի մեջ ավազ լցնենք. քանի դեռ այդ ավազը
քիչ է (թեթև է)՝ մյուս նոսրում դրած քարերի համե-
մատությամբ, կշեռքի մեջ վոչ մի փոփոխություն չի
կատարվի, թեև լարվածությունը կշեռքի լծակի վրա
հետզհետե կավելանա, մինչև վոր կշեռքը իր անշարժ
վիճակից դուրս կգա և ավազով լցված նոսրը կսկսի
ցած իջնել: Ավազի աստիճանական կուտակումն նա-
խատարաստեց թռիչքի անցումն, անշարժ դրու-
թյունից շարժման մեջ դրեց նրան:

Յեթե դիտենք հասարակության կյանքը, ապա
այդտեղ ևս նույնը կտեսնենք: Ռուսաստանում 1917 թ.
հոկտեմբերին տեղի ունեցավ պրոլետարական հեղա-
փոխություն: Միթե նա յերկնքից իջավ: Վոչ, մեր
հեղափոխությունը նախապատրաստվել էր դասակար-
գերի փոխհարաբերությունների նախորդ դանդաղ զար-
գացումով. դրա հետևանքն արդեն յեղավ թռիչքը—
հեղափոխություն: Յերկար տարիների ընթացքում
բանվորներն ու գյուղացիները տնտեսապես շահա-
գործված և քաղաքականապես ճնշված էին: Յերեք
տասնյակ տարիների ընթացքում տարվում էր բան-

վոր դասակարգի մասսայական հեղափոխական պայ-
քար ընդդեմ բուրժուազիայի և միապետության: Այդ
ամբողջ ժամանակաշրջանի ընթացքում ռուս պրոլե-
տարիատը կուտակում էր պայքարի իր արյունոտ
փորձը, ստեղծում էր իր կոմունիստական կուսակ-
ցությունը:

Գյուղացիությունն ևս բազմիցս ապստամբել է,
դրանով ճգնելով թուլացնել այն դաժան լուծը, վոր
ընկած էր նրա վրա (կալվածատիրական և կապիտա-
լիստական շահագործումն, իրավազրկություն):

Իմպերիալիստական պատերազմը բանվորների և
գյուղացիների ծանր վիճակն էլ ավելի անտանելի
դարձրեց: Կապիտալի պետքերի համար գետերով հոսեց
աշխատավոր ժողովրդի արյունը: Քաղաքներում գլուխ
բարձրացրեց սովը: Գյուղում քայքայվեց տնտեսու-
թյունը, վորովհետև բացի 10—12 միլիոն մարդկանցից,
պատերազմի պետքերի համար հետզհետե մեծ չափե-
րով վերցնում էին նաև անասուններ և այդպիսով
գյուղում մնացածներին զրկում աշխատելու ու ապ-
րելու հնարավորությունից: Քաղաքի արդյունաբերու-
թյունն ընկավ և չկարողացավ հոգալ գյուղի անզամ
ամենանվազ պահանջները: Բանակը հոգնել էր: Ան-
դադար պարտությունները, կյանքի սարսափելի պայ-
մանները, որեկան հազարավոր կյանքերի մահը... Ահա
թե ինչը նախապատրաստեց (դանդաղ, որոստորե)
այն պայթյունը, վոր մենք կոչում ենք Փետրվարյան
հեղափոխություն—միապետության կործանման որը:
Այդ որինակից մեզ համար պարզ է դիալեկտի-
կայի յերրորդ կողմը—մեկ յերևույթ փոխվում

ե մի ուրիշ յերևույթի՝ թուիչքներով, սակայն դրա նախապատրաստությունը կատարվում է աստիճանաբար (եվոլյուցիոն ճանապարհով):

Այդպիսով մենք տեսանք, թե ինչպես են տեղի ունենում յերևույթների փոփոխությունները, բայց մենք չբացատրեցինք, թե ինչն է պատճառը այդ փոփոխությունների, թե ինչն է ստիպում վոր այդ փոփոխությունները կատարվին և թե ինչո՞ւ յեն կատարվում:

Հակասությունները միշտ էլ առաջ:—Այդ ուժի դեր են կատարում զանազան յերևույթների փոխադարձ հակասությունները կամ վորևե յերևույթի ներսում գտնված առանձին ելեմենտների* հակասությունները: Նախ բացատրենք, թե մենք հակասություններ բառի տակ ի՞նչ ենք հասկանում: Յեթե յերկու ուժեր (բնության կամ հասարակական) ճնշում են մի կետի վրա զանազան ուղղություններով, այդ դեպքում ասում են, վոր այդ ուժերը գտնվում են հակասության մեջ: Հակասություններ են նկատվում ամեն տեղ—և՛ բնության մեջ, և՛ հասարակության մեջ: Որինակի համար վերցնենք կենդանիների և բույսերի զարգացումը: Ամեն կենդանի և բույս յենթարկվում է շրջապատող ամբողջ մեռյալ ու կենդանի աշխարհի թշնամական ազդեցության: Այդ թշնամական ազդեցությունների դեմ նրա մղած պայքարից առաջանում է զարգացում՝ հետևյալ ճանապարհով. իրենց շրջապատին չհարմարվածները (մորթու փոչ ձեռնտու գույնը, վոր վատ է պաշտպանում թշնամիների

* Ելեմենտներ—վորևե բանի բաղկացուցիչ մասեր:

ընց, շարժման դանդաղությունը, արագաշարժ թշնամիները և այլն) չեն կարողացել դիմանալ և վոչնչացել են: Մնացածները, իրենց շրջապատին քիչ թե շատ հարմարվածները, կարողացել են հաղթահարել, և առաջացել են սերունդ: Այս վերջինները իրենց հերթին բաժանվել են ավելի կամ պակաս չափով հարմարվածների (իրենց շրջապատին) և այլն: Այդպիսով առաջ է յեկել ժամանակակից կենդանիների և բույսերի ամբողջ բազմազանությունը:

Մարդկային հասարակության մեջ ևս մարդկանց խմբերի պայքարը, դասակարգերի պայքարը միշտ էլ կազմել է հետագա զարգացման պատճառ: Այսպես, որինակ, 150—200 տարի առաջ Յեվրոպայում գոյություն ուներ ֆեոդալական քաղաքական իրավակարգ: Իշխանությունը ֆեոդալիզմի որոշ պատկանում էր գյուղացիներին շահագործող խոշոր կալվածատերերին: Գյուղացիները վրովին կախում ունեյին նրանցից, պարտավոր էյին մի շարք կոռ ու բեգար վճարել, իրենց տերերի հողերի վրա աշխատել և այլն: Յեվ գյուղացիական տնտեսության ամբողջ արդյունքը, բացառությամբ մի չնչին մասի, անցնում էր աղա-ֆեոդալին, վորին պատկանում էյին գյուղացիական հողերը:

Դեռ այն ժամանակ բուրժուազիան արդեն գոյություն ուներ. նա ևս, ինչպես և գյուղացիությունը, անբավական էր ֆեոդալների տիրապետությունից, վորովհետև ֆեոդալները իրենց էյին վերցնում ժողովրդական յեկամուտների խոշորագույն մասը: Իսկ բուրժուազիան կամենում էր ինքը շահագործել ժո-

դովրդական մասսաները: Այստեղից է—նրա պայքարը ընդդեմ հին, ֆեոդալական իրավակարգի:

Այդ ուժերն էլ—բուրժուական և գյուղացիութունը—պայքարի միջոցով, հեղափոխության միջոցով վոչնչացրին ֆեոդալիզմը, հողատեր-ազնականների տիրապետութիւնը: Ֆեոդալական իրավակարգը փոխարինւեց ավելի առաջավոր՝ բուրժուական իրավակարգով:

Նույնպէս և այժմ—իր դարը ապրած կապիտալիստական իրավակարգը փոխարինւում է ավելի զարգացած, կոմունիստական իրավակարգով, և դա կատարւում է պայքարի միջոցով, պրոլետարիատի՝ կապիտալիստների դեմ մղվող պայքարի միջոցով:

Նույնիսկ կոմունիստական հասարակութեան մեջ պայքար կլինի: Այնտեղ տեղի չի ունենա պայքար մարդկանց միջև, բայց հակասութիւնները և պայքարը մարդկային հասարակութեան ու բնութեան սիջնի՝ իհարկէ կմնան: Մարդը յերբեք չի կարող դա վոչընչացնել, մարդը միշտ ստիպւած պիտի լինի աշխատելու, վորպէս զի բնութիւնից ստանա այն ամենը, ինչ իրեն անհրաժեշտ է: Ուրեմն այն ժամանակ ևս հակասութեան որեւոր գոյութիւն կունենա:

Հակասութիւնը — մղում է առաջ: Պայքարը — ամեն ինչի ծնողն է,—ահա ինչ է ասում զիալեկտիկան, բացատրելով, թէ ինչո՞ւ յետեղի ունենում զարգացումը թէ բնութեան մեջ և թէ հասարակական կյանքում:

Այդպիսով զիալեկտիկական որեւորն այն ամենի, ինչ գոյութիւն ունի, մեզ ներկայանում է այսպէս.

1) Անշարժ (կայուն, հաստատուն) և անփոփոխ վոչինչ չկա. ընդհակառակը, ամեն ինչ հոսում է և փոփոխւում:

2) Ամեն տեսակի փոփոխութիւն կատարւում է վոչ թէ ուղղակի կերպով, այլ զիգագներով (պտույտներով): Ամեն մի յերևույթ փոխւում է հակադիր յերևույթի, այդ վերջինն էլ իր հերթին շարունակում է փոխել դարձյալ նույն կերպ, և այլն: Ըստ վորում կատարւում է վոչ թէ յետադարձ (վերադարձ), այլ շարժում՝ դեպ առաջ:

3) Մեկ յերևույթ փոխարինւում է մի ուրիշով այնպէս, վոր դրանց մեջ կապը պահպանւում է (չի լինում այնպէս, վոր մեկ յերևույթից առաջացած մյուս յերևույթի մեջ վոչ մի կապ չլինի). մեկ յերևույթը վոչ թէ ուղղակի փոխւում է մյուս յերևույթի, այլ վեր է ածւում այդ յերևույթի: Ըստ վորում առաջինում կատարվող դանդաղ փոփոխութիւնները (եվոլյուցիա) նախապատրաստում են արագ անցումն (հեղափոխութիւն), թո՛ւիչք դեպի յերկրորդ յերևույթը:

4) Դեպ առաջ կատարվող ամեն տեսակի շարժման պատճառը հանդիսանում է հակասութիւնների պայքարը, տարբեր ուժերի բաղխումը:

Այսպէս է զարգացման զիալեկտիկական որեւորն այն ամենի, ինչ գոյութիւն ունի, կամ, ինչպէս սովորաբար ասում են—զիալեկտիկան: Պարզ է, վոր յերթ բնութիւնը և հասարակութիւնը գոյութիւն ունեն ու զարգանում են համաձայն այդ որեւորի, ապա և նրանք պետք է ուսումնասիրվեն համաձայն դրանց: Պետք է ամեն մի յերևույթ, վորը մենք հա-

կանալ ենք կամենում, քննել դիալեկտիկական տեսա-
կետից, պետք է դիալեկտիկորեն մտածել: Ուստի և
մենք հետագայում դիալեկտիկա կանվանենք վոչ-
միայն բնության մեզ ծանոթ որենքը, այլև նրա
անդրադարձումն մեր գլուխներում, այսինքն՝ դիա-
լեկտիկայի թեորիան:

Իհնչպես է, որինակ, ընկ. Լենինը ուսումնասիրել
կապիտալիզմը:

Ամենից առաջ, ընկ. Լենինը կապիտալիստական
հասարակությունը դիտել է վոչ թե վորպես մի սա-
ռած, հաստատուն, անփոփոխելի բան, այլ վորպես
շարունակ փոփոխվող հասարակական յերևույթ. Լենինը
վորոնել և գտել է նրա արմատները, քննել նրա փո-
փոխությունները, հետևել նրա հետագա զարգացման
ուղիին (դիալեկտիկայի առաջին գիծը):

Բայց ի՞նչ նշանակություն ունեցավ կապիտալիզմի
զարգացման ուղիների ուսումնասիրությունը: Ընկ. Լե-
նինը այդպես վարվելով ուշադրություն դարձրեց այն
բանի վրա, ինչը վոր պետք է փոխարինե կապիտալիզ-
մին, այսինքն՝ պրոլետարիատի դիկտատուրայի և կոմու-
նիզմի վրա, վորոնք կապիտալիզմին ուղղակի հակա-
դիր են: Ըստ վորում նա տեսնում էր, վոր կոմու-
նիզմը կապիտալիզմին վոչ միայն հակադիր է, այլև
նա վերցնում է կապիտալիզմից այն ամենը ինչ լավ
է (որինակ՝ զարգացած տեխնիկան) և վոր կոմու-
նիզմը դեպ առաջ կատարվող մի քայլ է: Ահա դիա-
լեկտիկայի յերկրորդ գիծը, վոր ընկ. Լենինին ոգնեց
ստեղծելու բանվոր դասակարգի ազատագրման իր
թեորիան:

Բայց ընկ. Լենինը դիտեր, վոր կոմունիզմը միան-
գամից սահմանվել չի կարող. նա դիտեր, վոր դրան
պետք է նախորդի յերկնի դանդաղ (եվոլյուցիոն)
նախապատրաստական աշխատանք: Հասարակական ար-
տադրությունը նախ կնախապատրաստվի կապիտալիզմի
որոք գոյություն ունեցող հսկայական զարգացմամբ:
Բանվոր դասակարգը թվով կավելանա, նրա աղքա-
տությունը ել ավելի կմեծանա՝ բուրժուազիայի
հարստությանը զուգընթաց: Բազմաթիվ կոիվները նրան
կուում կուիում են և նրանից ստեղծում վճռական և
ուժեղ մարտնչող ընդդեմ կապիտալիզմի: Միայն այդ
ժամանակ կսկսվի պրոլետարական հեղափոխությունը:
Բուրժուական իրավակարգի հակասությունները կհաս-
ցնեն թռիչքների (հեղափոխությունների), պրոլետա-
րիատի դիկտատուրայի, վորը հանդիսանում է մի աստի-
ճան դեպ կոմունիզմը (դիալեկտիկայի յերրորդ գիծը):

Այսպես դիալեկտիկորեն գնահատելով այն նախա-
պատրաստությունը, վոր կապիտալիզմի հետևանքով
տեղի յե ունենում հոգուտ պրոլետարական դիկտա-
տուրայի և կոմունիզմի, ընկ. Լենինը մղում էր հա-
մապատասխան պայքար: Նա ամեն կերպ ոգնում էր
բանվոր դասակարգի զարգացման գործին, աշխատում
էր այդ արագացնել, բայց նա յերբեք իրեն նպատակ
չի դրել արհեստականորեն հեղափոխություն առաջ
բերել: Վորովհետև նա դիտեր, վոր արհեստական հա-
սարակական թռիչք, այսինքն արհեստական հեղա-
փոխություն ստեղծել չի կարելի: Ամեն մի հեղափո-
խություն պետք է նախապատրաստվի դրան նախոր-
դող զարգացումով:

Մյուս կողմից, յեւնեւոյ այդ նույն դիւանդակա-
յից, ընկ. Լենինը անխնա պայքարում եր այն դե-
կավար-դավաճանների դեմ, վորոնք հեղափոխությունը
ժխտում եյին: Նրանք պնդում եյին, վոր կապիտա-
լիզմը կոմունիզմով կփոխարենւի հետզհետե, այսպեա
ասած՝ քայլ առ քայլ: Հեղափոխությունը ավելորդ ե:
Եվոյուցիոն ուղին ավելի հաստատ կհասցնի կապիտա-
լիզմի վոչնչացման:

Ընկ. Լենինը կծու կերպով ծաղրում եր այդ
կեղծ-սոցիալիստներին: Նա ապացուցում եր, վոր
նրանք դիւանդակաւ ու հեղափոխությունը ժխտում
են, վորովհետե իրոք պաշտպանում են բուրժուա-
զիայի շահերը: Վերջինիս համար սարսափելի չեն
բանվոր դասակարգի դրության մասնակի զանազան
բարվոքումները կապիտալիզմի որոք. բուրժուազիան
յերբեմն նույնիսկ հաճույքով համաձայնւում ե դրան՝
բանվորական առանձին խավերին կապելով գոյություն
ունեցող իրավակարգի հետ: Բայց բանվոր դասա-
կարգը այդ ճանապարհով յերբեք չի ազատագրւի շա-
հագործումից: Լավագույն դեպքում նա կարող ե մի-
քիչ բարելավել իր դրությունը. միաժամանակ հըս-
կայական չափերի կհասցվեն բուրժուազիայի հարըս-
տությունները: Միայն հեղափոխությունը կարող ե
բուրժուազիային ընկճել, վորովհետե բուրժուազիան
առանց կռիւի իր ձեռքից յերբեք բաց չի թողնի ֆա-
բրիկաներն ու գործարանները—բանվորներին շահա-
գործելու միջոցները:

Ընկ. Լենինը դիւանդակաւ այդ կողմն ել այդպեա
եր կիրառում՝ հասարակական կյանքը քննելիս:

Այստեղ մենք անցնում ենք դիւանդակաւ մեկ
ուրիշ կողմին—ուժերի պայքարին: Ընկ. Լենինը յեր-
բեք չեր մոռանում, վոր պայքարը այն միակն ուժն ե,
վոր մղում ե դեպի առաջ: Նրա համար բանվոր դա-
սակարգի կռիւը ընդդեմ բուրժուազիայի նշանակում
եր վոչ թե անկարգություն կամ սխալ, ինչպեա այդ
կարծում եյին բուրժուական պրոֆեսորները կամ
բուրժուազիային անձնատուր յեղած սոցիալ-դեմո-
կրատ-մենշկիկները: Դասակարգերի պայքարը հասա-
րակության ներսում կապիտալիզմի որոք ընկ. Լե-
նինի համար ներկայանում եր հասարակության դա-
սակարգային կառուցման միանգամայն բնական արդ-
յունը: Այնտեղ, ուր կան դասակարգեր, այնտեղ ան-
հրաժեշտորեն ծագում ե պայքար այդ դասակարգերի
միջև: Պայքարը վերացնելը՝ յերբ գոյություն ունեն
դասակարգեր՝ ձեռնատու յե միայն տիրապետող դա-
սակարգերին: Ընկ. Լենինը այդ պայքարի առիթով
վոչ թե արցունք եր թափում՝ ինչպեա քաղքենի-մեն-
շկիկները, այլ քննում ե ցույց եր տալիս, թե ինչ-
պեա այդ պայքարը կհասցնի և հասցնում ե կապի-
տալիզմի կործանման, պրոլետարիատի դիկտատու-
րային:

Այդ որինակից մենք տեսնում ենք, թե դիւանդ-
ակաւ ինչ հսկայական ոգուտ ե տալիս բանվոր դա-
սակարգին՝ յեթե դա հմտորեն և ուղիղ կիրառւի:
Չպետք ե կարծել, վոր Լենինը միայն այդ դեպքում
եր կիրառում դիւանդակաւ: Նա ամեն բան ուսում-
նասիրելիս մտածում եր դիւանդակաւ: Դա հասկա-
նալի յե, քանի վոր դիւանդակաւ զարգացման որենքն

ե այն ամենի, ինչ գոյութիւն ունի: Հետևապէս, այդ բոլորը հասկանալ կարելի յե միայն այն դեպքում, յերբ մոտեցումը դիալեկտիտական ե, այսինքն յերբ մտածում ես դիալեկտիկորեն:

2կա՛ վոյինչ աւելա՛ս: — Մեր բացատրութիւնը լրիվ չի լինի, յեթե կանգ չառնենք դիալեկտիկայի հետեւյալ յերկու կողմերի վրա եւ: Յենթադրենք թե մենք ցանկանում ենք ուսումնասիրել վորեւ մարդու: Կարելի՞ յե այդ անել՝ քննելով միմիայն նրան ե ուրիշ վոչ վոքի ի նկատի չունենալ, ուրիշ վոչնչով չհետաքրքրվել: Ի հարկե վոչ: Չե՞ վոր նրա վրա ազդեցութիւն են գործում բազմաթիվ գանազան հանգամանքներ—ե ընտանիքը (վորտեղ նա մեծացել ե ապրում ե), ե՛ դասակարգը (վորին նա պատկանում ե), ե՛ գոյութիւն ունեցող իրավակարգը, ե՛ դասակարգային պայքարը, ե՛ ժամանակակից գիտութիւնը, ե՛ գեղարվեստը, ե ելի ուրիշ բազմաթիվ յերևույթներ: Ուրեմն նույնիսկ առանձին մարդուն ուսումնասիրելիս պետք ե նկատի ունենալ հսկայական քանակութիւնը այնպիսի յերևույթներ, վորոնք այսպէս թե այնպէս կապված են նրա հետ: Այստեղից ե հետևում ե այն յեզրակացութիւնը, վոր ամեն ինչից անշատ (այսինքն վոչ մի բանի հետ կապ չունեցող) վոչինչ չկա,—ամեն բան, ամեն յերևույթ հազարավոր թելերով կապված ե մնացած աշխարհի հետ:

Մարքսի դիալեկտիկան,—գրում ե Լենինը,—լինելով գիտական-եվոլյուցիոն մեթոդի վերջին խոսքը, արգելում ե (դեմ ե) անշատուսմ, այսինքն՝ առարկայի կամ յերևույթի միակողմանի ե սխալ, աղավաղ-

ված քննութիւնը, ուսումնասիրութիւնը: Դիալեկտիկան պահանջում ե հաշվի առնել բոլոր կապերը, բոլոր հանգամանքները:

Այդ ուղղութիւնը, դիալեկտիկայի կիրառման հրաշալի որինակ ե սովել ընկ. Լենինը Բրեստի հաշտութիւն ժամանակ. դա հիշատակենք, վորպէս համանման բազմաթիվ դեպքերից մեկը.—

Ինչպէս հայտնի յե, 1918 թվի սկզբին գերմանական իմպերիալիզմը մեր Խորհրդային իշխանութիւնը առաջարկեց հաշտութիւն չափազանց ծանր պայմաններ: Շատ շատերը այն կարծիքին ելին, վոր այդպիսի ծանր պայմանները ընդունելի չեն, վոր այդ՝ ինչպէս այն ժամանակ ելին ասում՝ «ստորացուցիչ» հաշտութիւնը վոչ մի դեպքում չպետք ե ստորագրել, քանի վոր դա համազոր կլիներ ճորտացման ե հեղափոխութիւն կործանման:

Լենինը, ընդհակառակը, պնդում եր վոր հաշտութիւնը կնքվի՝ ինչ գնով ել լինի, միայն թե գերմանական իմպերիալիզմը չվոչնչացնէր Խորհրդային իշխանութիւնը: Նա ապացուցում եր, վոր մեր Խորհրդային յերիտասարդ հանրապետութիւնն այն ժամանակ պատերազմել չեր կարող: Անհրաժեշտ եր դադար առնել, վորպեսզի մենք կարողանայինք կարգի բերել բանակն ու տնտեսութիւնը: Այժմ խոսել պատերազմի մասին—ապացուցում եր Լենինը—դա նշանակում ե՛ կռվի դուրս գալ կարտոնե սրով, պարապել հեղափոխական ֆրազներով ե վոչ թե հեղափոխական գործով:

Իսկ ինչու ընկ. Լենինը այդպէս համոզված եր ասում այն մասին, վոր կռիվն գերմանական իմպե-

ըրալիզմի դեմ պետք է հետաձգել և առայժմ համա-
ձայնվել այդ «ստորացուցիչ», ծանր հաշտությանը:
Վերոլինեալ նա դատում էր դիալեկտիկորեն:

Նա մտածում էր. պատերազմել այժմ—կնշանակի
հեղափոխությունը անվերադարձ կործանել: Բայց
միթե Բրեստի հաշտությունը չի՞ կործանում հեղա-
փոխությունը՝ դնելով ճորտական ծանր պայմաններ:

Վոչ,—պատասխանում էր նա: Ձի կարելի անջատ
վերցնել միայն Սորհրդային Ռուսաստանի և Գերմա-
նիայի հարաբերությունները: Աշխարհում ամեն բան
կապված էն իրար: Յեւ Գերմանիայի, և՛ Սորհրդային
Ռուսաստանի դրությունը, և՛ նրանց հարաբերություն-
ները կախում ունեն ուրիշ շատ հանգամանքներից, և
ամենից առաջ՝ իմպերիալիստական սպանդանոցի յեղ-
քից: Գերմանիայի դիրքը փայլուն չէ, նրա պարտու-
թյունը մոտիկ ապագայում շատ հնարավոր է,—Ֆրանս-
սիական, անգլիական և ամերիկական իմպերիալիզմը
նրան չեն ինայիլ: Բրեստի հաշտությունը ել ավելի
յեռանդուն պայքար է ստեղծելու ընդդեմ իմպերիալիս-
տական Գերմանիայի՝ հնարավորություն տալով ուրիշ
յերկրների իմպերիալիստներին սպեկուլյացիայի առար-
կա դարձնելու այն նեղումներն ու ճնշումները, վորոնք
Գերմանիայի հաղթության դեպքում սպասում են
ուրիշ ժողովուրդներին, և այլն:

Յեւ ի՞նչ: Լենինյան դիալեկտիկական հաղթեց: Գեր-
մանական իմպերիալիզմը պարտություն կրեց ուրիշ
յերկրների իմպերիալիստների կողմից, Գերմանիայում
պոռթկաց հեղափոխություն և Բրեստի «ստորացու-
ցիչ» հաշտությունը 1918 թվի նոյեմբերին վոչնչաց-

վեց: Սորհրդային Ռուսաստանը փրկվեց: Բոլոր հան-
գամանքների հաշվառումն հնարավորություն տվեց
զտնելու ուրիշ ճանապարհ: Միակողմանի, անջատ
քննությունը, դատողությունը կարող էր կործանիչ
լինել:

Մենք այստեղ ևս տեսնում ենք, վոր դիալեկտիկան
խեղացիորեն կիրառելը ոգնում է լուծելու ամենա-
դժվար խնդիրները, վոր պատմությունը դնում է
մարտնչող պրոլետարիատի առաջ:

Վերացական ճշմարտություն չկա, ճշմարտու-
թյունը կոնկրետ է:—Հենց այդ որինակով մենք մո-
տենում ենք դիալեկտիկայի մեկ կարևոր հատկու-
թյանը, վորի կիրառումը կազմում էր ընկ. Լենինի
և կոմունիստական կուսակցության հսկայական ուժը:
Դա այն որենքն է, վոր ասում է—աբստրակտ (վե-
րացական) ճշմարտություն չկա, ճշմարտությունը
միշտ կոնկրետ է*:

Բուրժուական պրոֆեսսորները, ընդհակառակը, աշ-
խատում են հորինել այնպիսի որենքներ, վոր պետ-
քական լինեն բոլոր ժամանակների և բոլոր ժողո-
վուրդների համար—ընդհանուր վերացական որենքներ:

* Կոնկրետը արստրակտից (կամ վերացականից) տար-
բերվում է նրանով, վոր դա նշանակում է առանձին յերե-
վույթն իր բոլոր կողմերով, իսկ արստրակտը (կամ վերա-
ցականը)—մեկ կողմն է՝ սակայն շատ յերեւույթների: Որինակ,
կուսակցության տվյալ անդամ X-ը—դա կոնկրետ է, իսկ
կուսակցության անդամներն ընդհանրապես—դա վերացա-
կան է (կամ արստրակտ), և կամ՝ բոլոր մարդիկ քայլում
են—դա ընդհանուր կամ վերացական որենք է: Ընդհակա-
ռակը, X-ը լավ քայլող է—դա կոնկրետ, մասնակի որենք է:

Նրանք միեւնուշն տեսակետով են քննում մարդկութեան կյանքի բոլոր զանազան եպոխաները (ժամանակաշրջանները):

Նրանք այդ իդուր չեն անում. նրանք ցանկանում են ապացուցել, Վոր կապիտալը, այսինքն՝ մի խմբակի տիրապետութիւնը միլիոնների վրա և բուրժուական իրավակարգի ուրիշ շատ հրաշալիքները միշտ եւ գոյութիւն են ունեցել, ուրեմն և այսուհետեւ ևս պետք ե շարունակեն գոյութիւն ունենալ: Ուրիշ խոսքով, նրանք ճգնում են կապիտալիստական իրավակարգը ամրապնդել:

Բայց իրականութիւնը դրա հետ չի հաշտւում: Իրականութեան մեջ մենք տեսնում ենք, Վոր բուրժուական այդ հովիտեական, արատրակտ ճշմարտութիւնները գրոշ չարժեն: Այն, ինչը ուղիղ եր մի վորոշ տեղում և մի վորոշ ժամանակում, այն դուրս ե գալիս կեղծ և սխալ՝ մի ուրիշ ժամանակում և մի ուրիշ տեղում: Հետեապես, ամեն մի յերևույթ մենք պետք ե ուսումնասիրենք իր առանձնահատկութիւններով, պետք ե հաշի առնենք այն ամենը, ինչով նա տարբերվում ե ուրիշներից, պետք ե հաշի առնենք, թե տվյալ մոմենտում ինչպիսի հարաբերութիւնների մեջ ե գտնվում իրեն շրջապատի նկատմամբ և այլն:

Ընկ. Լենինը ընդհանրապես խիստ կարեոր եր համարում այս ուսմունքը (այսինքն ուսմունքն այն մասին, Վոր ճշմարտութիւնը միշտ կոնկրետ ե): Նա այդ շարունակ կիրառում եր: Բրեստի հաշտութեան գործում դա արդեն պարզ յերևաց: Այն հարցին,

թե արդոք կարելի յե, Վոր հեղափոխական յերկիրը գործարքի մեջ մտնի իմպերիալիզմի հետ, միթե դա չեր նշանակի՝ դավաճանել համաշխարհային պրոլետարիատի պայքարին: Ընկ. Լենինը դրան մատասխանում եր՝ նայած թե յերբ, Վորտեղ, ինչ պայմաններում: Յերբեմն չի կարելի, յերբեմն եւ Վոչ միայն կարելի յե, այլ և պետք ե: Յերբ (ինչպես Բրեստի ժամանակ) դրվում եր այսպիսի հարց—կամ գործարք, կամ Խորհրդային Հանրապետութեան կործանումն,—կարելի յեր և պետք եր գործարքի մեջ մտնել: Դա չի նշանակում՝ դավաճանել պրոլետարական գործին: Իսկ յեթե, որինակ, գերմանական մենշևիկները գործարքի մեջ են մտնում համաշխարհային իմպերիալիզմի հետ՝ դրանով ստրկացնելով Գերմանիայի բանվոր դասակարգը—ապա դրանք սրիկաներ և դավաճաններ են: Յեւ այլն: Միեւնուշն գործողութիւնը տարբեր պայմաններում կարող ե տալ հակառակ հետեանք:

Այդպիսով մենք ընդգծեցինք դիալեկտիկայի բոլոր կարեոր կողմերը: Այժմ պարզ ե, Վոր նա հեղափոխական ամենաուժեղ գործիքն ե: Բանվոր դասակարգը նրա ոգնութեամբ կարող ե ճիշտ գնահատութիւն տալ և ճիշտ գնահատութիւն ե տալիս այն ամենին, ինչ կա, գոյութիւն ունի, ինչպես և այն ամենին, ինչ պատրաստվում ե ստեղծվել գոյութիւն ունեցող պայմաններից: Մի խոսքով, նա, ուսումնասիրելով ներկան, կարող ե առաջորեն տեսնել, թե ինչպես կդասավորվեն պայմանները ապագայում, Վորովհետեւ նա գիտե զարգացման որենքը: Իսկ հայտնի

յե, վոր ով գիտե՝ նա իր մեջ ուժ է զգում, նա զորեղ է, ով առաջորեն տեսնում է՝ նա իր թշնամիներեց միշտ ել ուժեղ դուրս կգա:

Միայն թե չպետք է կարծել, վոր, իմանալով դիալեկտիկան—արդեն ամեն ինչ գիտես: Ընդհակառակը, դիալեկտիկան պահանջում է խիստ ուշադիր կ'ոնկրետ ուսումնասիրություն: Նա պահանջում է, վոր ամեն մի յերևույթ ուսումնասիրվի առանձին,— միայն այդ դեպքում կարելի յե ասել թե ի՞նչպես և վորտեղ նա կ'փոփոխվի: Կարելի յե ասել, վոր դիալեկտիկան բանալի յե տալիս բոլոր դժնեքի համար, բայց ամեն մի կողպեքին պետք է մոտենալ այդ բանալիով ուրիշ տեսակ: Ի՞նչպես: Դա մեզ ցույց կտա ինքը ամեն մի կողպեքն առանձին:

Վո՛չ միայն բացատրել, ալ ել փոփոխել:—Վերև գրածին մենք պետք է ավելացնենք նաև հետևյալը: Մատերիալիստական դիալեկտիկան, այսինքն մարքսիզմը, այնպիսի թեորիա չե, վոր միայն նկարագրում է աշխարհը: Նա—դեկալարություն է՝ գործողության համար: Բանվոր դասակարգի խնդիրը կայանում է վոչ թե նրանում, վոր նկարագրի իր ժամանակակից կապիտալիստական հասարակությունը, այլ նրանում, վորպեսզի նա այդ հասարակությունը փոփոխի: Պրոլետարիատը կապիտալիզմը ուսումնասիրում է վոչ միայն նրա համար, վոր դա գիտենա. նա այդ ուսումնասիրում է ամենից առաջ նրա համար, վորպեսզի հենց դրանում գտնի ուղիներ՝ կոմունիզմի համար, ուղիներ՝ ամեն տեսակի շահագործում վոչնչացնելու համար:

Ահա թե ինչու Մարքսը ասել է, վոր «փիլիսոփաները մինչև այժմ միայն բացատրել են աշխարհը, իսկ պրոլետարիատի խնդիրը կայանում է նրանում, վոր նա դա փոփոխի»: Ահա այդ մտքի մեջ է և՛ Մարքսի և՛ Լենինի ուսմունքի ամբողջ ելույթունը:

Յեթե դա այդպես է, ապա մեզ համար ավելի յե պարզ դառնում, թե թեորիան բանվոր դասակարգի պայքարի մեջ ի՞նչպիսի դեր է կատարում: Նա չոր ու ցամաք վերացական դատողությունների հավաքածուից դառնում է ամբողջ մարդկությունը վերակառուցելու գործիք: «Առանց հեղափոխական թեորիայի—գրում է Լենինը—չի կարող լինել և հեղափոխական շարժում»: Դրա համար ել նա անխնա պայքարում եր այն ամենի դեմ, ովքեր հեղափոխական թեորիայի դերը բանվոր դասակարգի համար նվազեցնում եյին և աղավաղում:

Յերբ ընկ. Լենինին ասում եյին—բայց չե՞ վոր բանվորը առանց են ել հասկանում է, թե ո՞վ է իր թշնամին և թե ինքը ի՞նչպես պետք է կռվի նրա դեմ,—ընկ. Լենինը դրան պատասխանում եր—այդ դեմ,—ընկ. Լենինը դրան պատասխանում եր—այդ ճիշտ է, բայց այդ քիչ է: Բանվորը յերկար ժամանակ կպտրտի և սխալներ կգործի՝ յեթե նրան չոգնի պրոլետարական հեղափոխական պարզ թեորիա: Բանվորական մասսաների տարերային շարժումը հարկավոր է միացնել հեղափոխական թեորիայի հետ,—այդ դեպքում դա անպարտելի կդառնա: Անգամ ամենալավ թեորիաները անուժ են՝ յեթե դրանք գտնվում են միայն գրքերի մեջ: Բայց և բանվորների ահագին մասսաներ գործում են աչքերը կապած՝ յեթե նրանք

տեղյակ չեն հեղափոխական թեորիային: Թեորիան դառնում է ուժ՝ յերբ միանում է բանվորների մասսաներին, իսկ բանվորների մասսաները ամեն ինչ հաղթահարում են՝ յերբ իրենց ճանապարհը պայծառ լուսավորում է հեղափոխական թիորիան:

Ահա թե ինչու ընկ. Լենինը այդպիսի մեծ նշանակութուն եր տալիս պրոլետարական թեորիայի զարգացմանը և այդ թեորիան բանվորական ամենալայն խավերում պրոպագանդ անելուն, վորովհետև առանց դրան՝ հնարավոր չե հեղափոխություն: Իսկ պրոլետարական հեղափոխության պատրաստման և դրա իրագործման մեջ է կայանում հեղափոխական դիալեկտիկական մատերիալիզմի — պրոլետարական փիլիսոփայության եյությունը:

II

ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Դիալեկտիկական մատերիալիզմը բնության և մարդկային հասարակության զարգացման ընդհանուր որենքն է. հետևապես նրա ոգնությամբ պետք է ուսումնասիրել թե մեկը և թե մյուսը. այսինքն նա մի միջոց է, վորով պետք է ուսումնասիրել թե բնությունը և թե հասարակությունը: Այդ միջոցի կիրառումն մարդկային հասարակության ուսումնասիրության խնդրում — կրում է պատմական մատերիալիզմ անունը: Այդպես է կոչվում, վորովհետև պատմական մատերիալիզմը մարդկային հասարակությունը ուսումնասիրում է մատերիալիստական տեսակետից, այսինքն յելակետ է ընդունում վոչ թե «վոգին», այլ մատերիան (նյութը), վոչ թե մարդկանց գիտակցությունը, այլ նյութական արտադրությունը: Մենք հետո կտեսնենք, թե դա ինչպես է կատարվում:

ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ. ԱՐՏԱԴՐՈՂ ՈՒԺԵՐ.

Մարդկային հասարակությունը յերկար պատմություն ունի: Հարյուր հազարավոր տարիներ առաջ են մարդիկ տարբերվել մնացած կենդանական աշխարհից: Այդ ժամանակից շարունակ փոխվել են նրանց

աշխատանքի գործիքները, փոխադարձ հարաբերությունները, բարձրերը, գիտելիքները և այլն: Բայց մի բան անփոփոխ է մնացել, դա — մարդկային աշխատանքի փաստն է: Փոխվել են պայմանները, վորոնց մեջ մարդիկ աշխատելիս են յեղել, փոխվել են մարդկանց փոխհարաբերությունները, բայց ինքը մարդկային աշխատանքը մնացել է, վորովհետև աշխատանքը մարդկային հասարակության կյանքի անկապտելի մասն է: Յերբեք չի յեղել և չի լինի մարդկային հասարակության այնպիսի կազմակերպություն, վորտեղ մարդիկ աշխատած չլինեյին կամ վորտեղ մարդիկ չաշխատեն:

Դա միանգամայն հասկանալի կլինի, յեթե մենք հիշենք, թե ի՞նչ է կատարվում մարդկային աշխատանքի հետ:

Աշխատանքի միջոցով մարդիկ բնությունից ստանում են այն ամենը, ինչ իրենց անհրաժեշտ է — կերակուր, նյութեր՝ հագուստի, բնակարանի և իրենց բազմազան պետքերի համար: Բայց այն ամենը, ինչ մարդիկ բնությունից ստանում են, դա այս կամ այն կերպ գործ են ածում, — հացը ուտվում է, յերկաթը մաշվում, փայտը փտում և այլն: Ուրեմն բոլոր առարկաները կամաց-կամաց վոչնչանում են և պահանջվում է վոր դրանք փոխարինվեն նորերով: Այդպիսով, հասարակությունը շարունակ կարիք ունի, վորպես զի բնությունից անդադար ստացվին հարկավոր նյութն ու եներգիան, վոր փոխարինեն այն ամենին, ինչ մարդիկ գործ են ածում ու սպառում: Տեղի յե ունենում, այսպես ասած, իրերի փոխանակություն՝ բնու-

թյան և հասարակության միջև, ճիշտ նույնպիսի փոխանակություն, ինչպիսին տեղի ունի առանձին մարդու մեջ. մի շարք նյութեր ներս են առնվում, մյուսները դուրս գնում, և այդ պրոցեսը (այդ շարժումը) կազմում է թե՛ առանձին մարդու և թե՛ ամբողջ հասարակության կյանքի հիմքը:

Նույնն ենք նկատում կենդանիների մոտ: Նրանք ևս բնության հետ նյութերի փոխանակություն են կատարում: Յեվ այդ բանում մարդը կենդանական աշխարհից չի տարբերվում: Դա միանգամայն հասկանալի յե, վորովհետև ինքը մարդը ծագել է կենդանական աշխարհից, նրա մարմնի որդանները ընդհանուր առմամբ կազմված են այնպես, ինչպես կենդանիներինն է: Տերտերական հեքիաթներն այն մասին, վոր մարդկային բնությունը բոլորովին այլ է քան կենդանիներինը — հիմար և սխալ բաներ են:

Մարդու *sauveteur* յունը կենդանուց: Աշխատանքի գործիքների դերն այդ խնդրում: — Բայց այստեղ վորոշ և եյական տարբերություն կա: Դա բացատրվում է այն հատուկ պայմաններով, վորոնց մեջ մարդս ստիպված է ապրելու դեռ շատ վաղ ժամանակներից:

Տարբերությունը կայանում է նրանում, վոր կենդանիները իրենց համար անհրաժեշտ բանը բնությունից ստանում են անմիջականապես իրենց մարմնի բնական մասերով, ինչպես են՝ կտուց, ատամներ, մազիկներ: Իսկ մարդն այդ անում է գործիքների միջոցով, ինչպես են՝ փայտ, կացին, հրացան, մեքենա: Ձեռքի ու նյութի (վոր նա արտադրում է իր պետքերի համար) միջև մարդը դնում է գործիքը

և դրանով շատ անգամ ավելացնում իր գորությունը։ Այստեղ ե անա նրա գլխավոր տարբերությունը մնացած կենդանական աշխարհից։ Մ արդը — կենդանի յե, բայց այնպիսի կենդանի, վորը գործիքներ ե շինում և դրանք իր աշխատանքի մեջ գործադրում։ Առանց իր արհեստական գործիքների մարդկային հասարակությունը գոյություն ունենայ չի կարող։

Բայց չե՞ վոր շատ առաջ, հարյուր հազարավոր տարիներ առաջ, մարդս իր կերակուրը ձեռք եր բերում ճիշտ այնպես, ինչպես և մյուս կենդանիները*:

Ինչպես ե կատարվեղ անցումն կենդանուց դեպի
մարդը:—Ինչպես ե մարդս անցել գործիքների ոգ-
տագործման: Այժմ ել կարելի յե դիտել, վոր կապիկ-
ների զանազան ցեղեր այս կամ այն դեպքում, կերա-
կուր ձեռք բերելու կամ թշնամիներից՝ պաշտպան-
վելու համար գործ են ածում փայտ կամ քարեր:
Բայց նրանց համար այդ փաստը յերկրորդական կամ
յերրորդական նշանակություն ունի: Նրանք իրենց
համար հարկավոր կերակուրը ձեռք են բերում գլխա-
վորապես իրենց մարմնի բնական մասերով: Յերևի
ճիշտ այդպես են վարվել նաև մեր հեռավոր նախ-
նիքները: Բայց կյանքի վատթարացող պայմանները
(կլիմայի փոփոխությունը, մարդաբնակ անտառների
այրվիլը և այլն) ստիպել են նախնական մարդկանց
ավելի ու ավելի հաճախ գործադրել իրենց սաղմային

* Գիտությունը ապացուցել է, Վոր ժամանակակից կապիկները և մարդիկ առաջացել են մեկ ընդհանուր նախնիքից՝ մարդկապիկից:

գործիքները (ճյուղեր, քարեր, պատուղներ), մինչև
վոր դա հասցրել ե գործիքների մշտական ոգտա-
գործման: Այդ փոփոխությանը նպաստել են յերկու
հանդամանք.

1) Քանի վոր մեր նախնիքները սկզբում հավա-
նաբար ապրելիս են յեղել անտառներում, ապա և
նրանց առաջի թաթերը, վորոնցով նրանք ստիպված
պիտի լինեյին մագլցելու ծառերի վրա, շատ ավելի
զարգացած պիտի լինեյին, քան յետևի թաթերը: Դա
հնարավորութիւնն է տվել գործիքներ գործածելուն
քիչ թե շատ հեշտութեամբ հարմարվելու:

2) Մարդիկ յերբեք չեն ապրել գառ-դառ (միայնակ) կամ զուգերով: Ընդհակառակը, նրանք կազմել են խմբեր և ապրել մի քանի տասնյակներով՝ մինչև գործիքների մշտական գործածությունը: Առանց այդպիսի հասարակական կյանքի, իհարկե, գործիքների մշտական գործածությանը անցնելը և դրանց հետագա զարգացումն հնարավոր չեր լինի: Հարկավոր եր ունենալ շատ մարդկանց և շատ սերունդների փորձը, վորնալի կարելի լիներ մի փոքրիկ քայլ անել դեպի առաջ: Իսկ նման փորձը և նրա կուտակումը կարող եյին տեղի ունենալ միայն կողեկտիվի մեջ, խմբի մեջ:

Ահա այս ամենից հետո կատարվեց անցումն կենդանական կյանքից դեպի մարդկային կյանքը, այսինքն՝ նրան, Վոր մարդս իր գոյությունը պահպանելու համար հարկավոր միջոցները սկսեց ձեռք բերել արհեստական գործիքների ոգնությամբ:

Սկսած այն ժամանակից, յերբ մեր նախնիքները
սկսեցին միշտ գործածել աշխատանքի գործիքներ,

և զըրանով շատ անգամ ավելացնում իր գործընթացները: Այստեղ է ահա նրա գլխավոր տարբերությունը մնացած կենդանական աշխարհից: Մարդը — կենդանի յե, բայց այնպիսի կենդանի, վորը գործիքներ է շինում և դրանք իր աշխատանքի մեջ գործադրում: Առանց իր արհեստական գործիքների մարդկային հասարակությունը գոյություն ունենալ չի կարող:

Բայց չե՞ վոր շատ առաջ, հարյուր հազարավոր տարիներ առաջ, մարդս իր կերակուրը ձեռք եր բերում ճիշտ այնպես, ինչպես և մյուս կենդանիները*:

Ի՞նչպես է կասարվել անցումն կենդանուց դեպի մարդը:—Ի՞նչպես է մարդս անցել գործիքների ոգտագործման: Այժմ ել կարելի յե դիտել, վոր կապիկների զանազան ցեղեր այս կամ այն դեպքում, կերակուր ձեռք բերելու կամ թշնամիներից՝ պաշտպանվելու համար գործ են ածում փայտ կամ քարեր: Բայց նրանց համար այդ փաստը յերկրորդական կամ յերրորդական նշանակություն ունի: Նրանք իրենց համար հարկավոր կերակուրը ձեռք են բերում գլխավորապես իրենց մարմնի բնական մասերով: Յերևի ճիշտ այդպես են վարվել նաև մեր հեռավոր նախնիքները: Բայց կյանքի վատթարացող պայմանները (կլիմայի փոփոխությունը, մարդաբնակ անտառների այրվելը և այլն) ստիպել են նախնական մարդկանց ավելի ու ավելի հաճախ գործադրել իրենց սաղմային

* Գիտությունը ապացուցել է, վոր ժամանակակից կապիկները և մարդիկ առաջացել են մեկ ընդհանուր նախնիքից՝ մարդկապիկից:

գործիքները (ճյուղեր, քարեր, պտուղներ), մինչև վոր դա հասցրել է գործիքների մշտական ոգտագործման: Այդ փոփոխությունը նպաստել են յերկու հանգամանք.

1) Քանի վոր մեր նախնիքները սկզբում հավանաբար ապրելիս են յեղել անտառներում, ապա և նրանց առաջի թաթերը, վորոնցով նրանք ստիպված պիտի լինեյին մագլցելու ծառերի վրա, շատ ավելի զարգացած պիտի լինեյին, քան յետևի թաթերը: Դա հնարավորություն է տվել գործիքներ գործածելուն քիչ թե շատ հեշտությունը հարմարվելու:

2) Մարդիկ յերբեք չեն ապրել զատ-զատ (միայնակ) կամ գոյգերով: Ընդհակառակը, նրանք կազմել են խմբեր և ապրել մի քանի տասնյակներով՝ մինչև գործիքների մշտական գործածությունը: Առանց այդ գործիքների հասարակական կյանքի, իհարկե, գործիքների մշտական գործածությանը անցնելը և զրանց հետագա զարգացումն հնարավոր չեր լինի: Հարկավոր եր ունենալ շատ մարդկանց և շատ սերունդների փորձը, վորնալ շատ մարդկանց և շատ սերունդների փորձը, վորնալ եյին տեղի ունենալ միայն կոլեկտիվի մեջ, խմբի մեջ:

Ահա այս ամենից հետո կատարվեց անցումն կենդանական կյանքից դեպի մարդկային կյանքը, այսինքն՝ նրան, վոր մարդս իր գոյությունը պահպանելու համար հարկավոր միջոցները սկսեց ձեռք բերել արհեստական գործիքների ոգնությունը:

Սկսած այն ժամանակից, յերբ մեր նախնիքները սկսեցին միշտ գործածել աշխատանքի գործիքներ,

այդ ժամանակից նրանց զարգացումն ընթացավ միանգամայն այլ ճանապարհով, քան մնացած կենդանիներինը: Տեսնենք թե ինչպիսի ճանապարհով:

Ամեն մի կենդանի կամ բույս բնությանը հարմարվում է:—Կենդանին կամ բույսը իր սովորութիւնները, մարմնի կազմը, գույնը հարմարեցնում է բնական այն պայմաններին, վորոնց մեջ բույսերի կամ կենդանիների տվյալ տեսակը կամ ցեղը ստիպված է ապրելու: Այդ հարմարվելը կատարվում է գլխավորապէս հենց իրեն՝ կյանքի ընտրութեան ոգնութեամբ. տվյալ ցեղից նրանք, վորոնք քիչ չափով են հարմարվում շրջապատող պայմաններին (որինակ՝ դանդաղ վազքը՝ յերբ կան արագավազ թռչնամիներ, կամ մարմնի գույնը՝ վոր չի թաղցնում թռչնամուռ աչքից, և այլն), շուտով վոչնչանում են և հաճախ չեն հաջողում սերունդ թողնելու: Ընդհակառակը, բեղմնավորվում են նախ նրանք, վորոնք թեկուզ մի քիչ ավելի յեն հարմարված կյանքի պայմաններին: Նրանց սերունդից նորեն մնում են ապրելու և սերունդ են թողնում միմիայն նրանք, վորոնք տվյալ վայրում կարողանում են գոնե մասամբ հարմարվել բնութեան պայմաններին: Որինակ, յենթադրենք թե հյուսիսում, ուր մշտական ձյուն է, ապրում են մոխրագույն նապաստակներ: Պարզ է, վոր ավելի շուտ յերկար կապրեն նրանցից այնպիսիները, վորոնց գույնը ավելի բաց է, քանի վոր թռչնամին այդպիսիներին ավելի դժվարութեամբ կնկատի: Նրանք կթողնեն սերունդ. այդ վերջինից նույնպէս կառաջանան ավելի բաց գույն ունեցողներ, և այլն: Բայց վորովհետեւ ծնող-

ների առանձնահատկութեանները թեկուզ մասամբ փոխանցվում են սերնդին, ապա և շատ սերունդներից հետո նապաստակները խիստ սպիտակում են, այսինքն հարմարվում են կյանքի բնական պայմաններին:

Բնութեանը այդ կերպ հարմարվելը կոչվում է բիոլոգիական (բիոլոգիա բառից, վոր նշանակում է գիտութեան՝ կյանքի մասին):

Մարդու հարմարվիչը բնութեան պայմաններին.— Ուրիշ բան ենք մենք նկատում մարդու մոտ: Նա չի փոխում իր մարմնի կազմվածքը, գույնը և այլն, ինչպէս այդ անում են կենդանիները և մասամբ բույսերը: Փոխադրվելով ցուրտ յերկրներ, մարդը չի ծածկվում թանձր բրդով, այլ ձեռք է բերում կենդանիների տաք մորթիներ: Ջրում լողալու համար մարդը հետգհետե չի ձեւափոխում իր ձեռներն ու մարմինը, ինչպէս այդ տեղի յե ունենում կենդանիների հետ, այլ հնարում է նավակ (իսկ ավելի ուշ՝ նաև շոգենավ): Մի խոսքով՝ նա այնքան չի փոփոխում իրան, ինչքան փոփոխում է այն, ինչը նա դնում է իր և բնութեան միջև—նա փոփոխում է իր աշխատանքի միջոցները (գործիքները), վորոնք տեխնիկականուն են կրում: Հետևապէս մարդու հարմարվելը բնութեանը—վոչ թե բիոլոգիական է, ինչպէս կենդանիներինն է, այլ տեխնիկական, արհեստական գործիքների ոգնութեամբ, վորոնք մարդ դնում է իր և բնութեան միջև:

Այստեղից ել առաջանում է վերև հիշած տարբերութեանը բնութեան ծոցում կատարվող զարգացման և մարդկային հասարակութեան մեջ կատարվող զար-

զացման միջև: Վերջինում նա տեղի յե ունենում շատ անգամ ավելի արագ: Այստեղ գործում ե վոչ թե կյանքի դանդաղ ընտրությունը մի շարք սերուղներում, այլ տեղի ե ունենում գործիքների փոխարինումն: Վերջինս կարող ե կատարվել շատ արագ: Դրանում համոզվելու համար բավական ե ծանոթանալ տեխնիկայի զարգացմանը վերջին 20—30 տարիներում: Սկսած այն ժամանակից, յերբ մեր նախնիքները սկսել են շանունակ, մի քանի հարյուր հազար տարիներ, գործ ածել գործիքներ,—մարդկությունը հսկայական չափերով զարգացել ե՝ կենդանական աշխարհից վեր բարձրանալով: Մարդկությունը իր այդ աստիճանին հասել ե շնորհիվ տեխնիկայի զարգացման:

Տեխնիկա: Արտադրող ուժեր:—Իր տեխնիկան (աշխատանքի բոլոր գործիքները միասին վերցրած) մարդ գործ ե դնում արտադրության մեջ—բնությունից նյութեր ձեռք բերելիս ե դրանք մշակելիս: Սակայն արտադրության պրոցեսում մասնակցում են վոչ միայն տեխնիկական ե զանազան հում նյութեր, այլ ե ինքը մարդը՝ վորպես բանող ուժ: Մարդը հանդիսանում ե արտադրության կարևորագույն մասը, վորովհետև այդ արտադրությունը վարում ե ինքը, ե այդ արտադրությունը իր համար ե: Աշխատանքի ամբողջ գործիքները, հում նյութերը ե մարդկային բանող ուժը, ամբողջովին վերացրած, մենք անվանում ենք մարդկային հասարակության արտադրող ուժեր: Նրանք արտադրում են այն ամենը, ինչի կարիք ունի այդ հասարակությունը:

Արտադրող ուժերի զարգացումը:—Իհարկե հետաքրքիր ե հարցնել, թե ինչո՞ւ են զարգանում արտադրող ուժերը: Ի՞նչն ե ստիպում մարդկանց՝ տեխնիկան բարելավելու:

Դրան չի կարելի մեկ խոսքով պատասխանել: Դիալեկտիկայի մասին գլխում մենք ասացինք, վոր ամեն մի յերևույթ պետք ե ուսումնասիրել կոնկրետ կերպով, տեսնել թե դա ինչո՞վ ե տարբերվում ուրիշներից: Այդպես ե այստեղ: Պատմության մեջ մարդիկ իրար հետ զանազան կերպ են կապեր հաստատել: Տարբեր են յեղել մարդկային հասարակությունները: Յեվ նրանց մոտ մարբեր ձևերով ե կատարվել արտադրող ուժերի զարգացումը:

Հարցը քնենք միայն կապիտալիստական արտադրության շրջաններում: Ի՞նչպես ե այստեղ: Այստեղ չկա միասնական հասարակություն, վեջինս բաժանված ե դասակարգերի: Կապիտալիստները բոլորովին այլ գործով են զբաղված, քան բոլոր մարդկանց կարիքներին բավարարություն տալն ե: Նրանք միայն ձրգտում են վորքան կարելի յե շատ շահվել, քամել բանվորական աշխատանքից ե վորքան կարելի ե շատ կապիտալներ կուտակել: Այդպիսի հաւաքակության մեջ արտադրող ուժերի զարգացումը տեղի յե ունենում 1) բանվորների՝ կապիտալիստների դեմ մղած պայքարի ե 2) կապիտալիստների իրենց միջև կատարվող պայքարի ազդեցությունների տակ:

Այդ ի՞նչպես ե տեղի ունենում: Առաջին: Բանվորների պահանջների (աշխատավարձը բարձրացնել,

բանվորական ուրը կրճատել և այլն) դեմ պայքարելիս կապիտալիստները գործի մեջ են դնում ավելի լավ մեքենաներ, վորոնք հնարավորութուն են տալիս գործը ավելի քիչ (պակաս թիվ) բանվորներով վարելու. գործադրկութունը աճում է, և բանվորները ստիպված են լինում վատթարացած պայմաններին համաձայնվելու: Յերկորդ: Հենց իրենց՝ կապիտալիստների միջև տեղի յե ունենում պայքար շուկաների համար, մրցութուն: Նրանցից յուրաքանչյուրը ձգտում է իր ապրանքը եժանացնել, վորովհետև նա միայն դրանով կարող է թափել ուրիշ այն կապիտալիստներին, վորոնք նույնանման ապրանք են շուկա հանում: Բայց նա այդ անել կարող է միայն կատարելագործված մեքենաներ մտցնելով գործի մեջ:

Ուրիշ խոսքով, բուրժուական հասարակության մեջ արտադրող ուժերի զարգացման պատճառներ են հանդիսանում՝ 1) կապիտալիստների պայքարը ընդդեմ բանվորների, 2) կապիտալիստների պայքարը իրար դեմ (կոնկուրենցիան, մրցումը):

Աշխարհագրական միջավայրը յեղ հասարակության յայն զարգացումը: Պետք է շեշտել, վոր արտադրող ուժերի զարգացման վրա վորոշ ազդեցութուն են գործում նաև բնական պայմանները (աշխարհագրական միջավայրը): Յերկրագնտի վրա այդ պայմանները զանազան են: Վերցնենք թեկուզ ցուրտ կլիմայով յերկրները, հյուսիսային բևեռին մոտ գտնված յերկրները և այն յերկրները, վորոնք ունեն տաք կամ բարեխառն կլիմա: Տարբերութունը շատ մեծ է: Կան յերկրներ, ուր, որինակ, ոգտակար հան-

քեր քիչ կան, իսկ կան և այնպիսի յերկրներ, վորտեղ նման հանքեր շատ կան: Մի շարք յերկրներ ծովերից հեռու յեն և գետերով ել աղքատ, մյուսները, ընդհակառակը, բոլոր կողմերով շրջապատված են ծովերով (կղզիները) և գետերով ել հարուստ են:

Պարզ է, վոր այս ամենը պետք է տարբեր ազդեցութուն ունենա արտադրող ուժերի զարգացման վրա: Ծովը նպաստում է նավագնացության գործի զարգացմանը, յերկաթի և քարածուխի հանքերը նպաստում են մեքենաների կառուցման, պտղաբեր հողը և տաք կլիման—հողագործության:

Բայց բնական պայմանները միայն նպաստում կամ դանդաղեցնում են զարգացումը, և վոչ թե առաջ բերում: Որինակ՝ այնտեղ, ուր պրոդուկտների փոխադրության կարիք չկա,—այնտեղ ծովը չի կարող նավագործութուն ստեղծել: Բայց յերբ արտադրության զարգացման ազդեցության տակ արդեն սկըսվում է անհրաժեշտութուն զգացվել հարմար և հեշտ փոխադրութունների, այնտեղ ծովը նպաստավոր ազդեցութուն է ունենում նավագործության զարգացման վրա: Մյուս կողմից՝ համապատասխան բնական պայմանների բացակայութունը կարող է արգելք հանդիսանալ հասարակության արտադրող ուժերի զարգացմանը: Որինակ, ժամանակակից մեքենական տեխնիկան չի կարող զարգանալ այնտեղ, ուր չկան մետաղներ կամ ենեղգիայի (նավթի, ածուխի և այլն) աղբյուրներ:

Ճիշտ է, այդ ազդեցութունը հետզհետե ավելի նվազում է շնորհիվ այն հանգամանքի, վոր ամբողջ

աշխարհը դառնում է մի միասնական տնտեսութիւն: Այնտեղ, ուր հարկավոր բանը չկա, այնտեղ դա բերում են ուրիշ տեղերից: Որինակ՝ Իտալիայում քարածուխ չկա, և նա այդ ստանում է Անգլիայից ու խՍՀՄ: Այնպես վոր՝ բնական պայմանների դերը հետզհետե ավելի նվազում է: Հասարակութայն վիճակը կախված է գլխավորապես արտադրող ուժերի, այսինքն տեխնիկայի և մարդկանց (այդ տեխնիկայով գործողների) զարգացման աստիճանից:

ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ. ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.

Հասարակութայն: — Այժմ մենք անցնում ենք հարցի մի ուրիշ կողմի քննութայնը: Մենք խոսեցինք մարդկային հասարակութայն մասին: Բայց դա ի՞նչ է իրենից ներկայացնում: Մենք արդեն գիտենք, վոր հասարակութիւնը գոյութիւն ունի շնորհիվ այն նյութական բարիքների, վոր նա ձեռք է բերում իր արտադրող ուժերի՝ ոգնությամբ: Բայց նույնպես անհրաժեշտ է իմանալ, թե ի՞նչպես է կառուցված մարդկային այդ հասարակութիւնը:

Հասարակութիւնը բաղկացած է մարդկանցից, վորոնք կապված են միմյանց հետ բազմաթիվ և բազմապիսի կապերով: Քննենք այդ կապերը: Մարդիկ պարապում են զանազան գործերով: Արտադրութիւն, առևտուր, քաղաքական գործնեցութիւն, գեղարվեստ, ռազմական գործ և այլն և այլն կազմում են մարդկանց զանազան խմբերի պարապմունքը: Այդ աշխատանքներում մարդիկ բաղկվում, միմյանց հետ

ընդհարվում են, միմյանց նկատմամբ վորոշ հարաբերութիւնների մեջ լինում: Հետևապես, այդ հարաբերութիւնները կամ կապերը նույնքան բազմազան են, վորքան բազմազան են մարդկանց պարապմունքները: Գոյութիւն ունեն մարդկանց աշխատանքային, քաղաքական, բարոյական, կրոնական, գիտական և այլն և այլն կապեր կամ հարաբերութիւններ:

Աշխատանքային կապ: — Բայց այդ բոլորի մեջ առանձնապես տարբերվում է մեկ կապը (կամ հարաբերութիւնը) — աշխատանքային կապը, այսինքն այնպիսի կապ, վորը մարդկանց միջև սահմանվում է աշխատանքի, արտադրութայն ժամանակ: Դրա համար ել նա այլ կերպ կոչվում է արտադրական կապ կամ արտադրական հարաբերութիւն:

Այդ ի՞նչ հարաբերութիւններ են:

Վերցնենք, որինակ, գործարանի բանվորին: Նա մենակ չի աշխատում: Նրա աշխատանքը կապված է հազարավոր ուրիշ մարդկանց աշխատանքի հետ: Այն գործը, վորի վրա նա աշխատում է, այդ գործի վրա առաջ աշխատել են նրա ընկերները և նույն այդ գործի վրա հետո ել պիտի աշխատեն ուրիշները: Յենթադրենք թե այդ X բանվորը աշխատում է այնպիսի գործարանում, վորտեղ պատրաստում են մեխեր: Այն յերկաթաթելը, վորից նա պետք է մեխեր պատրաստի, այդ յերկաթաթելը չէ՞ վոր բնութիւնից նույն դրութիւնը չի ստացվել. դա յեղել է հանք, ձուլել են, ձև տվել և այլն. ուրեմն այդ X բանվորը ընդհանուր գործում աշխատանքային կապի մեջ է գրտնվում մի շարք ուրիշ բանվորների հետ: Բայց դրա

աշխատանքի արդյունքի վրա ևս հետո ուրիշ բանվորներ պիտի աշխատեն—այդ մեխերով պիտի արկղներ փակցեն, փոխադրեն և այլն—նույնպես աշխատանքային կապ է։ Այդպիսի կապ գոյություն ունի նաև զանազան գործարանների, արդյունաբերության զանազան բնագավառների բանվորների միջև։

Բայց աշխատանքային կապ գոյություն ունի վոչ միայն տվյալ X բանվորի և այլ բանվորների միջև, այլ և բանվորի ու կապիտալիստի։ Չե՞ վոր բանվորը աշխատում է կապիտալիստի համար և վերջինիս ցուցմունքով. դա ևս աշխատանքային կապ է, քանի վոր կապիտալիստական հասարակության մեջ բանվորներին գործի կարգելը, ապրանքի տեսակը, դրա վորակն ու քանակությունը վորոշում է կապիտալիստը, վորը և յուրացնում է բանվորի աշխատանքի արդյունքը, այսինքն բանվորը աշխատում է բուրժուազիայի համար։

Արտադրական հարաբերությունների յերկու տեսակ.— Այդպիսով մենք տեսնում ենք, վոր գոյություն ունեն աշխատանքային հարաբերությունների յերկու տեսակ, յերկու տիպ։ Առաջինը—այնպիսիները, վորոնք սահմանվում են թե առանձին գործարանում և թե ամբողջ արդյունաբերության մեջ աշխատող բանվորների միջև։ Բանվորները կազմում են մեկ հսկա կոլլեկտիվ, ըստ վորում վոմանց աշխատանքը ընկնում է ուրիշ բանվորների ձեռքը և ընդհակառակը։ Այդ հարաբերությունները կարելի չե կոչել աշխատակցության (գործակցության) հարաբերություններ։ Յերկրորդ—այն հարաբերությունները, վորոնք սահմանվում են բանվորների և

կապիտալիստների միջև, յերբ բանվորները աշխատում են կապիտալիստի համար և նրա կարգադրությամբ։ Դա արդեն կապիտալիստների տիրապետության և բանվորների հպատակության վրա հիմնված հարաբերություններ են, շահագործման վրա հիմնված հարաբերություններ։

Թե առաջինը և թե յերկրորդը դասակարգային հարաբերություններ (դրանց մասին մանրամասն կխոսենք ստորև) են։ Այդ հարաբերությունները, մի կողմից՝ հասարակությունը բաժանում են խոշոր մասերի (մեր ուրինակում—բուրժուազիա և պրոլետարիատ), իսկ մյուս կողմից միացնում են բոլոր բանվորներին՝ նույնպես և կապիտալիստներին՝ առանձին խմբերի մեջ—բանվորները կազմում են առանձին դասակարգ, իմպերիալիստները—նույնպես առանձին դասակարգ, և այլն։ Կապիտալիստների տիրապետությունը և բանվորների հպատակությունը նրանց բաժանում է իրարից, իսկ բանվորի աշխատակցությունը բանվորի հետ, կամ կապիտալիստինը կապիտալիստի հետ—բանվորներին միացնում է բանվորական դասակարգի մեջ, կապիտալիստներին—կապիտալիստական դասակարգի մեջ։ Մեկ խոսքով՝ մարդկանց համախմբում և դասակարգ է կազմել տալիս այն, վոր մարդիկ գտնվում են աշխատանքային միատեսակ հարաբերությունների մեջ թե միմյանց նկատմամբ և թե ուրիշ մարդկանց կամ ուրիշ դասակարգերի նկատմամբ։

Դասակարգային հարաբերությունների ամբողջ ելուցությունը հասկանալու համար պետք է շեշտել նաև հետևյալը։ Ուրինակ, տիրապետություն և հպատակություն

յեղել են նաև ուրիշ եպոխաներում (ժամանակաշրջաններում), այն ժամանակ, յերբ չկային կապիտալիստներ և բանվորներ, բայց կային, որինակ, ճորտեր (ստրուկներ) և նրանց տերեր (ճորտատերեր): Հասարակութունը ճանաչելու համար պետք է իմանալ, թե հետագայում ինչպիսի ձև է ստացել այդ տիրապետութուն-հպատակութունը: Ճորտատիրական հասարակության մեջ այդ հարաբերություններն այնպես եյին, վոր տերը վարվում էր ճորտի հետ ինչպես հասարակ իրի հետ—կարող էր նրան նվիրել մեկ ուրիշին, կարող էր նրան ստիպել աշխատելու նույնիսկ քսան ժամ, կարող էր նրան սպանել: Փետդալական հասարակության մեջ հարաբերությունները այլ եյին: Գյուղացին նույնպես աշխատում էր ֆեոդալի համար, կոռ ու բեգար էր տալիս և այլն: Բայց ֆեոդալը չէր կարող գյուղացու հետ վարվել այնպես, ինչպես ճորտատերը վարվում էր ճորտի հետ. գյուղացու դրությունը ավելի ազատ էր: Նա արդեն ուներ իր տնտեսությունը, մի բան, վոր ճորտը չուներ: Նա ֆեոդալին տալիս էր միայն մի մասը այն ամենի, ինչ արտադրում էր: Այսպիսով, գյուղացու դրությունը թեև շատ ծանր էր ֆեոդալիզմի եպոխայում, բայց և այնպես գյուղացին այդ շրջանում համեմատաբար ավելի ազատ էր քան ճորտը:

Տիրապետության - հպատակության այդ հարաբերությունները կապիտալիստական եպոխայում ել ավելի տարբեր են. բանվորը չէ պատկանում իր տիրոջը (ինչպես ճորտը), և պարտավոր չէ նրա համար ձրի աշխատելու (ինչպես գյուղացին էր աշխատում

ֆեոդալի համար): Բանվորը կապիտալիստի հպատակության մեջ է մտնում վարձակալության պայմանագիր կնքելուց հետո: Ըստ վորում նա վաճառում է վոչ թե իրեն, այլ միայն իր բանվորական ուժը՝ 8—10—12 ժամ աշխատանքը, վորի համար ստանում է վորոշ աշխատավարձ:

Պարզ է, վոր դա նման չէ վոչ ֆեոդալական, վոչ ել ճորտական հարաբերություններին:

Այսպես ունեմն, պետք է դասակարգային հասարակությունների համար ընդհանուր գծերը՝ տիրապետության - հպատակության և շահագործման հարաբերությունները՝ քննել կոնկրետ կերպով, ինչպես նրանք հայտնվել են դանազան եպոխաներում:

Աշխատանքային կապերը կամ հարաբերությունները կազմում են մարդկային հասարակության հարաբերությունները—նախ և առաջ աշխատանքային հարաբերությունները: Դա տեղի յե ունենում այն պատճառով, վոր դրանք ծագում են մարդկային կյանքի ամենահիմնական պրոցեսից—արտադրությունից:

Աշխատանքային հարաբերությունները վորոշվում են տեխնիկայով (արտադր. ուժերով): Բայց նախ քան բացատրելը, թե ինչ դեր են կատարում արտադր. հարաբերությունները, տեսնենք թե դրանք իրենք ինչով են վորոշվում: Մենք արդեն գիտենք, վոր այդ հարաբերությունները սահմանվում են աշխատանքի միջոցին (աշխատանքի պրոցեսում), ապա ուրեմն հասկանալի յե, վոր դրանք լիովին վորոշվում են այն տեխ-

նիկայով, վոր մարդիկ կիրառում են: Հասկանալի պետք է լինի նաև այն, վոր արտադրական (աշխատանքային) հարաբերությունները փոխվում են՝ տեխնիկայի զարգացման հետ միասին: Յեւ իրող, մարդկային հասարակության ամբողջ պատմությունը այդ յեղրակացությունը հաստատում է:

Վերցնենք արհեստի տեխնիկան, վորը 5—6 հարյուր տարի առաջ տիրում էր Արևմտյան Յեւրոպայի քաղաքներում, իսկ Ռուսաստանում—սրանից 150—200 տարի առաջ: Իհնչ եր այդ տեխնիկան: Փոքրիկ դադահներ, վիչ բարդ գործիքներ: Գործելու համար պահանջվում էր 1—2 մարդ: Բայց այդ յերկու մարդկանց աշխատանքի պրոդուկտը շատ անգամ անցնում էր այդ մարդկանց համար անհրաժեշտ պրոդուկտի չափից: Այստեղից և առաջացավ այդ ավելորդ պրոդուկտը ուրիշ պրոդուկտների հետ փոխանակելու անհրաժեշտությունը և հենց դրանով եւ մարդկանց միջև սահմանվեցին այնպիսի կապեր, վորոնք կրում են փոխանակության (առևտրական) կապեր անունը: Դա պահանջում էր տեխնիկան, վոր մարդուն հնարավորություն էր տալիս իր համար հարկավոր չափից ավելի ապրանք արտադրելու:

Մյուս կողմից, այդ նույն տեխնիկան հնարավորություն էր տալիս մի շարք մարդկանց աշխատելու մեծ շահույթով. դրա հետևանքը յեղավ արհեստի ծաղկումը: Արհեստավորները (առանձին աշխատող մեկ արհեստավորը, կամ 1—2 աշկերտի հետ միասին աշխատողը) արդյունագործական աշխատանքի միակ ներկայացուցիչներն էին:

Կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունները սահմանվեցին ավելի ուշ, յերբ տեխնիկան շատ զարգացավ: Նոր մեքենաները, վորոնք աշխատանքը դարձնում էին ավելի արտադրողական, պահանջում էին բանվորների ավելի մեծ թիվ: Նրանք շահավետ դարձրին խոշոր արտադրությունը: Արհեստը չկարողացավ նրա հետ մրցել և քայքայվեց: Սահմանվեցին նոր արտադրական հարաբերություններ: Առաջ ամեն մի արտադրող ինքնուրույն էր, և նրա աշխատանքային հարաբերությունները սահմանվում էին շուկայում՝ ապրանքափոխանակության ճանապարհով: Նոր տեխնիկան, խոշոր արտադրությունը դարձնելով աժան, վոչնչացրեց մանր արհեստավորների այդ ինքնուրույնությունը: Նա նրանց նախ քայքայեց և ապա հավաքեց կապիտալիստական գործարան: Այստեղ հարաբերությունները բոլորովին այլ էին թե իրենց՝ բանվորների միջև, թե կապիտալիստների միջև և թե բանվորների ու կապիտալիստների միջև: Դրանք նման չէին ինքնուրույն արհեստավորների հարաբերություններին: Արհեստավորները մանր-ինքնուրույն ապրանքարտադրողներ էին: Նրանք իրենք էին աշխատում. արտադրության (վորի մեջ դրել էին իրենց աշխատանքը) պրոդուկտները ծախում էին շուկայում: Իսկ հիմա սրան հակադրենք ուրիշ տեսակի հարաբերություններ: Կապիտալիզմի ոլորդ բանվորը ինքնուրույն չէ, նա լիովին յենթակա յե կապիտալիստին, նա աշխատում է վոչ թե միայնակ, այլ իր հազարավոր ընկերների հետ միասին: Կապիտալիստին նա ծախում է վոչ թե իր աշխատանքի պրո-

դուկաթը (ինչպես արհեստավորը), այլ իր բանվորական ուժը:

Արսադրական հարաքերոյքյունները վորոշում են հասարակոյքյուն կյանքի բոլոր կողմերը։—Աժմ փորձենք պարզել հարցի մյուս կողմը։ Մենք իմացանք, թե ինչով են վորոշվում մարդկանց արտադրական (աշխատանքային) հարաբերությունները։ Այժմ մենք պետք է պարզենք, թե ի՞նչպես են նրանք ազդում կյանքի ուրիշ կողմերի վրա—քաղաքական պայքարի վրա, պետական կառուցվածքի վրա, կուսակցության վրա, գիտությունների զարգացման վրա, մարդկանց կրոնական հայացքների վրա և այլն։ Այդ հարցին պատմական մատերիալիզմը պատասխանում է, վոր մարդկանց կյանքի առանց բացառության բոլոր կողմերը վորոշվում են արտադրական հարաբերություններով։

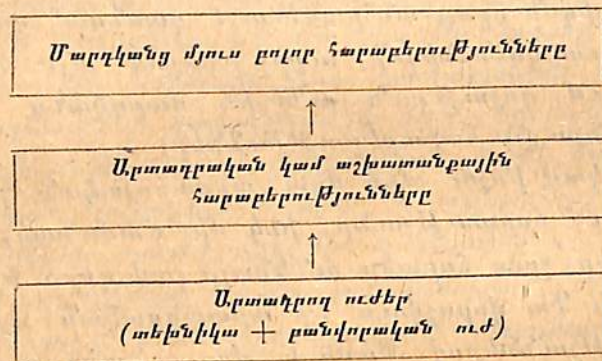
Յեւկ իսկապէս, հարց տանք մեզ—լինչ ե մարդկանց արտադրութիւնը: Դա—մարդկային հասարակութեան բազմութիւնն է, հիմքն է: Առանց դրան մարդիկ տալել չեն կարող: Իսկ այնպիսի յերևույթներ, ինչպէս են՝ բարոյականութիւնը, գիտութիւնը, կրօնը և այլն—դրանք կազմում են մարդկային հասարակութեան գիտակցութիւնը: Այստեղ, ինչպէս մենք վերեւ մատնանշեցինք, նույնպէս մատերիական (նյութական) բազմութիւնն է, վորով վորոշվում է «վոգին», մարդկային գիտակցութիւնը: Նայած թէ մարդիկ ինչպէս են արտադրում, ինչպիսի հարաբերութիւններն մեջ են գտնվում արտադրութեան ընթացքում,—դրանով էլ վորոշվում է այն, թէ մարդիկ ինչպէս են մտածում:

Յեթե մեզ հարցնեն—ի՞նչու այժմ ամեն տեղ կան
կոմունիստական կուսակցություններ, կոմունիստա-
կան իդեյաներ, իսկ շատ առաջ նրանց մասին գաղա-
փար անգամ չունեյին։ Դա բացատրվում է նրանով—
կապտասխանենք մենք—վոր այն ժամանակներում
չկային բանվորներ, վորոնց ղրության հետևանքով
կապիտալիզմի որոք անհրաժեշտ է դառնում պայքա-
րել հոգուտ կոմունիզմի, ուրիշ խոսքով՝ այն ժամա-
նակներում գոյություն ունեյին մարդկանց ուրիշ
աշխատանքային հարաբերություններ։

Յեւլ կամ ինչո՞ւ մեզ մոտ անբարոյական բան ե
համարվում ճորտությունը, իսկ մի ժամանակ, ընդ-
հակառակը, շատ ճորտեր ունենալը լավ գործ եր հա-
մարվում: Դա վորոշվում եր արտադրական ալլ հա-
րաբերություններով: Պարզ ե, վոր աշխտեղ, ուր աշ-
հարաբերությունները հիմնված եյին ճորտության
վրա, աշխտեղ նա համարվել ե լավ գործ, քանի վոր,
հակառակ դեպքում, ճորտությունը կվոչնչացվեր:

Մի քանի առփոփումներ։—Դրանից մենք կարող ենք հանել այսպիսի յեզրակացություններ.—մարդկային հասարակությունը—մարդկանց մի հսկայական բազմամիլիոն կոլլեկտիվ ե։ Նրանք բոլորը իրար հետ կապված են անհամար, միմյանց հետ հյուսված թելերով, այսինքն՝ կապերով կամ հարաբերություններով։ Այդ բոլոր հարաբերությունների հիմքը կազմում են աշխատանքային հարաբերությունները։ Այդ վերջինները իրենց հերթին փորոշվում են և փոփոխվում՝ նայած հասարակության արտադրող ուժերի վիճակին ու զարգացմանը։ Նյութական (մատերիական) արտա-

դրութիւնը իրենով վորոշում է հոգեկան արտադրութիւնը: Մարդկանց իդեյաները վորոշվում են նրանով, նայած թե այդ մարդիկ իրար հետ ինչպես են կապված իրենց աշխատանքի պրոցեսում: Մարդկային հասարակության այդ կառուցվածքը կարելի յե ներկայացնել այս կերպ—

Սլաքը ցույց է տալիս, թե ինչ ուղղութիւնը է կատարվում ազդեցութիւնը—արտադրող ուժերից դեպի աշխատանքային հարաբերութիւնները, և նրանցից—դեպի քաղաքական և իդեոլոգիական հարաբերութիւնները: (Տես յեր. 143):

ԱՐՏԱԴՐՈՂ ՈՒԺԵՐ, ՀԵՂԱՓՈԽՈՒՅՑՈՒՆ, ԿՈՄՈՒՆԻԶՄ.

Կապիտալիզմը — դասակարգային հասարակութիւն վերջին ձեւն է: Այդպես է մարդկային հասարակութիւն կառուցվածքը: Բայց մենք գիտենք, վոր նա անշարժութիւն չի մատնված, այլ զարգանում է: Իսկ այդ զարգացումը կատարվում է յերբեմն ատիճանաբար (եւոլյուցիա), յերբեմն թռիչքներով, այսինքն՝ հեղափոխական ճանապարհով, ըստ վորում

եւոլյուցիան պապրաստում է հեղափոխութիւն: Մենք պետք է քննենք, թե ինչու և ինչպես են տեղի ունենում հեղափոխութիւնները հասարակութիւն մեջ:

Դա քննենք կապիտալիստական հասարակութիւն որինակի վրա, վորովհետեւ այդ իրավակարգը դասակարգային շահագործական հասարակութիւն վերջին ձևն է, վորի վերջնական կործանումով է, վոր մարդկութիւնը ազատագրվելու յե ներքին կոնֆլիքից:

Կապիտալիզմի հիմնական հակասութիւնը:—Կապիտալիստական հասարակութիւն արտադրող ուժերը միշտ ել զարգացել են: Գոյութիւն ունեցող (այսինքն՝ կապիտալիստական) հարաբերութիւնները չափազանց նպաստավոր եյին դրա համար և նույն իսկ նրանց զարգացումը շարունակ մղում եյին առաջ (կոնկրետեցիայի, մրցման միջոցով): Բայց վերջին տարիները, իմպերիալիստական մեծ սպանդանոցի շեմքին, արդեն զգացվեցին հսկայական դժվարութիւններ: Կապիտալիստական հասարակութիւն արտադրութիւնը այնչափ եր զարգացել, վոր այլևս տեղ չկար այրանքները սպառելու: Իհարկե, յեթե դա լիներ վոչ թե կապիտալիստական, այլ կոմունիստական հասարակութիւն, — ավելցուկներ չեյին լինի: Այդ հասարակութիւն, — ավելցուկներ չեյին լինի: Այդ առարկաների կարիքը հսկայական եր: Բայց բանը նրանումն է, վոր կապիտալիստական հարաբերութիւնների որոք անհրաժեշտ է արանքի համար փող վճարել: Իսկ կապիտալիստական իրավակարգը բնակչութիւն հոծ մեծամասնութիւնը մատնում է աղքատութիւն գիրկը: Այդպիսով, կապիտալիզմի զարգանալովը, զարգացավ նրա հիմնական հակա-

սուլթանը — արտադրող ուժերի ու ապրանքի պատրաստման հսկայական ավելացումը մի կողմից, իսկ մյուս կողմից այն, վոր բնակչության մասսաները հնարավորութիւնից զրկված են այդ նվաճումները ոգտագործելու:

Վերջերս այդ հակասութիւնները հասել են ծայրահեղ աստիճանի: Արտադրութեան համար նեղ են կապիտալիստական հարաբերութիւնների շրջանակները: Տեղի ունեցավ—ինչպես Լենինն է ասում—կապիտալիզմի նեխումն: Բուրժուական հարաբերութիւնները, փոխանակ արտադրող ուժերի զարգացմանը նպաստելու, դարձան այդ զարգացմանը խանգարող կապանքներ:

Իսկ ինչպես վարվեցին կապիտալիստները: Նրանք ինչպես փորձեցին այդ դժբախտութիւնը վերացնել: Նրանք այդ ապրանքները հանձնեցին տկլոր ու քաղցած մասսաներին:

Իհարկե վոչ: Նրանք փորձեցին այդ դրութիւնից դուրս գալ իմպերիալիստական պատերազմի միջոցով:

Տեսնենք թե ինչպես ելին նրանք դատում:

Իմպերիալիստական պատերազմը մի փորձ եւ շուտեւ կապիտալիստական հակառակորդները, յիսյալեղով կապիտալիզմը: — Բոլոր կապիտալիստներն եւ իրենց ապրանքները սպառելու համար կարիք են զգում նոր շուկաների: Յեղած շուկաները բավական չեն: Արտադրութիւնը եւ չի կարող դարգանալ: Ուրեմն, վորեւ մեկը պետք է վոչնչացվի, վորպեսզի մյուսները հնարավորութիւն ունենան առաջ անցնելու: Ո՞վ պետք է լինի այդ մեկը,—Փրան-

սիացիները և անգլիացիները,—մտածեցին գերմանական իմպերիալիստները:—Գերմանացիները,—պատասխանեցին Փրանսիական, անգլիական և ամերիկական իմպերիալիստները:

Պատերազմը—դա նույն մրցումն է (կոնկուրենցիան), սակայն այն տարբերութեամբ, վոր դա տեղի չէ ունենում կապիտալիստների հսկայական միութիւնների միջև: Մի տեղում (ասենք՝ Գերմանիայում) արտադրող ուժերը քայքայելու միջոցով իմպերիալիստները փորձեցին մի ուրիշ տեղում (ասենք՝ Ֆրանսիայում, Անգլիայում) այդ ուժերին ազատ զարգանալու հնարավորութիւն տալ, և ընդհանրապէս: Կապիտալիզմն այդպիսով թույլ չտվեց վոր ամբողջ մարդկային հասարակութիւնը առաջ գնա:

Կոմունիզմի անհրաժեշտությունը:—Միակ յելքը կարող եր լինել պրոլետարական հեղափոխութիւնը: Միայն նա կարող եր ստեղծել այնպիսի պայմաններ, վորոնց շնորհիվ արտադրութիւնը կարող է առաջ գնալ: Իսկ կապիտալիզմը դրան անընդունակ է: Մարդկային հասարակութեան արտադրող ուժերը նրան արդեն գերազանցել են: Ահա թե ինչու Լենինը իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակ ասում եր.—պերիալիստական պատերազմի ժամանակ ասում եր.—Հաշտութիւնը իմպերիալիստների մեջ—վոչինչ չի կատարել: Նա կլինի միայն մի փոքրիկ դադար՝ նոր, ըող լուծել: Նա կլինի միայն մի փոքրիկ դադար՝ նոր, եւ ավելի սարսափելի պատերազմի համար: Պետք է պահանջել վոչ թե հաշտութիւն, այլ պատերազմ, սակայն քաղաքացիական պատերազմ: Իմպերիալիստական պատերազմը պետք է վերածել քա-

դաքացիական պատերազմի։ Միայն պրոլետարական հեղափոխության և կոմունիստական իրավակարգի մեջ է, վոր կարող են լուծում ստանալ կապիտալիզմի հակասութունները։ Դասակարգային կատաղի պայքարի միջոցով, իր դիկտատուրայի ոգնությամբ բանվոր դասակարգը, հաղթահարելով կապիտալիստներին հոսահատական դիմադրությունը, մարդկությունը կառավարողի դեպի կոմունիզմ։

Վ. Մարքսի կարծիքը՝ կապիտալիզմից դեպի կոմունիզմ անցնելու անխուսափելիության մասին։—Սյուամենի հիման վրա, մեզ համար պարզ են դառնում Մարքսի խոսքերը, ավյալ արտադր. հարաբերությունները զարգացման մինչ վորոշ աստիճանը հանդիսանում են արտադրող ուժերի զարգացման ձևեր։ Բայց հասնում է այնպիսի ժամանակ, յերբ նրանք այլևս հնարավորություն չեն տալիս այդ ուժերի հետագա զարգացմանը։ Զարգացման ձևերից նրանք վեր են ածվում (դառնում են) կապանքների։ Այդ ժամանակ նրանք կտրատվում են։ Յեւ դա—հեղափոխությունն է, վորը ստեղծում է նոր հարաբերություններ։

Կոմունիստական հասարակության յուր ուժերը։—Կոմունիստական հարաբերությունների հարցը, ինչպես այդ հետևում է մեր թեորիայից, կախված է արտադրող ուժերի զարգացումից։ Կոմունիստական հասարակությունը—դա մարդկանց այնպիսի կազմակերպություն է, վորի դրոշակի վրա գրված է՝ «Յուրաքանչյուրից—ըստ իր ընդունակությունների, յուրաքանչյուրին—ըստ իր կարիքների»։ Արտադրության բոլոր միջոցները կապտ-

կան են ամբողջ մարդկային կոլեկտիվին, ամբողջ յերկրագնդի համար կտարվի միասնական պլանաչափ տնտեսություն. բոլորն ել կաշխատեն, պարապ պրոտաբուժներ չեն լինելու, ամեն մի մարդ հասարակությանը կտա այնչափ, վորչափ կկարողանա՝ չստանալով դրա համար վարձատրություն, բայց յուրաքանչյուրի կարիքները կոմունիզմի որոք կբավարարվեն լիովին՝ անկախ այն հանգամանքից, թե նա այդչափ ստեղծում է թե վոչ։ Մարդկանց ջանքերը ուղղված կլինեն վոչ թե իրար դեմ պայքարելու վրա, այլ բնության դեմ պայքարելու վրա՝ բնությունը ել ավելի իրենց յենթարկելու համար։

Իսկ ինչպես կարող են ստեղծվել այդպիսի հարաբերություններ։ Պարզ է, վոր այդ հնարավոր է միայն արտադրող ուժերի հսկայական զարգացմամբ և դրանց միացմամբ։ Հետևապես, ըստ արտադրող ուժերի զարգացման չափի, հետզհետե մուտք կգործեն կոմունիստական հարաբերություններ։

Հեղափոխության յեւ արտադրող ուժերի ժամանակավոր փայտանքը։—Բայց ամեն մի սոցիալական հեղափոխություն ուղեկցվում է արտադրող ուժերի վորոշ քայքայումով։ Ընդհատվում է արտադրությունը, խորտակվում են ֆաբրիկաները և գործարանները, փչանում են հաղորդակցության ճանապարհները, սպանվում բանվորական ուժեր։ Բայց դա—ժամանակավոր խորտակումն է, քանի վոր հեղափոխության հետևանքով ստեղծվում են նոր հարաբերություններ՝ արտադրության զարգացմանը խիստ նպաստող հարաբերություններ, ապա ուրեմն հասցված վերքերը հա-

մեծատաբար կարճ ժամանակամիջոցում արագ բուժվում են:

«Կոմունիզմը—դա Խորհրդային Իշխանությունն է՝ պլյուս եղեֆսիժիկացիան»:¹—Յեւ զարգացած արտադրութիւնը առաջ է գնալու հսկայական քայլերով՝ նոր հիմունքների վրա վերակառուցվելով: Ահա հենց դրանից յեկեկում, ընկ. Լենինը ասում է—«Կոմունիզմը—դա Խորհրդային Իշխանութիւնն է՝ պլյուս ելեկտրիֆիկացիան»:

Իսկապես, ի՞նչ է նշանակում ելեկտրիֆիկացիան քաղաքային արդյունաբերութիւն համար:—Հնարավորութիւն՝ արտադրական ուժերը աժան ենեղբայրի միջոցով արագ զարգացնելու, այսինքն՝ կոմունիզմի համար հիմքեր ստեղծելու:

Բայց ի՞նչ է նշանակում ելեկտրիֆիկացիան գյուղի համար: Ելեկտրիֆիկացիան նշանակում է—հողը ձիով կամ անասուններով հերկելուց անցնել ելեկտրական գութանով հերկելուն, դա նշանակում է—ձեռքով կալսելուց անցնել ելեկտրականութիւն ոգնութեամբ կալսելուն, ջրաղացից, հողմաղացից անցնել ելեկտրաղացին և այլն: Ելեկտրիֆիկացիան նշանակում է—գյուղացիների կոոպերացումը (այսինքն՝ միացումը) մեկ արտադրական կազմակերպութեան մեջ: Չարգացած ելեկտրական տեխնիկան պահանջում է համապատասխան աշխատանքային հարաբերութիւններ: Ելեկտրական գութանը կիրառելի չէ առանձին տնտեսութեան մեջ,—դա մի մարդու ուժերից վեր է գնել,—ծախսը չի հանի, իսկ ամբողջ գյուղի համար դա չափազանց շահավետ է: Ելեկտրիֆիկացիայի համար

ուրեմն պահանջվում է, վոր կոոպերացման յենթարկվեն (միացվեն) ամբողջ գյուղեր, և այդպիսով ելեկտրիֆիկացիան գյուղում հիմք է դնելու խոշոր կուլեկտիվ տնտեսութեան:

Ահա թե ինչու ընկ. Լենինը ասում էր, թե ելեկտրիֆիկացիան նշանակում է կոմունիզմ՝ յեթե իշխանութիւնը պատկանում է աշխատավորութեան: Մենք հետեյալ գլխում կտեսնենք, վոր կոմունիզմի որոք իշխանութիւն ընդհանրապես չի լինի, բայց անցումն դեպի կոմունիզմ կարող է լինել միայն բանվորների և գյուղացիների իշխանութիւնից, և վնչ թե բուրժուական հասարակութիւնից:

Ելեկտրիֆիկացիան, այսինքն արտադրող ուժերի հսկայական զարգացումը, ստեղծում է կոմունիզմի համար բոլոր տեխնիկական պայմանները: Մարդկանց աշխատանքային հարաբերութիւնները, կոմունիզմի որոք, արտադրող ուժերին չեն խանգարի, այլ կնպաստեն դրանց շարունակական և հսկայական զարգացմանը: Դա բացատրվում է նրանով, վոր արտադրութեան գիտակցական նպատակը կլինի—բավարարել բնակչութեան բոլոր մասսաների կարիքները: Իսկ կապիտալիզմի որոք կապիտալիստների նպատակն է—բանվորներից քամած հավելյալ արժեքը կուտակել: Աշխատավոր մասսաների կարիքների բավարարումը կատարվել է այն չափով, ինչ չափով դա նշանակել է կատարել և այն չափով, ինչ չափով դա նշանակել է կապիտալիստական շահույթների աճումն: Կապիտալիզմի որոք այդ հանգամանքը ի վերջո արգելք է հանդիսացել արտադրութեան զարգացմանը և պետք է վոր ի վերջո հասցնէր պրոլետարական հեղափոխութեան:

Աշխատանքի արտադրողականությունը:—Վերոհիշյալից պարզ է, վոր բանվորների և գյուղացիների իշխանության ժամանակ կոմունիզմի համար մղվող պայքարը վոչ այլ ինչ է, յեթե վոչ՝ պայքար հոգուտ արտադրության զարգացման, արտադրող ուժերի զարգացման: Մեր տնտեսությունը չզարգացնելով, մենք չենք կարող հասնել կոմունիզմին: Այդ մասին Լենինը դեռ 1919 թվին այսպես էր ասում—

«Աշխատանքի արտադրողականությունը — դա, ի վերջո, ամենակարևորն է, ամենազրկազրկն է՝ նոր հասարակարգի հաղթանակի համար: Կապիտալիզմը ստեղծել է աշխատանքի այնպիսի արտադրողականություն, վոր ճորտատիրության որոք տեսնված չէր: Կապիտալիզմը կարող է վերջնականապես հաղթվել և վերջնականապես կհաղթվի նրանով, վոր սոցիալիզմը ստեղծում է նոր, աշխատանքի շատ ավելի բարձր արտադրողականություն»:

Պրոլետարական հեղափոխությունը—միջազգային հեղափոխություն է:—Անհրաժեշտ է շեշտել, վոր կոմունիզմը չի կարող մեկ յերկրի գործ լինել, որինակ՝ ԽՍՀՄ: Մեր հանրապետությունը միայն առաջին քայլն արեց՝ կապիտալիզմից դեպի կոմունիզմ: Վերջնական անցումն դեպի կոմունիզմ կարող է միայն ամբողջ մարդկության գործ լինել: Բայց այն յերկիրը, վորի պրոլետարիատը առաջինը կատարեց հեղափոխությունը, իհարկե իր ուժերի կարողության չափով պետք է շարունակի դիմել դեպի կոմունիզմ՝ անկախ այն հանգամանքից, վոր ինքը առայժմ մենակ է: Խորհուրդների հանրապետությունը այդ ճանա-

պարհով վորքան ավելի հեռու գնա, այնքան ավելի հեշտ կլինի այդ ճանապարհը մյուս յերկրների համար: Իսկ վոր ամբողջ աշխարհը այդ ճանապարհը կընտրի—դա անկասկած է: Մեռնող կապիտալիզմը, նեխվող կապիտալիզմը,—այդ կապիտալիզմը այլևս գոյություն ունենալ չի կարող: Նա իր դարն ապրել է, նա պետք է տեղի տա և տեղի կտա կոմունիզմին: Ռուսաստանը համաշխարհային տնտեսության մի մասն էր: Նա միայն առաջինը (վորպես թույլ մաս) դուրս յեկավ իմպերիալիստական շղթայից: Նրան շուտով կհետևեն և ուրիշները, քանի վոր ուրիշ յեկք չկա մարդկու-

ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՊԱՅՔԱՐ

ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

«Մարդկային հասարակության ամբողջ պատմությունը յեղել է դասակարգային պայքարի պատմություն» — գրում են Մարքսը և Ենգելսը իրենց նշանավոր «Կոմունիստական Մանիֆեստ» բրոշյուրում: Յեւ իսկապես: Չհաշված նախապատմական, ամենավաղ շրջանը, հասարակության կյանքում մարդիկ բաժանված են յեղել դասակարգերի, վորոնք և անդադար պայքարել են իրար դեմ: Այժմ ևս մարդկային հասարակության կյանքը գրտնվում է պրոլետարիատի և բուրժուազիայի միջև մղվող դասակարգային ահարկու պայքարի դրոշակի տակ: Ուրեմն և անհրաժեշտ է ամենից առաջ քննել դասակարգերին վերաբերող հարցը, վորպեսզի պարզած լինինք հասարակության կառուցվածքն ու շարժումը:

Հարցին մոտենանք մի քիչ հեռվից: Տեսնենք թե ի՞նչպես ելին ապրում մարդիկ նախնական ժամանակներում, նախնական կոմունիզմի ժամանակաշրջանում:

Նախնական կոմունիզմը: — Անգարգացած, թույլ տեխնիկական այն ժամանակ մարդկանց թելադրում էր՝ գործի վրա աշխատել միասին: Մարդը միայնակ աշ-

խատել անկարող էր — նա չէր կարողանա վոչ իրեն համար կերակուր ձեռք բերել և վոչ էլ իրեն պաշտպանել: Դրա համար էլ մարդիկ ապրում ու աշխատում էին միասին: Մարդկանց համայնքի ներսում չկար վոչ մի բաժանում, բացի սեռային (կանայք և տղամարդիկ) և տարիքի (ջանեւներ և անեւներ) բաժանումից: Համայնքները բաղկացած էին լինում սովորաբար մի քանի տասնյակ մարդուց: Յածր, թույլ տեխնիկան էր ստիպում այդպես վարվելու, այլապես պետք էր, որինակ, գնալ շատ հեռու անտառներ վորս անելու: Իսկ դա շատ դժվար էր: Դրա համար էլ մարդկանց համայնքները 3—4—5 տասնյակ մարդուց ավելի չէին լինում: Աշխատանքային գործքերի պարզության և համայնքների փոքրաթիվ լինելու հետևանքով պահանջ չէր զգացվում հատուկ առաջնորդներ ունենալու: Բոլոր աշխատունակ անդամները միասին կատարում էին միևնույն աշխատանքը՝ ընկերական հիմունքներով: Մարդկանց այսպիսի կազմակերպությունը կրում է նախնական (նախադարյան) կոմունիզմ անունը:

Նախապետական իրավարգի յեւ դասակարգերի ծագումը: — Տեխնիկայի զարգացումը ունեցավ յերկու հետևանք: Առաջին — համայնքի անդամների թիվը զգալի կերպով բարձրացավ. դրա պատճառն այն էր, վոր ավելի լավ տեխնիկական հնարավորություն տվեց մարդկանց՝ նույն յերկրամասի վրա մնալով՝ մեծ քանակութամբ մթերքներ ձեռք բերելու, ուրեմն և բազմաթիվ մարդկանց միմյանց հետ ապրելու: Համայնքի գործնեյություն շրջանը մեծացավ: Պահանջ

զգացվեց ունենալու առաջնորդ, այսինքն մի այնպիսի փորձառու մարդ, վորը կարողանար ավելի նպատակահարմար բաշխել համայնքի անդամների ուժերն ու աշխատանքը:

Համայնքը քանի մեծանում եր այնքան ավելի մեծ իշխանություն եյին ստանում այդ առաջնորդները, աշխատանքը կազմակերպողները: Նրանց թիվն ևս ավելանում եր:

Յերկրորդ—տեխնիկայի զարգացման հետևանքը յեղավ այն, վոր մի շարք աշխատանքներ արդեն կարելի յեր կատարել վոչ թե ամբողջ համայնքի ուժերով, այլ այդ հանայնքի ներսում գտնված միայն մի քանի առանձին խմբերի ուժերով: Յեւ այն ամենը, ինչ ձեռք եյին բերում այդ խմբերից ամեն մեկն ինքնուրույն կերպով, այդ ամենը հետզհետե սկսվեց համարվել հենց այդ խմբին պատկանող: Այսպես, սկզբում ծագեց խմբային (ի տարբերություն համայնականի) սեփականություն, իսկ հետո արդեն նաև ընտանեկան, անձնական:

Առաջնորդ-կազմակերպիչների (կամ ինչպես ասում եյին՝ նահապետների) առկայությունը, մասնավոր սեփականության հետ կապված, համայնքը հետզհետե շերտավորեց և դրան ի վերջո բաժանեց յերկու խմբի— 1) շարքային աշխատավորների—ապագա գյուղացիների և 2) նահապետ-առաջնորդների—այդ գյուղացիների ապագա տերերի: Այսպես առաջացան դասակարգերը:

Այժմ մանրամասն քննենք դասակարգերի ելությունը: Դա ամենից լավ կարելի յե անել՝ քննելով

կապիտալիստական հասարակության յերկու հիմնական դասակարգերը—բանվորներին և կապիտալիստներին:

Կապիտալիստական հասարակության հիմնական դասակարգերը:—Բոլոր բանվորները դասակարգ են կազմում նրա համար, վոր դրանք միակերպ դրության մեջ են գտնվում կապիտալիստական արտադրության մեջ: Նրանք իրենց ֆիզիքական աշխատանքը կատարում են կապիտալիստների և նրանց ոգնականների (ինժեներների, վարպետների) առաջնորդությամբ: Նրանք չեն տիրում արտադրության այն միջոցներին, վորոնցով աշխատում են: Նրանց յեկամտի աղբյուրն ե—աշխատավարձը: Նրանց շահերը—ուղղակի հակադիր են կապիտալիստների դասակարգի շահերին,—բանվորները ձգտում են նախ պակասեցնել և ապա բոլորովին վոչնչացնել շահագործումը: Ընդհակառակը, կապիտալիստները արտադրության մեջ ղեկավար դեր են կատարում: Հակառակ բանվորների դրության, հենց այդ կապիտալիստներն են վոր տիրում են այն ֆաբրիկաներին ու գործարաններին, վոր նրանք ղեկավարում են և վորտեղ աշխատում են պրոլետարները: Կապիտալիստների յեկամտի աղբյուրը վոչ թե աշխատավարձն ե, այլ հավելյալ արժեքը, վոր քանում են բանվոր դասակարգից: Յեւ իհարկե, կապիտալը շահագործված ե բանվորներին միշտ ել շահագործելու. ուրեմն կապիտալիստների շահերը միանգամայն հակադիր են բանվոր դասակարգի շահերին:

Դասակարգի հիմն հասկանիչները:—Այսպիսով մենք տեսնում ենք, վոր դասակարգը բնորոշել կա-

ընելի յե հինգ ամենազլխավոր հատկանիշներով. 1) արտադրութեան մեջ ունեցած դերով, 2) արտադրութեան միջոցների նկատմամբ ունեցած հարաբերութիւնով, 3) յեկամտի աղբյուրով և չափով, 4) շահերով, 5) շահագործութեան նկատմամբ ունեցած հարաբերութիւնով (շահագործող ե թէ՛ շահագործվող):

Բացի այդ պետք է շեշտել, վոր յեկամտի աղբյուրը, ամեն մի դասակարգի շահերը և շահագործութեան նկատմամբ ունեցած հարաբերութիւնը վորոշվում են արտադրութեան մեջ ունեցած դիրքով և արտադրութեան միջոցների նկատմամբ ունեցած հարաբերութիւնով:

Դասակարգերի յեկեղծութիւնը քննարկումը:—Լենինը այսպէս է բնորոշում դասակարգը.—«Դասակարգեր են կոչվում մարդկանց այն մեծ խմբերը, վորոնք տարբերվում են հասարակական արտադրութեան պատմականորեն վորոշ սիստեմում իրենց գրաված տեղովը, արտադրութեան միջոցների նկատմամբ իրենց ունեցած հարաբերութեամբ (մեծ մասամբ ամրացված և որենքներում ձևակերպված), աշխատանքի հասարակական կազմակերպութեան մեջ ունեցած իրենց դերովը, ապա ուրեմն—հասարակական հարստութեան իրենց տրամադրված մասի ստացման ձևերովը ու չափերովը: Դասակարգերը—դրանք մարդկանց այնպիսի խմբեր են, վորոնցից մեկը կարող է յուրացնել մյուսի աշխատանքը՝ շնորհիվ հասարակական տնտեսութեան վորոշ ձևերի մեջ իրենց գրաված տեղերի տարբերութեան»:

Ժամանակակից կապիտալիստական հասարակութեան մեջ կան շատ դասակարգեր: Այսպէս, բացի

բուրժուազիայից և պրոլետարիատից, կարելի յե մատնանշել տեխնիկական ինտելիգենցիային (ինժեներներին, տեխնիկներին և այլն), քաղաքի մանր բուրժուազիային (որինակ՝ խանութպաններին), կալվածատերերին, գյուղացիներին: Վերջիններս մասին միայն պետք է ավելացնել հետեյալը.—Ֆեոդալական հասարակութեան այդ դասակարգի քայքայման պրոցեսը այնքան առաջ է գնացել, վոր ավելի ճիշտ կլիներ խոսել վոչ թե մեկ դասակարգի, այլ մի քանի դասակարգերի (շերտավորումների) մասին (մոտավորապէս՝ կուլակներ, միջակներ, չքավորներ): Գյուղում ապրում են նաև բատրակներ (մշակներ): Նրանց հաճախ շփոթում են գյուղացիների հետ: Դա սխալ է: Բատրակները նույնպէս բանվորներ են, միայն թե աշխատում են գյուղական տնտեսութեան մեջ:

Հիմնական դասակարգերը:—Այսպէս ուրեմն—դասակարգերը շատ են: Բայց բոլորը չեն, վոր միատեսակ կարևոր դեր են կատարում: Ժամանակակից կապիտալիստական հասարակութեան մեջ, ինչպէս նաև ուրիշ ամեն տեսակի հասարակութեան մեջ, հեշտ է տեսնել միայն յերկու հիմնական դասակարգ, վորոնք և վորոշում են այդ հասարակութեան ամբողջ կյանքը: Այդպիսիներն են—պրոլետարիատը և բուրժուազիան: Մնացած բոլոր դասակարգերը իրենց պայքարի մեջ գնում են կամ առաջինի, կամ յերկրորդի յետեից: Դա բացատրվում է նրանով, վոր կապիտալիստական արտադրութիւնը, վորտեղ բանվոր դասակարգը աշխատում է բուրժուազիայի ոգտին, այժմ տնտեսապէս տիրում է աշխարհումս: Պրոլետարիատի գլխավոր մասսան ար-

տաղըվում է կապիտալիստական յեղանակով, իսկ այնտեղ, ուր այդ դեռևս չկա, ուր ապրանքների մեծ մասը արտադրում է գյուղացիութունը, այնտեղ կապիտալիստները բայց և այնպես դեկավարում են տրեստական կյանքը՝ իրենց ձեռքն առնելով ապրանքների վաճառումն ու գնումն գյուղացիներից:

Այսպես ուրեմն, կապիտալիստական հարաբերությունները ներկայումս ամբողջ աշխարհում (բացի ՍՍՀՄ) հանդիսանում են իշխող. հետևապես այդ հարաբերությունները առաջ բերող դասակարգերը—պրոլետարիատը և բուրժուազիան—հանդիսանում են հիմնական դասակարգերը:

Իհարկե, ուրիշ եպոխաներում (ժամանակաշրջաններում) ուրիշ դասակարգեր եյին կազմում հիմնական դասակարգերը: Զիշտ այդպես և մեր Սորերը—դային պետության մեջ հիմնական դասակարգերը, վորոնք վորոշում են մեր զարգացման հետագա ընթացքը, հանդիսանում են արդեն վիշ թե պրոլետարիատն ու բուրժուազիան, այլ պրոլետարիատն ու գյուղացիությունը, քանի վոր բուրժուազիայի իշխանությունը և տնտեսական ուժը արդեն վորջնացված են: Իհարկե, մեզ մոտ բուրժուազիա գոյություն ունի, բայց նա յերկրորդական դեր է կատարում:

ԴԱՍԱԿԱՐԳԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐ

Վորվհետև ամեն մի դասակարգ հատուկ դրության մեջ է գտնվում, ապա և նա ունի իր հատուկ շահերը: Դասակարգը այդ շահերը պաշտպանում է,

կյանք է անցկացնում, դրանց համար պայքարում է մյուս դասակարգերի դեմ: Ուստի և, ինչպես մենք արդեն շեշտել ենք, հասարակության ամբողջ պատմությունը դասակարգային պայքարի պատմություն է:

Շատ հեռավոր ժամանակներից մարդկային հասարակությունը կառուցված է յեղել այնպես, վոր մարդկանց մի քանի խմբերը աշխատում եյին, իսկ մյուսները ռգտվում եյին նրանց աշխատանքի արդյունքով: Միանգամայն բնական է, վոր առաջինների շահերը, այսինքն շահագործվողների շահերը կայանում եյին նրանում, վոր իրենց աշխատանքի պրոդուկտների մեծ մասը չտան շահագործողներին: Դրա համար ել ճնշված ու շահագործված մասսաները բազմիցս գործ են դրել պայքարի այս կամ այն յեղանակը, այն է՝ աշխատանքից հրաժարվել են, ցույցեր, զինված ապստամբություններ են սարքել—նայած այս կամ այն պայմաններին:

Մյուս կողմից—իշխող, շահագործող դասակարգերի շահերը նրանց դրդում եյին ամրապնդել գոյություն ունեցող կարգերը, վորոնք նրանց հնարավորություն եյին աալիս հեշտ և ուրախ ապրելու: Դա նրանց ստիպեց կազմակերպվել՝ ճնշվածների զայրույթը զրսպելու համար, և մեծ մասամբ գործ եյին դնում զինված բռնություն:

Իհարկե, իշխող դասակարգերը իրենց դրությունը պահպանում եյին նաև զիճումներ անելով, ստորին դասակարգերի հետ համաձայնության գալով: Նրանք համաձայնվում եյին իրենց հասույթների մի մասից հրաժարվել, վորպեսզի պահպանած լինեն շա-

հագործման ամբողջ սխառեմը: Այդպիսի ռեֆորմներով, այսինքն մասնավոր զիճումներով նրանց հաջողվեց ժամանակավորապես հանգստացնել շահագործված մասսաները:

Պայքարն, իհարկե, նորեն բորբոքվում էր, վորովհետև իշխող դասակարգերի այդ փոքրիկ զիճումները լուրջ բարվոքումներ չեյին մտցնում ճնշվածների կյանքում: Բացի այդ, կեղեքողները միշտ էլ ձգտում էյին հարմար ըուպեյին յեա վերցնել այն, ինչ իրենք ստիպված էյին յեղել դժվար ըուպեյին տալու: Դասակարգային շահերը յերկու կողմերին ևս նորեն դրդում էյին ընդհարվելու:

Դասակարգերը միշտ չե, վոր դասակարգային պայքարը ինտենսիվ (լարված) կերպով են մղում: Դա բացատրվում է վնչ միայն զանազան պայմանների դրությամբ, այլ և նրանով, վոր այդ պայքարի անհրաժեշտությունը միշտ չե, վոր պարզ է դասակարգի համար: Իշխող դասակարգը իհարկե այդ պայքարը շարունակ տանում է, վորովհետև նրան լիովին հասկանալի յե իր դրությունը և ամեն տեսակի հարձակումներից իր դիրքը պաշտպանելու անհրաժեշտությունը: Բայց այլ է ճնշված դասակարգի վիճակը:

Յեթե վերցնենք բանվոր դասակարգը, կտեսնենք, վոր նա միանգամից չե, վոր գիտակցում է բուրժուազիայի դեմ պայքարելու անհրաժեշտությունը:

Բանվոր դասակարգի կրած ճնշումները:—Բանվոր դասակարգը կապիտալիստական հասարակության մեջ ճնշված է առնվազն յերեք կերպ—1) տնտեսական, 2) քաղաքական և 3) կուլտուրական կողմերով:

Ճնշեսական ճնշումը արտահայտվում է նրանում, վոր բանվորը վորդումեյի աշխատավարձ է ստանում. նրա ստացածը հազիվ հազ է բավականացնում երեն և իր ընտանիքին: Մյուս՝ ավելի մեծ մասն այն ամենի, ինչ բանվոր դասակարգը ստեղծում է—անցնում է շահագործողներին:

Քաղաքական ճնշումը կայանում է նրանում, վոր կտրում են բանվոր դասակարգի հասարակական իրավունքները: Թե յերկրի կառավարման գործում, թե իրենց պրոֆեսիոնալ և քաղաքական կազմակերպությունների ստեղծման ու գործնեյության խնդրում և թե մյուս՝ հասարակական-քաղաքական կյանքի հազարավոր արտահայտություններում (լրագրային պրոպագանդ, ցույցեր և այլն) բանվոր դասակարգը սահմանափակված է, նրա իրավունքները մեծ չեն և այդ իրավունքներն ամեն կերպ կրճատում են:

Վերջապես, կուլտուրական կողմով բանվոր դասակարգը ճնշված է այնպես, վոր նրան ընդհանուր առմամբ հնարավորություն չեն տալիս սովորելու, գիտելիքներ ձեռք բերելու: Իսկ գիտելիքները իշխող դասակարգի ձեռքում կազմում են ամուր շղթա, վոր գցած են բանվոր դասակարգի վիզը:

Այդ յերեք տեսակի ճնշումները սերտ կապված են միմյանց հետ՝ իրարմով պայմանավորվելով և իրար լրացնելով: Դրանք պրոլետարիատին հնարավորություն չեն տալիս իսկույն ըմբռնելու իր դրությունը և այն խնդիրները, վոր դրված են իր առաջ: Դրա համար էլ դասակարգային պայքարը իսկույն չե, վոր դարձանում է: Պրոլետարիատը միայն հետզհետե սկսում

ե հասկանալ, թե իր շահերը վնասն անհաշտելի յեն իշխող դասակարգերի շահերի հետ և թե վնասն անհրաժեշտ ե վերջինների դեմ վճռական պայքար մղելը: Նույն բանն ե կատարվում նաև մյուս ճնշված դասակարգերի մոտ:

Այսպիսով, դասակարգային պայքարը միշտ չե, վոր ծավալված կերպով ե առաջ գնում, այլ մեծ մասամբ անզարգացած և նույն իսկ սաղմային բնույթ ե կրում: Այդ տեղի յե ունենում այնտեղ, ուր ճնշված դասակարգը դեռևս քիչ ե գիտակից, լավ չէ բմբռնում իր շահերը և պայքարի անհրաժեշտությունը:

Դասակարգային պայքարի քաղնված ձևը: — Կարելի յե ցույց տալ դասակարգային չծավալված պայքարի նաև մի ուրիշ տիպ. այդպիսի պայքարի մեջ դասակարգը բավական պարզ գիտակցում ե իր շահերը, բայց կյանքի պայմանները նրան հնարավորություն չեն տալիս լայն և բացարձակ պայքար մղելու: Այդ տիպի դասակարգային պայքարի թագնված ձևի հրաշալի որինակ կարելի յե այժմ գիտել մեր յերկրում:

Նոր տնտեսական քաղաքականությանը անցնելու հետևանքով, կուլակությունը գյուղում աճելու վորոշ հնարավորություններ ստացավ: Միանգամայն հասկանալի յե, վոր կուլակությունը, իր վտանգերի տակ հող զգալով, սկսում ե խորհել հետագայի մասին: Խորհրդ-իշխանությունը կուլակներին հնարավորություն չի տալիս իրենց շահագործական աշխատանքը ծավալելու: Դրա համար ել կուլակությունը բացասաբար

ե վերաբերվում գյուղխորհուրդների գործնելությանը, ձգտում ե ազդեցություն ունենալ նրանցում՝ վորպեսզի իր գիծը առաջ տանի: Բայց՝ համաձայն մեր որենքների՝ նրանց թույլ չեն տալիս խորհուրդների մեջ մտնելու, և նրանց ամեն մի հանցավոր քայլը Խորհրդային մամուլը (լրագրները) գյուղկորների միջոցով մերկացնում ե: Դրա համար ել կուլակները տանել չեն կարողանում գյուղկորներին: Յեվ կուլակը հարձակման ե անցնում: Վերջին տարիներս հազվագյուտ չեյին այնպիսի փաստեր, յերբ կուլակները գյուղկորներին ծեծում, սպանում եյին: Ի՞նչ ե նշանակում այս յերևույթը:

Ծեծը, սպանությունը և այլ սպառնալիքները — դրանք կուլակային դասակարգային պայքարի թագնված ձևն ե: Կուլակությունը տեուրի միջոցով աշխատում ե գյուղում ստեղծել այնպիսի պայմաններ, վոր գյուղկորները այլևս չկարողանան իրենց գործը շարունակել, իսկ իրենք հնարավորություն ունենան գյուղում իրենց մագիլները սրելու: Վորովհետև պրոլետարիատի դիկտատուրայի որոք նրանք չեն կարող իրենց դասակարգային պայքարը բացարձակ մղել, ուստի և դա կատարում են թագնված ձևով: Գյուղկորներին սպանելը — կուլակության դասակարգային պայքարի ժամանակակից ձևերից մեկն ե:

Կուլակների դասակարգային այդ ձևի պայքարը բացատրվում ե տիրող պայմաններով (Խորհրդային իշխանություն), և վնչ թե իրենց շահերի գիտակցության բացակայությամբ: Իսկ բանվոր դասակարգը իր պայքարը սկզբում տանում ե սաղմային, անզարգացած

ձևով՝ շնորհիվ նրա, վոր դեռևս լիովին չի ըմբռնում իր դրուժյունը:

Դասակարգային գործակցության ձևվեր: Առաջին ձևվեր — հիմնական շահերը զոհաբերվում են ժամանակակից շահերին: Դասակարգային պայքարը ծավալելու համար բոլոր դասակարգերը, ինչպես մենք գիտենք, միատեսակ չեն շահագրգռված: Յեթե ճնշվածները ըստ իրենց դասակարգային գիտակցության լայնացնում ու խորացնում են իրենց պայքարը, ապա իշխող դասակարգերը, ընհակառակը, ձգտում են դասակարգային պայքարը մեղմացնել կամ նույնիսկ վոչնչացնել: Դա նրանց համար շահավետ է: Չե՞ վոր դասակարգերի պայքարի վոչնչացումը կհամեմատվի այն հարաբերությունները, վորոնք շահավետ են իշխող դասակարգի համար: Ուստի և բուրժուազիան ձգտում է, որինակ, բանվոր դասակարգի յեռանդը ուրիշ կողմ ուղղել, այդ պայքարից հեռու պահել: Յե՛վ այդ նրան հաջողվում է այնտեղ և այն ժամանակ, վորտեղ և յերբ պրոլետարիատը անբավարար չափով է հեղափոխականորեն դաստիարակված:

Այսպես, որինակ, իմպերիալիստական յերկրներից մեծ մասի բանվորները իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակ պաշտպանեցին իրենց բուրժուազիային: Բանվորները շահագրգռված էյին նրանով, վոր «իրենց» բուրժուազիան հաղթի: Նրանք հույս ունեյին, վոր հաղթության հետևանքը կլինի իրենց դրության բարվոքումը, իսկ պարտությունը իր հետ կբերի սով և աղքատութուն: Բայց մենք գիտենք, վոր բուրժուազիային այդ կերպ պաշտպանություն ցույց

տալը հասցնում է բանվոր դասակարգի հեղափոխական պայքարի վոչնչացման, բուրժուական իրավարգի ամրացման: Պրոլետարիատի հիմնական շահն է — կապիտալիզմը վոչնչացնել և անցնել դեպի կոմունիզմ: Ուրեմն իմպերիալիստական յերկրների բանվոր դասակարգը տարվելով ժամանակավոր, յերկրորդական շահերով, զոհաբերեց իր մշտական, հիմնական շահերը:

Դասակարգային գործակցության յերկրորդ ձևվեր. դասակարգային մշտական շահերի միացյալ պաշտպանություն: — Լինում է դասակարգերի նաև ուրիշ տեսակի գործակցություն: Դա, որինակ, մեր ԽՍՀՄ մեջ բանվորների և գյուղացիների (չբանվորների ու միջակների) դաշինքն է: Այդ դաշինքի հիմունքները բոլորովին այլ են: Գյուղացին գնում է բանվորի յետևից: Իսկ բանվորը դիմում է դեպի կոմունիզմ: Դա ոգտակամ է գյուղացու համար: Իհարկե, այո:

Ինչպես է ապրում գյուղացին կապիտալիզմի որոք: Նրա կյանքի մակարդակը բարձր չէ: Գյուղացու տնտեսությունը հետզհետե ավելի ու ավելի յեքայքայվում, իսկ գյուղացիների ամբողջ մասսաներ դառնում են վարձու բանվորներ: Միայն կուլակների մի չնչին մասն է, վոր ընկնում է բուրժուազիայի շարքը: Այնպես վոր՝ գյուղացիների բազմամիլիոն մասսաների խոշոր մեծամասնության համար կապիտալիզմը նշանակում է գյուղացիական տնտեսության դանդաղ, տանջալից մահացում:

Հեղափոխական շինարարությունը ևս նշանակում է գյուղացիական առանձին տնտեսության աստիճանա-

կան վոչնչացում, սակայն արդեն վոչ թե քայքայման ճանապարհով, այլ, ընդհակառակը, ավելի բարձր աստիճանի վրա բարձրացման ճանապարհով: Մենք արդեն ցույց տվինք, վոր կոմունիզմը գյուղ կմտնի բարձր տեխնիկայի, ելեկտրիֆիկացիայի միջոցով: Այդպիսով, գյուղացիների մեծամասնության շահերը պահանջում են բանվոր դասակարգի կոմունիստական շինարարության գործի պաշտպանություն:

Դասակարգերի այդպիսի գործակցությունը այլ բնույթ է կրում. այստեղ յերկու դասակարգերի հիմնական շահերը զուգադիպում են.— ներկա պայմաններում թե պրոլետարիատը և թե գյուղացիությունը շահագործումից, աղքատությունից և այլասերումից ազատվել կարող են միմիայն կոմունիստական կարգերին անցնելով:

Հիմնական դասակարգերի պայքարը՝ դաշնակից ձեռք բերելու համար:— Հիմնական դասակարգերը պայքարում են վոչ միայն անմիջականապես իրար դեմ, այլ և ձգտում են այդ պայքարի մեջ իրենց համար ձեռք բերել այնպիսի դաշնակիցներ, վորոնք ընդունակ լինին ուժեղացնել նրանց գործությունը: Դրա համար ել մեծ կամպանիա յե տարվում՝ իրենց կողմը գրավելու այնպիսի միջանկյալ դասակարգեր, վորոնք մոտ են հիմնական դասակարգերից մեկնումեկին: Այդպիսի պայքար համաշխարհային մասշտաբով տեղի յե ունենում, որինակ, պրոլետարիատի և բուրժուազիայի միջև՝ գյուղացիության համար:

Մենք արդեն ցույց տվինք, վոր գյուղացիության մեծամասնության և պրոլետարիատի շահերը վորոշ չափով զուգադիպում են: Բայց իհարկե գյուղ-

ացին—սեփականատեր ե: Դրանով է բացատրվում այն, վոր գյուղացին դժվարանում է իսկույն ըմբռնել, վոր իր շահերը զուգադիպում են բանվոր դասակարգի շահերին: Յեվ հենց դրանով է բացատրվում, վոր բուրժուազիային դեռևս հաջողվում է (կապիտալիստական յերկրներում) իր ազդեցության տակ առնել գյուղացիության մեծամասնությանը: Բանվոր դասակարգի և բուրժուազիայի միջև մղվող պայքարի յեղը բավական չափով կախում ունի նրանից, թե արդյո՞ք բանվոր դասակարգը կկարողանա իր յետևից տանել գյուղացիության մեծամասնությանը:

Ընկ. Լենինը Ռուսաստանի վերաբերմամբ այդ տոթիվ գրում է. — «Ռուսաստանի ամբողջ քաղաքական պատմության մեջ ձգվում է այս հարցը—արդյո՞ք բանվոր դասակարգը պետք է գյուղացիությանը առաջնորդի դեպի առաջ, դեպի սոցիալիզմ, թե՞ լիբերալ բուրժուազիան պետք է գյուղացիությանը յետ մղի ու նրան կապիտալիզմի հետ հաշտեցնի»:

Բուրժուազիան հենվում է գյուղացիության մեծամասնության այն նախապաշարմունքի վրա, վոր գյուղացիությունը իբր թե հնարավորություն ունի գոյություն ունենալու և զարգանալու կապիտալիզմի որոք: Իսկ բանվոր դասակարգը, ընդհակառակը, գյուղացիներին ցույց է տալիս, ապացուցում է, վոր կապիտալիզմի որոք կապիտալիստները անխուսափելիորեն պետք է գյուղացիությանը շահագործեն և նրան հետզհետե քայքայեն. բանվոր դասակարգը ցույց է տալիս նաև միակ յեղը գյուղացիության լայն մասսաների համար, այն է՝ պաշտպանել բանվոր դասակարգին՝ պայքարելու

բոլոր և ամեն տեսակի շահագործողների դեմ: Իսկ բան-
վոր դասակարգը իշխանությունը իր ձեռքը վերցնե-
լուց հետո ղեկավարում ու գյուղացիությանը ոգնում
ե՝ կոռպերացիայի և մեքենայացման (մանավանդ ելեկ-
տրիֆիկացիայի) միջոցով դիմելու դեպի կոմունիզմ:

Գյուղացիական մասսաների քայքայման պրոցեսն
ամբողջ աշխարհում թեև դանդաղ, բայց և նախա-
պատրաստում ե՝ գյուղացիության ավելի մեծ մասին
պրոլետարիատի կողմն անցնելու, մանավանդ չքավոր
խավերին և գաղութային յերկրների գյուղացիության,
վորոնց անխնա շահագործում ու քայքայում են իմ-
պերիալիստական յերկրները:

Պայքարի զարգացումը քոչոր դասակարգերին
և իսկոնում և իսկոն յերկու՝ իրար քցնում ի քանակ-
ների մեջ:—Դասակարգային պայքարի զարգացումը
ճնշված դասակարգերին հետզհետե ավելի ու ավելի
յե ստիպում սերտ միանալ՝ իրենց շահագործողները
դեմ միասին պայքար մղելու համար:

Միանգամայն հասկանալի յե, վոր, դասակարգային
պայքարի ծավալման հետևանքով, շահագործող դասա-
կարգերն ևս միանում են՝ հեղափոխության դեմ միա-
սին պայքարելու համար: Նրանց տարաձայնություն-
ները հարթվում են՝ շահագործման հնարավորություն-
ները բոլորովին կորցնելու ահեղ վտանգի առաջ: Այս-
պես, որինակ, ոռոս բուրժուազիան (առևտրական,
արդյունաբերական և ֆինանսական), վերի ներսում
մինչև հեղափոխությունը պայքար եր տեղի ունենում,
վորը պայքարում եր կալվածատերերի դեմ,—հեղա-
փոխությունից հետո միասնական ֆրոնտ կազմեց

բանվորների և գյուղացիների դեմ: Դասակարգային
մանր շահերը, շահագործող խմբերի ու դասակարգերի
ներսում մղվող պայքարը սկսեցին աննկատելի դառ-
նալ՝ համեմատությամբ դասակարգային հիմնական
շահի—շարունակել շահագործական կյանքը:

Մի խոսքով, բուրժուական հասարակության զար-
գացմամբ զարգանում ե նաև դասակարգային պայ-
քարը: Այդ պայքարի ընթացքում հարթվում են բուր-
ժուական կուսակցությունների միջև յձդած մանր, վնչ-
եյական տարաձայնությունները. ամբողջ հասարակու-
թյունը հետզհետե ավելի ու ավելի յե բաժանվում
յե երկու թշնամի՝ «բանակները—1) շահագոր-
ծողների բանակ, վորին գլուխ ե անցած խոշոր
բուրժուազիան և 2) շահագործվողների բանակ,
վորին գլուխ ե անցած արդյունաբերական պրո-
լետարիատը: Նրանց պայքարի աղմուկից հին աշ-
խարհը ավելի ու ավելի յե անհանգստանում: Առանց
այդ ուժերի բաղխման չեն կարող լուծվել մարդկու-
թյան առաջ ծառացած խնդիրները: Միայն աշխատա-
վորության և շահագործված բանակի հաղթանակն ե,
վոր ամբողջ մարդկությանը հնարավորություն կտա
առաջ ընթանալու:

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Ինչո՞ւ յե հարկավոր կուսակցությունը:—Այսպես
ուրեմն, դասակարգերը տարբեր ժամանակներում
գտնվում են դասակարգային գիտակցության տարբեր
աստիճանների վրա. բայց այդ բոլորը չե. ամեն ըոպե

դասակարգը կարելի յե բաժանել տարբեր գիտակցություն ունեցող զանազան խավերի: Որինակ—կապիտալիստական իրավակարգը հնարավորություն չի տալիս բանվոր դասակարգի բոլոր անդամներին միատեսակ զարգացնելու իրենց դասակարգային գիտակցությունը: Նա բանվորներին դնում ե զանազան դրության մեջ:

Կան ավելի բարդ և ավելի հասարակ գործ կատարող բանվորներ, բարձր կվալիֆիկացիա, միջակ կվալիֆիկացիա ունեցողներ և սեռաշխատանք կատարող բանվորներ: Գոյություն ունի լավ և վատ աշխատավարձ: Բանվորները աշխատում են խոշոր, միջակ, փոքր և շատ փոքր (1—2—3 բանվոր) ձեռնարկություններում: Մի շարք ձեռնարկություններում տեխնիկան բարձր ե, մյուսներում—ցածր, և այլն և այլն: Աշխատանքի այդպիսի տարբեր պայմանները առաջ են բերում բանվորների տարբեր խավերի տարբեր զարգացում: Բացի դրանից, այդ խնդրում նշանակալից դեր ե խաղում և այն հանգամանքը, վոր բանվորների մի քանի խավեր նոր ե վոր դուրս յեն յեկած գյուղից և կամ տարվա մեջ 6 ամիս աշխատում են արդյունաբերության վրա վորպես բանվորներ, իսկ մնացած ժամացակը պարապում են գյուղական տրնտեսությամբ (գյուղացիներ), մինչդեռ մյուս բանվորական մասսան վաղուց և շարունակ արդյունաբերական բանվորներ են: Այդ բազմազան պայմանների հետևանքն այն ե լինում, վոր դասակարգային կատարյալ գիտակցություն են ձեռք բերում վե՛շ բոլոր բանվորները միանգամից, այլ նախ—առաջավոր բանվոր-

ները՝ մի փոքրիկ խավ: Յեվ հենց այդ բանվորները, հեղափոխական ինտելիգենցիայի (պրոլետարիատի կողմնանցած) հետ միասին կազմում են բանվոր դասակարգի առաջապահ շուկատը—նրա կուսակցությունը: «Կապիտալիստական հասարակության մեջ—գրում ե ընկ. Լենինը— նույնիսկ առաջավոր դասակարգը, պրոլետարիատը, անգոր ե ստեղծելու այնպիսի կուսակցություն, վոր ընդգրկեր ամբողջ դասակարգը: Մեր կուսակցությունը—գիտակից, առաջավոր մարտիկների միությունն ե, վոր պայքարում ե բանվոր դասակարգի ազատագրության համար»:

Կուսակցությունը դասակարգի մի մասն ե: Կուսակցությունը, կազմելով դասակարգի մասը, չի լուծվում նրանում: Նա նույնն ե—ինչպես կմախքը մարդկային օրգանիզմում: Նա իր շարքային անդամներին համախմբում, միացնում ե և պայքարի ուղղում: Ամբողջ դասակարգը, շնորհիվ իր միջավայրում ունեցած վերհիշյալ տարբերության, չի կարող կազմակերպված պայքար մղել՝ յեթե չկա այնպիսի կոլլեկտիվ, վորը կարողանար տվյալ դասակարգի բազմազան խավերը միացնել, շրջապատող պայմանները ժամանակին գնահատել և պայքարի համապատասխան լոզունգներ տալ: Դա անում ե կուսակցությունը, վորը դասակարգի ավելի գիտակից և նվիրված մասն ե կազմում:

Յեվ յեթե կուսակցությունը կազմում ե դասակարգի կմախքը, ապա միանգամայն հասկանալի յե, վոր նա չի կարող, առանց ի վնաս դասակարգի, նրա մեջ լուծվել: Դասակարգը առանց կուսակցության

դառնում է անձն մասսա, գուցե և հեղափոխական, բայց անգոր վոչինչ անելու, քանի վոր նրանում չկաներքին հենարան: Ուստի և կուսակցության համար խիստ կարևոր է—չջնջել իրեն և դասակարգի միջև յեղած սահմանները: Ավելին ևս, կուսակցությունը դասակարգի հետ պետք է կապված լինի հսկայական կարևորություն ունեցող սերտ ու բազմազան կապերով, վորոնց մասին խոսք կլինի ներքև:

Կուսակցության յորս եղևեկները: — Քննելով կուսակցությունը, մենք կարող ենք նիշել չորս ելեմենտներ, վորոնք բնորոշում են նրան. դրանք են— ա) կուսակցության պատմությունը, բ) կուսակցության ծրագիրը, գ) կուսակցության տակտիկան և դ) կուսակցության կազմակերպությունը:

ա) Կուսակցության պատմությունը:—Կուսակցության պատմությունը ցույց է տալիս այն ետապները, վորով նա անցել է: Նա ցույց է տալիս, թե ինչպես է կազմվել տվյալ քաղաքական կուսակցությունը, ինչպես է նա վճռել այն բոլոր հարցերը, վորոնք քաղաքական կյանքի հետևանքով ծառացած են յեղել նրա առաջ, ինչպես է նա աճել-զարգացել:

Ուստի և կուսակցության պատմությունը դաստիարակության կարևորագույն ելեմենտ է հանդիսանում տվյալ կուսակցության բոլոր անդամների համար: Ուստի և յուրաքանչյուր կոմունիստի համար անհրաժեշտ է յուրացնել Համ. Կ. Կ. (բ) պատմությունը, վորովհետև միայն այդպիսով կարելի յե յուրացնել բոլորակամի հիմնական սկզբունքները: Կուսակցության պատմությունը բազմաթիվ զանազանակերպ փաստեր է

տալիս: Այդ բոլոր փաստերն ուսումնասիրելով, տեսնում ենք, վոր, չնայած արտաքին տարբերություններին, կուսակցության ուղին միշտ էլ վորոշվել է մի քանի ընդհանուր սկզբունքներով: Միշտ էլ կուսակցական գիծը տարվել է այս հիմնական ուղղությամբ— հեղափոխականորեն պաշտպանել պրոլետարիատի պատմական մեծ դերը, անխնա պայքարել շահագործող դասակարգերի դեմ, ձգտել վոչնչացնելու դասակարգային հասարակությունը: Այդ հիմնական սկզբունքները լավ կըմբռնվեն, յերբ քննենք, թե ինչպես նրանք տարբեր դեպքերում տարբեր են կիրառվել. այդպես վարվելով, հնարավորություն կունենանք այդ փաստերը բազմակողմանի յուրացնելու և սովորելու, թե ամեն մի կոնկրետ եպոխայում ինչպես պետք է պայքարել հոգուտ դրանց: Կուսակցական տրագիքիան, այսինքն այն, թե կուսակցությանը իր գոյության ընթացքում ինչպես է լուծել բոլոր հարցերը,—մեզ տալիս է կուսակցության պատմությունը: Կրկնում ենք, վոր դա ամեն մի կուսակցության, մանավանդ Համ. Կ. Կ. (բ), չափազանց կարևոր ելեմենտ (կարևոր կողմ) է հանդիսանում: Մենք Համ. Կ. Կ. (բ) վորպես որինակ ընտրեցինք նրա համար, վոր նա ունի ավելի յերկար ու բարդ պատմություն, վորը դասակարգային հեղափոխական պայքարի հսկայական փորձ է կազմում: Նրա ունեցած փորձի վրա այժմ սովորում են ամբողջ աշխարհի բոլոր կոմկուսակցությունները:

բ) Կուսակցության ծրագիրը: — Կուսակցության ծրագիրը—տվյալ դրության (վորի մեջ նա աշխատում է) գնահատության ճիշտ ձևակերպումն (արտա-

հայտնություն) ե, և ցուցումն այն նպատակները, վորոնց նա ձգտում է: Քաղաքական կուսակցությունները ամենից առաջ դրանով են իրարից տարբերվում: Ճիշտ է, միշտ չէ, վոր կուսակցությունները կյանք են անցկացնում այն, ինչ պահանջում են իրենց ծրագրներում: Այդ ծրագրները հաճախ այնպես են կազմվում, վորպեսզի մասսաներին գրավեն—և միմիայն դրա համար, իսկ իրականության մեջ կուսակցությունը ուրիշ բանի յե ձգտում: Այդ միջոցին են սովորաբար դիմում բուրժուական կուսակցությունները, ինչպես նաև մանր-բուրժուական կուսակցությունները, որինակ՝ սոցիալ-դեմոկրատները: Բայց վորովհետև կապիտալիստական իրավակարգի զարգացումը դրան տանում է դեպի կործանում, իսկ այդ բոլոր կուսակցությունները (նաև սոցիալ-դեմոկրատները) աշխատում են այդ իրավակարգը փրկել, ապա և նրանք ստիպված են լինում գործել խաբեյությամբ: Յեթե նրանք իրենց նպատակները պարզ ցույց տալին—աշխատավոր մասսաները նրանցից յերես կդարձնելին: Ուստի և նրանք աչքակապությամբ են պարապում—լավ ծրագրներով ու անուններով անք են շլացնում: Որինակ—իր եյությամբ հակահեղափոխական Կադետական կուսակցությունը Ռուսաստանում կոչվում էր «Ազգային ազատության» կուսակցություն: Նույնն է կատարվում և ուրիշ բոլոր յերկրներում:

Միայն իսկական-բանվորական և մասամբ՝ հեղափոխական-գյուղացիական կուսակցությունների ծրագրներն են արտահայտում իսկապես այն, ինչին այդ կուսակցականները ձգտում են:

Իհարկե, յուրաքանչյուր կուսակցության ծրագիրը ժամանակի ընթացքում փոխվում է: Այսպես, որինակ, մինչև համ. Կ. Կ. (բ) VIII համագումարը (1919 թ.) կուսակցությունը դեկավարվում էր իր հին ծրագրով, վորը ընդունված էր դեռ 1903 թվին (կուսակցության II համագումարում): Թեև կուսակցությունը փաստորեն նոր ծրագրով է աշխատում դեռ 1917 թվից:

Ինչով է բացատրվում այդ ծրագրների տարբերությունը: Նրանով, վոր հին ծրագիրը կազմված է յեղել մինչև միապետության կործանումը, իսկ վերջին ծրագիրը — միապետության և բուրժուազիայի կործանումից հետո: Նոր խնդիրները պահանջում էին նոր ծրագիր: Իհարկե, այդ ծրագրների մեջ ընդհանուրն այն է, վոր կուսակցությունը ձգտում է դասակարգային հասարակությունը վոչնչացնելու և հասնելու կոմունիզմին: Բայց առաջին ծրագրում վորպես մոտակա պահանջ, կուսակցությունը դրել էր՝ միապետության կործանումը, դեմոկրատական բուրժուական կարգերի (Հիմնադիր Ժողովի գլխավորությամբ) սահմանումն: Կուսակցությունը ձգտում էր ստեղծել այնպիսի պայմաններ, վորտեղ կարողանար համեմատաբար ազատ ընթացք տալ պրոլետարիատի պայքարին ընդդեմ բուրժուազիայի և հոգուտ պրոլետարիատի դիկտատուրայի ու կոմունիզմին: Ընդհակառակը, այժմյան ծրագիրն ասում է այն միջոցների մասին, վոր կուսակցությունը պրոլետարիատի դիկտատուրայի որոք ձգտում է կիրառել՝ այդ դիկտատուրան ամրապնդելու համար:

Կուսակցութեան ծրագիրը մեծ դեր է խաղում, քանի վոր նա տալիս է պլատֆորմ, վորի վրա միանում են նրա բոլոր անդամները: Կուսակցութեանը դասակարգի (և սրան հարող ուրիշ ելեմենտների) մի այնպիսի մասն է, վոր իրենից ներկայացնում է համախոհներ ընդհանուր միութեան: Դրա համար ել կուսակցութեան մեջ մտնողներից նախ պահանջվում է ընդհանուր ծրագիրն ընդունել, այսինքն համաձայնվել ծրագրի մեջ առաջադրված բոլոր պահանջներին:

գ) Կուսակցութեան ճակատագիրը:—Ամեն մի կուսակցութեան ձգտում է իր ծրագիրը կյանքում իրականացնել: Կուսակցութեան այդ ձգտումին հակադրվում են ուրիշ կուսակցութեանների (վորոնք ներկայացնում են ուրիշ դասակարգեր) նման ձգտումները: Կուսակցութեանը ստիպված է պայքարել—յերբեմն՝ ճնշում գործ դնել, յերբեմն՝ զիջում անել, յերբեմն ել՝ ուրիշ վորևէ կուսակցութեան հետ համաձայնութեան գալ: Կուսակցութեանը յերբեմն ստիպված է լինում անցնելու պարլամենտ, յերբեմն՝ զինված ապստամբութեան բարձրացնել, յերբեմն ել՝ դրա դեմ դուրս գալ: Ուղիները, վորոնցով ոգտվում է կուսակցութեանը, կարող են լինել չափազանց բազմազան: Այսպես, որինակ, կոմկուսակցութեանը Անգլիայում ստիպված է այլ կերպ վարվելու, Գերմանիայում—մի ուրիշ կերպ, ԽՍՀՄ—յերբորդ կերպ: Այդ տարբերութեանները բացատրվում են պայմանների զանազանութեամբ: Այն միջոցները, վորոնցով կուսակցութեանը իր նպատակները կյանքում իրագործում է—կոչվում են կուսակցութեան տակտիկա:

Յերբ առաջադրվում էյին այսպիսի հարցեր—արդյո՞ք պետք էր կոչ անել բանվորներին, վոր մասնակցեն այն Պետական Դումայի ընտրութեաններին, վորը ցարական կառավարութեանը ստեղծեց 1905 թվի հեղափոխութեան ազդեցութեան տակ,—թե՞, ընդհակառակն, այդ Դուման պետք էր բոյկոտել: Արդյո՞ք պետք էր մասնակցել բանվորական այնպիսի կազմակերպութեաններին, վորոնք չէյին հետապնդում հեղափոխական նպատակներ: Ինչպիսի վերաբերմունք պետք էր ցույց տալ դեպի իմպերիալիստական պատերազմը—պաշտպանել իր բուրժուական կառավարութեանը, թե՞ նրա դեմ ապստամբութեան պատրաստել: Ինչպես պետք էր վերաբերվել Բրեստի հաշտութեանը, վոր Խորհրդային հանրապետութեան վզովը կապեցին գերմանական իմպերիալիստները—արդյո՞ք պետք էր շարունակել պատերազմել, թե՞ ընդունել ամենածանր պայմանները, և այլն և այլն,—այդ բոլոր հարցերը տակտիկական հարցեր էյին: Նման հարցերի ուղիղ լուծումը մեր կուսակցութեանը մոտեցնում էր իր ծրագրի իրականացման:

Տակտիկական հարցերի վերոհիշյալ որինակներից պարզ է, վոր միանգամ ընդմիջտ սահմանված ճշմարտութեաններ չկան: Միևնույն կուսակցութեանը դա՛նազան պայմաններում տարբեր վերաբերմունք է ցույց տալիս դեպի վորևէ գործողութեան՝ նայած թե պայմաններն ինչպես են: Այդպես էր վարվում, որինակ, Համ. Կ. Կ. (բ)՝ իմպերիալիստների գործարքների (Բրեստի հաշտութեանը, տես էջ 33) հանդեպ՝ թե մինչև իշխանութեանը գրավելը և թե դրանից հետո:

Նույնպիսի տարբերություն ենք մենք տեսնում նաև Պետական Դոմային մասնակցելու խնդրում. 1905 թ. և 1906 թվի սկզբին բոլշևիկները դեմ էյին Դոմային ընտրություններին, իսկ հետագա տարիներին, ընդհակառակը, ձգտում էյին այնտեղ անցկացնել իրենց ներկայացուցիչներին: Տակախկան զանազան եր: Ինչո՞ւ եր նա այդպես փոխվում: Առաջին շրջանում բոլշևիկյան կուսակցությունը յեղնում եր այն հանգամանքից, վոր հեղափոխությունը առաջ ե գնում, հետևապես չպետք ե բավականանալ այն փշրանքներով, վոր գցում եր ցարը, այլ պետք եր բոլորովին կործանել ցարիզմը: Դոմային մասնակցելը կարող եր բանվորների աչքը կապել, հեղափոխական եներգիան պակասեցնել: Յերկրորդ շրջանում արդեն պարզ դարձավ, վոր հեղափոխությունը պարտված ե: Հետևապես պետք եր վորոնել զանազան ուղիներ՝ հին իրավակարգը մերկացնելու, բանվորական մասսաները կազմակերպելու համար: Պրոլետարական պատգամավորների ներկայությունը դոմայում—դրան ոգնեց: Դոմային ամբիոնից կարելի յեր մերկացնել իշխող դասակարգերի և կառավարության ամբողջ ստորությունը, պատգամավորները ավելի հեշտությամբ կարող էյին լրագրներ հրատարակել, կուսակցական աշխատանքին ոգնել և այլն: Ուստի և կուսակցությունը տակախկական ուրիշ գիծ ընդունեց,—վորոշեց Դոմային մասնակցել՝ Դոման ոգտագործելու նպատակով:

Կուսակցության յեվ դասակարգ:—Այժմ խոսենք կուսակցության՝ իր սեփական դասակարգի նկատմամբ ունեցած տակախկան մասին: Կուսակցությունը դա-

սակարգին առաջնորդում ե: Բայց կուսակցությունն այդ անել կարող ե միայն այն ժամանակ, յերբ նա սերտ կապված ե դասակարգի մասսայի հետ: Նման կապն, որինակ, առաջին պայմանն ե կազմում ամեն մի կոմունիստական կուսակցության հաջող գործնություն համար, վորի (կուսակցության) ամբողջ ուժը կազմակերպվածության և մասսաների հետ ունեցած կապի մեջ ե: Այդ մասին Լենինն ասում ե—«Լուրջ քաղաքականությունը սկսվում ե վոչ թե այնտեղ, ուր հազարներն են*, այլ այնտեղ, ուր միլիոններն** են»: «Պետք ե սովորել մասսաներին մոտենալ առանձին համբերատարությամբ և զգուշ, վորպեսզի կարելի լինի հասկանալ այդ մասսայի յուրաքանչյուր խավի, յուրաքանչյուր պրոֆեսիայի առանձնահատկությունը, հոգեբանություն յուրատեսակ գծերը... Կոմունիստների ամբողջ խնդիրն ե—կարողանալ համոզել յետամնացներին, կարողանալ աշտատել դրանց շրջանում, և վոչ թե դրանցից պատնեշվել... Այսպես եր գրում Լենինը՝ գտնելով վոր կուսակցության համար չափազանց անհրաժեշտ ե հաշվի առնել իր դասակարգի միլիոնավոր մասսաների կամքը:

Կուսակցության և դասակարգի տրամադրությունը կարող ե յերբեմն չզուգադիպվել: Կուսակցությունը, կովի յեղնելով, պետք ե հաշվի առնի դասակարգի տրամադրությունը: Այստեղից արդյո՞ք հետևում ե, վոր կուսակցությունը պետք ե դասակարգի յետևից քարշ դա, անի միմիայն այն, ինչ ըմբռնել կա-

* Այսինքն՝ կուսակցությունը:

** Այսինքն՝ դասակարգը:

րողացել է ամբողջ դասակարգը: Իհարկե վոչ: Այդպիսի կուսակցութիւնը պետք չէր լինի դասակարգին: Կուսակցութիւնը հենց նրանով է արժեքավոր, վոր նա դասակարգին ցույց է տալիս ուղին այնտեղ և այն ժամանակ, ուր և յերբ ինքը դասակարգը դա դեռևս լիովին չէ, վոր գիտակցում է:

Ընկ. Լենինը դեռ շատ վաղուց պայքարում էր դրա համար, հսկում, վոր կուսակցութեան և դասակարգի ուղիղ հարաբերութիւնները չխեղաթյուրվեն: Այն ժամանակ գոյութիւն ունէր այսպէս կոչված «եկոնոմիզմի» հոսանքը: Դա մենշևիզմի նախահայրն էր: «Եկոնոմիստները» իրենց անունը ստացան նրանից, վոր բանվոր դասակարգի դրութիւնը լավացնելու համար առաջարկում էին մղել բացառապէս եկոնոմիական (տնտեսական) պայքար, և վոր «քաղաքական պայքարը պետք է դադարեցնել ու միառաժամանակ սպասել»:

Մինչև յերբ սպասել:

Մինչև վոր դրա համար մասսան կհասունանա:

Հեղափոխականները պէտք է մասսային պատրաստեն և նրան քաղաքական պայքարի գուրս բերեն:

Այդ հարցին եկոնոմիստները վճռականապէս պատասխանում էին—«վոչ»: Կուսակցութիւնը, նրանց կարծիքով, մասսային չպետք է առաջ քաշի, այլ միայն պետք է ցուցաբերի այն, ինչի համար վոր ամբողջ մասսան տվյալ րոպեին, ըստ իր հասունութեան, ընդունակ է:

Ընկ. Լենինը նման հայացքների կոմունիկացներին իրավացի կերպով անվանում էր «խլոստիստներ»

(«պոչիստներ»), վորովհետև նրանք ցանկանում էին բանվորական շարժման պոչին կպչել, և վոչ թե շարժմանը ճանապարհ ցույց տալ դեպի առաջ: Յեւ հենց դրանում է կայանում քաղաքական կուսակցութեան ամբողջ նշանակութիւնը: Առանց այդպիսի կուսակցութեան՝ դասակարգը գործիք կդառնա ուրիշ դասակարգերի և կուսակցութիւնների նպատակների համար: Ուստի և կուսակցութեան խնդիրն է՝ սերտ կապվելով իր դասակարգի հետ, ավելի հեռուն տեսնել և նրան ճանապարհ ցույց տալ:

Կուսակցութիւնը մասսային իհարկե չէ կարող առաջնորդել քմահաճորեն ընտրված ճանապարհով: Կուսակցութիւնը մանրազննին ուսումնասիրելով իր դասակարգի դրութիւնը, ընտրում է այնպիսի ճանապարհ, վոր ի վերջո ցանկանալի յէլինում դասակարգի համար: Բայց յերբ նա գտած է լինում այն միակ գիծը, վորը պիտի հաղթութիւն տան, դասակարգին, կուսակցութիւնը ամեն կերպ պետք է աշխատի այդ գիծն առաջ տանելու: Յերբեմն լինում է, վոր կուսակցութիւնը ուղիղ գիծ է տանում, իսկ դասակարգի մասսան այդ դեռևս չի հասկանում: Այդ դեպքում կուսակցութեան խնդիրն է՝ համբերատարութեամբ բացատրել, պրոպագանդ անել, ագիտացիա անել իր իդէյաները՝ մինչև վոր դասակարգի մեծամասնութիւնը դրան կհամաձայնվի: Այդպէս վարվեց, որինակ, Համ. Կ. Կ. (բ), յերբ 1917 թվի ամառը և աշնանը Ռուսաստանի բանվոր մասսաները դեռևս հետևում էին մենշևիկներին և եսերներին: Կուսակցութիւնը ինքը մենակ, առանց մասսաների,

կումի դուրս չեկալ: Նա լավ գիտեր, վոր «լուրջ քաղաքականությունը սկսվում է վոչ թե այնտեղ, ուր հազարներն են, այլ այնտեղ, ուր միլիոններն են»: Կուսակցությունը բանվորական մասսաներին համբերատարությամբ բացատրեց իշխանության բռնադրաման անհրաժեշտությունը պրոլետարիատի կողմից և հարձակման անցավ միայն այն ժամանակ, յերբ բանվոր դասակարգի մեծամասնությունը կողմնակից եր հեղաշրջման: Դա—հազարավոր որինակներից մեկն է միայն:

Այդպիսով մենք տեսնում ենք—1) վոր քաղաքական լուրջ կուսակցությունը միշտ սերտորեն և անմիջականապես կապված է իր դասակարգի մասսաների հետ, 2) վոր կուսակցությունը միշտ դասակարգի առաջից է գնում, և վոչ թե նրա յետևից քարշ գալիս, 3) վոր կուսակցությունը, յերբ դասակարգը նրա հետ ժամանակավորապես տարակարծիք է, տանում է իր գիծը՝ ամեն կերպ այդ բացատրելով, և հասնում է այն վիճակին, վոր դասակարգը միանգամայն համաձայնվում է իր կարծիքին: Այսպես է կուսակցության տակտիկան իր դասակարգի նկատմամբ:

դ) Կուսակցության կազմակերպումն շատ կարևոր կողմ է: Կուսակցությունը հանդիսանում է դասակարգի կմախքը: Պարզ է, վոր նա այդ դերը կարող է խաղալ միայն այն ժամանակ, յերբ նա իրենից ներկայացնում է միասնական ամբողջություն: Դա ամենից առաջ պահանջում է, վոր կուսակցությունն ունենա պարզ գծած սահմաններ, վորոնց մեջ նա կարողանա

ճկուն գործել, իր ուժերը վերադասավորել և այլն: Հետևապես առաջ է դալիս այն հարցը, թե ով կարող է կուսակցության անդամ լինել:

Այդ հարցին դանադան կուսակցությունները դանադան պատասխան են տալիս: Բուրժուական և մանր-բուրժուական կուսակցությունները այդ ուղղությամբ շատ լայն շրջանակներ ունեն: Նրանց համար կարևոր չեն կուսակցության ճիշտ սահմանները: Ուրիշ բան է կոմունիստական կուսակցությունը: Նա կատաղի պայքար է մղում. նա հետապնդվում է ամբողջ աշխարհում, բացի ԽՍՀՄ: Պետք է զգուշ լինել, վոր նրա մեջ չմտնեն դանադան մանր-բուրժուական ելեմենտներ, վորոնք իրենց տատանումներով կարող են նրան մեծ վնաս հասցնել: Կուսակցության մեջ սպրտել են և սպրտում են շատ այդպիսի անձինք, վորոնք, ինչպես հետո պարզվել է, դուրս յեն յեկել բուրժուազիայի մարտիկներ: Պարզ է, վոր այդ հանգամանքը կուսակցությանը դրդել է սահմանելու ճիշտ շրջանակներ, վորոշելու թե ով կարող է կուսակցության անդամ լինել: Համ. Կ. Կ. (բ) կանոնադրությունը ասում է—«§ 1. Կուսակցության անդամ է համարվում ամեն վոք, ով ընդունում է կուսակցության ծրագիրը, աշխատում է նրա կազմակերպություններից մեկում, յենթարկվում է կուսակցության վորոշումներին և վճարում անդամավճար»: Մենչևիկները, վորոնք առաջ բոյլշևիկների հետ միասին մեկ կուսակցության մեջ ելին աշխատում, առաջարկում ելին կուսակցության անդամ համարել նաև նրանց, ովքեր չեն մտնում կուսակցության կազմակերպու-

թյան մեջ, բայց ծառայություն են մատուցում նրան, կուսակցության ղեկավարությամբ վորեն աշխատանք են տանում: Ընկ. Լենինը խիստ առարկեց դրա դեմ: Ինչո՞ւ: Վորովհետև մենշևիկյան ձևակերպումը կուսակցությանը զրկում էր վորոշ սահմաններ ունենալուց, շատերը իրավունք եյին ուտանում կուսակցության անդամներ համարվելու՝ կապված չլինելով կուսակցական կոլլեկտիվի կամքի հետ: Այդ ձևակերպումը հնարավորություն էր տալիս մանր-բուրժուական ելեմենտներին (այսինքն՝ պրոլետարական պայքարին թշնամի ելեմենտներին) կուսակցության մեջ խցկվելու: Ընկ. Լենինը այդ հարցին մեծ նշանակություն էր տալիս: Նա նույնիսկ ասում էր—«Ավելի լավ է վոր տասը աշխատողներ իրենց չանվանեն կուսակցության անդամներ, քան մեկ դատարկախոսը իրավունք և հնարավորություն ունենա կուսակցության անդամ լինելու»:

Ամեն մի կուսակցություն ունի իր կուսակցական ապարատը: Նա կազմված է բջիջների բյուրոններից, սկսած ռայոնական կոմիտեներից և վերջացած կի (կուսակցության կենտրոնական կոմիտե): Կուսակցության ապարատը, կուսակցական լավագույն ուժերով ղեկավարվելով, կուսակցության նկատմամբ այն դերն է կատարում, ինչ դեր վոր կատարում է կուսակցությունը դասակարգի նկատմամբ: Կոմունիստական կուսակցությունները թույլ, չձևակերպված ապարատով չեն կարող հաջողությամբ գործել, ճկուն մանյովրներ անել, իրենց անդամներին մոբիլիզացիայի յենթարկել, իրենց դասակարգի մասսայի հետ կապվել

ու նրան ղեկավարել: Կուսակցությունը ուժեղ է՝ յեթե ուժեղ է նրա կմախքը, այսինքն ապարատը:

Սակայն այստեղ կարող է ուրիշ կողմ ել լինել— կուսակցության ապարատը կարող է ճնշել կուսակցության անդամների մասսաների կամքը: Դրա փայլուն օրինակը հանդիսանում է գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիան: Նրա կուսակցական ապարատը կազմվել է տասնյակ տարիների ընթացքում: Նա ամեն տեսակի փոփոխություններին դիմադրելու հսկայական ուժ է ձեռք բերել: Չնայած այդ կուսակցության մեջ գտնված բանվորական մասսաների ձախաճախուն, ապարատը հնարավորություն չի տալիս վոր դա յերևան գա: Այսպիսի դրության մեջ են ընկնում այն կուսակցությունները, վորոնք պատմության բեմից իջնում են: Իսկ այն կուսակցությունները, վորոնք դեպի վեր են յենում, վորոնք պրոլետարիատի հեղափոխական ձգտումներն են արտահայտում, դրանց կուսակցական հարաբերությունները այլ են—կուսակցական ապարատը ճիշտ է անդրադարձնում կուսակցական մասսաների կամքը:

Կուսակցությունը իհարկե չէ կարող առանց դիսցիպլինայի գոյություն ունենալ: Կուսակցությունը— դա նույնն է, ինչ վոր՝ բանակը պատերազմի դաշտում: Պայքարի մեջ հարկավոր է գործնեյության մեծագույն միասնականություն: Յեթե զանազան մասերը իրենց ուղածին պես վարվեն—ամբողջ գործը անհաջողություն կկրի: Դիսցիպլինան վորքան ամուր է, այնքան ուժեղ են շարքերը, կուսակցությունն այնքան ավելի լավ կարող է դիմադրել թշնամիներին:

«Անպայման ցենսորալիզացիան»* և պրոլետարիատի խրատագույն ղեկավարին հանդիսանում են հիմնական պայմաններից մեկը՝ բուրժուազիայի վրա հաղթանակ տանելու համար», — ասում է ընկ. Լենինը: Կուսակցության ապարատն է, վոր իրականացնում է այդ ցենսորալիզացիան, գործողությունների այդ միասնականությունը: Դրանում է կայանում բոլշևիկյան, կոմունիստական կուսակցությունների եյական տարբերությունը մանր-բուրժուական և բուրժուական կուսակցություններից: Բայց կուսակցության ապարատը՝ կուսակցության վրա չի իշխում, այլ ամբողջովին յենթարկված է կուսակցությանը. կուսակցական ամբողջ ապարատը՝ ներքեից մինչև վերև՝ ընտրվում է ամբողջ կուսակցության կողմից — բժիշների բյուրոնները՝ բժիշների կողմից, ռայկոմները՝ տվյալ ռայոնի ընդհանուր ժողովի կողմից, ԿԿ՝ ամբողջ կուսակցության համագումարի կողմից: Կուսակցության ապարատը ամբողջովին պատասխանատու յե նրա առաջ: Ամեն մի կուսակցական որդան ընտրվում է: Դրանում է կուսակցության դեմոկրատական կառուցվածքը: Իսկ յեթե արդեն ստեղծված է կուսակցական համապատասխան որդան, — կուսակցության ամեն մի անդամը նրան յենթարկվում է: Դրանում է կայանում կուսակցության ղեկավարին, նրա ցենսորալիզմը (կենտրոնացումը):

Այսպես ուրեմն, կուսակցության ապարատը ընտրվում է կուսակցության կողմից և նրան հաշվետու, պատասխանատու յե. այդ ապարատը պահպանում է

* Կենտրոնացում:

ամուր ղեկավարին. ամեն մի որդան յենթարկվում է իրենից բարձր որդանների վորոշումներին: Այս յերկու պրինցիպների (սկզբունքների) — ընտրողականության և հաշվետվության (պատասխանատվության) — միացումը շատ կուսակցությունների կառուցվածքի հիմք է կազմում: Դա՛ այսպես կոչված՝ դեմոկրատական ցենսորալիզմ է, այսինքն դեմոկրատիզմի և ցենսորալիզմի ի մի միացումն է:

Սակայն այդ յերկու պրինցիպների միացումը գանազան պայմաններում գանազան չափերով է տեղի ունենում: Այնտեղ, ուր կոմկուսակցությունը շատ է հետապնդվում (որինակ՝ Ռումինիայում, Հարավ-Սլավիայում), այնտեղ դեմոկրատական պրինցիպն իհարկե յետին պլանի վրա յե դրվում: Իսկ յերբ մի յերկրում պրոլետարիատը իշխանությունը գրաված է (ինչպես ԽՍՀՄ), այդ հանգամանքը բավական լայնացնում է նրա գործնեյության սահմանները: Ուրեմն այդ կախված է կուսակցության գործնեյության կոնկրետ պայմաններից:

Կուսակցութեան առաջնորդները: — Դասակարգին գլուխ է կանգնած կուսակցությունը: Կուսակցության գլուխ են կանգնած նրա առաջնորդները: «Բաղադրական կուսակցությունները, — գրում է Լենինը, — վորպես ընդհանուր կանոն, կառավարվում են ավելի հեղինակավոր, ազդեցիկ, փորձված, պատասխանատու պաշտոններում ընտրվող, կայուն, հաստատակամ անձանց խմբերով, փրոնք (անձինք) կոչվում են առաջնորդներ»:

Ինչպես վոր դասակարգը միատեսակ չէ իր բոլոր մասերում, ճիշտ այնպես էլ միատեսակ չէ կուսակ-

ցությունը: Յեթե կուսակցութեան բոլոր անդամներն ել փորձառութեան, ընդունակութեան, տաղանդավորութեան կողմով իրար հավասար լինելին, այդ դեպքում կարիք չեր լինի ունենալու առաջնորդների հաստատակամ խմբեր: Կուսակցութեանը կարող ելին հերթով կառավարել նրա բոլոր անդամները: Սակայն իրականութեան մեջ այդպէս չէ: Հետեւապէս պահանջ ե առաջ գալիս—մի շարք տարիների ընթացքում փորձելու և ընտրելու այնպիսի անդամների, վորոնք ամենից շատ են համապատասխանում այն պահանջներին, վոր արվում ե առաջնորդներին:

Առաջնորդները կուսակցութեանը ղեկավարում են վոչ թե վորեւե առանձին իրավունքով, այլ նրա համար, վոր ինքը կուսակցութեանն ե նրանց կարգել այդ պաշտոնին: Կուսակցութեանը համարում ե, վոր այս և այս անձնավորութեանները կարող են ավելի լավ ղեկավարել, ավելի լավ վճռել այն բոլոր հարցերը, վորոնք դրվում են կուսակցութեան առաջ: Առաջնորդների մասին կարելի յե նույնն ասել, ինչ վոր ընդհանուր առմամբ կուսակցութեան մասին: Նրանք չեն կարող կուսակցութեանը քնահաճորեն ընտրած ճանապարհով տանել: Առաջնորդներն՝ այսպէս ասած՝ ավելի խորն են թափանցում, ավելի հեռուն տեսնում, արագ և ավելի լավ են ըմբռնում դժվարութեանները: Կուսակցութեան դասակարգային շահերի համար մղվող պայքարի բոլոր հնարավոր ուղիներից, նրանք, շնորհիվ իրենց հատկութեանների, ուրիշներից դուրսութեամբ են գտնում կարճ ուղին, ամենաքիչ գոհեր պահանջող, դեպի հաղթանակ, դեպի դասակարգի շահերի հաղ-

թանակը տանող ուղին: Դրա համար ել կուսակցութեանը դեպի հին, փորձված առաջնորդներն հսկայական վստահութեան ե տածում՝ նրա հետ միանալով մեկ հսկայական զորված կոլլեկտիվի մեջ:

Առաջնորդների ներկայութեանը իհարկե ի չիք չե դարձնում կուսակցութեան շարքային անդամների գործնեյութեանը: Կուսակցութեան մեջ դիսցիպլինան վոչ թե «կազմոնի» յե՝ յերբ ամեն ինչ կատարվում ե վերևից ստացված ցուցմունքով,—այլ գիտակցական ե: Ահա թե ինչու, յերբ նույն իսկ շատ հեղինակավոր ու հարգելի առաջնորդներ սխալներ են գործում, կուսակցութեանը նրանց այլեւ չի հետեւում, այլ նրանց սխալները ուղղում ե, նրանց ցույց ե տալիս իրենց սխալները, իսկ յերբեմն ել նրանց հեռացնում ե աշխատանքից:

Մեծ մարդիկ: — Առաջնորդների միջից յերբեմն դուրս են գալիս փայլուն հատկութեաններով ոժտված, հանճարեղ, մեծ մարդիկ, ինչպէս են՝ որինակ՝ Մարքսը և Լենինը: Հանճարեղ ու մեծ մարդիկ իհարկե յեղել և լինում են հասարակական կյանքի նաե այլ բնագավառներում (գիտնականներ, նկարիչներ, գտիչներ և այլն):

Ի՞նչ են իրենցից ներկայացնում մեծ մարդիկ: Մարքսը և Լենինը իրենց ժամանակի մեծ մարդիկն ելին նրա համար, վոր նրանք մեծագույն աստիճանի ընդունակ ելին ըմբռնելու սովոր մասսաների մեջ կատարվող այնպիսի փոփոխութեանները, վորոնք սովորական մարդկանց համար կարծես աննկատելի ելին:

Մենք գիտենք, վոր մարդկային հասարակութեան զարգացումն ընթանում ե տարերայնորեն: Դա նշա-

նակում ե, վոր միլիոնավոր մարդկանցից ամեն մեկն առաջ ե տանում իր առանձին գիծը, վորից ծնվում ե վորևէ ընդհանուր հետևանք: Մարդկանց ձգտումն ընդհանուր առմամբ վորոշվում ե նրանց կյանքի պայմաններով (ընթերցողին հիշեցնում ենք այն մասին, վոր մարդկային կամքը ազատ չե): Այդ պայմանները ամենաբազմազան են: Այդ ամենը գնահատել, բազմազան ազդեցությունները, ձգտումները, դրությունները մեկ հայտարարի բերել, վորոշել՝ թե հենց տվյալ մոմենտում ինչ արդյունք կունենա ուժերի պայքարը և նա ինչպես կփոփոխվի,— դա մեծապես դժվար խնդիր ե: Մեծ մարդը, վոր ոժտված ե առանձին հանձարով, ինչպես եր, որինակ, ընկ. Լենինը, կարող եր հրաշալի կերպով ըմբռնել այդ ամբողջ բարդ պայմանները: Նորեն կրկնում ենք, վոր Լենինը կուսակցությունը չեր տանում իր յետևից այնտեղ, ուր ինքն եր կամենում, այլ այնտեղ, ուր կուսակցությունը պետք ե վոր գնար՝ ըստ իր պայքարի պայմանների: Բայց այդ ուղին հաճախ պարզ չեր լինում շատ հայտնի առաջնորդներին: Լենինի մեծությունը կայանում եր հենց նրանում, վոր միշտ ել, ամեն պայմաններում ել նա գիտեր թե ինչ ճանապարհով պետք ե գնար, յերբ պետք ե գնար և դա ինչի՞ կհասցներ:

Այնպիսի հսկաներ, ինչպիսին են Մարքսը կամ Լենինը, հայտնվում են դարերի ընթացքում: Դա բացատրվում ե վոչ թե նրանով, վոր բնությունը այդպիսի մարդիկ չի ստեղծում, այլ, առանձնապես, հասարակական պայմաններով: Իհարկե, հասարակության կյանքի վորևէ բնագավառում մեծ մարդ

լինելու համար պետք ե բնությունից ոժտված լինել ուղեղի համապատասխան կառուցվածքով: Սակայն այդ հատկության մասին մենք իմանում ենք այն ժամանակ, յերբ հասարակական պայմանները նրան հնարավորություն են տալիս զարգանալու: Բայց վորովհետև կապիտալիստական հասարակության պայմանները մարդկանց բազմությունը դնում են ծայրահեղ ծանր տնտեսական պայմանների մեջ, ապա հաստատ կարելի չե ասել, վոր շատ տաղանդավոր և նույն իսկ հանձարեղ մարդիկ մեռնում են՝ հնարավորություն չունենալով իրենց հատկությունները ցուցաբերելու: Փոխանակ հնարավորություն տալու սովորելու, նրանց ընդունակությունները զարգացնելու, դասակարգային հին հասարակությունը այդ անձանց մատնում ե բոլորովին այլ աշխատանքի գիրկը: Մեր հեղափոխության պատմությունը, այն հեղափոխություն, վորը այնքան տաղանդավոր աշխատավորներ առաջ քաշեց կյանքի բոլոր ասպարեզներում, ցույց ե տալիս, թե կապիտալիզմը ինչպես մեռցնում ե մարդկանց մեջ լավագույն հատկությունները: Նա, ով մեզ մոտ խորհրդային իշխանության որոք գլուխ ե կանգնած մարդկանց հսկայական կազմակերպության, նա կապիտալիզմի որոք հաճախ ստիպված եր լինում դադարհի ջրով հասարակ աշխատանք կատարելու: Ապագա կոմունիստական հասարակությունը շատ ավելի հարուստ կլինի մեծ ու տաղանդավոր մարդկանցով, վորովհետև նա ամեն մեկին հնարավորություն կտա լիովին զարգացնելու իր բնական ընդունակությունները:

Մենք արդեն գիտենք, Վոր հարաբերությունները դասակարգերի միջև—պայքարի հարաբերություններ են: Դասակարգերը պայքարում են իրար դեմ՝ կազմակերպվելով քաղաքական կուսակցությունների մեջ: Դասակարգերի պայքարը—քաղաքական պայքար է, Վոր ծագում է նույն այդ դասակարգերի արտադրական հարաբերությունների հիման վրա: Սակայն այդ քաղաքական հարաբերությունները, քաղաքական պայքարը ունին մեկ շատ կարևոր կողմ, Վորը մենք մինչև այժմ չենք նիշել:

Դա—պետությունն է:

Ի՞նչ է պետությունը: Յեթե վերցնենք մարդկային հասարակությունը մինչև մեր հեղափոխությունը, ապա կարելի չէ ասել, Վոր յուրաքանչյուր իշխող դասակարգ հասարակությունը կառուցել է այնպես, Վորպեսզի հնարավորություն ունենա աշխատավոր մասսաներին հանգիստ շահագործելու: Նա ստեղծել է հասարակական այնպիսի մեքենա, հասարակական քաղաքական այնպիսի իրավակարգ, Վորը միանգամայն ապահովում ու պահպանում է իր տնտեսական տիրապետությունը: Բայց մենք գիտենք, Վոր դասակարգերը միմյանց դեմ շարունակ պայքարում են: Նշանակում է հարկավոր եր մի կազմակերպություն, Վորը կարողանար իշխող դասակարգն ապահովել այն հարձակումներով, Վոր կարող են կատարվել նրա շահագործական շահավետ դրության վրա,

այնպիսի կազմակերպություն, Վորը ճնշեր այն բոլոր փորձերը, Վորոնք ուղղված կլինեն իշխող դասակարգի դեմ՝ սրան կործանելու նպատակով: Չե՞ վոր դասակարգերի շահերը չեն կարող տեսանորեն հաշտեցվել: Նրանց միջև շարունակ պայքար է տեղի ունենում: Յե՞վ անա այդ պայքարի արդյունք է հանդիսանում պետությունը:

Պետությունը դասակարգային հակառակորդների անհաշտ իշխող արդյունք է:—Պետությունը ստեղծվում է այդ հակասությունների անհաշտ լիության հետևանքով: Նա ճնշված դասակարգերին ստիպում է մնալու նույն շահագործվող դրության մեջ: Մի խոսքով, «յուրաքանչյուր պետություն,—ինչպես գրում է Լենինը Յեվրոպայի և Ամերիկայի բանվորների ուղղած իր նամակում,—գրա թվում նաև ամենադեմոկրատական* հանրապետությունը**», Վոչ այլ ինչ է, յեթե Վոչ մի այնպիսի մեքենա, Վորով մեկ դասակարգը ճնշում է մյուսին»:

* Դեմոկրատիա—«ժողովրդապետություն»—այսպես են կոչվում բուրժուական այն պետությունները, Վորտեղ, համաձայն որենքի, կառավարությունը ընտրվում է բոլոր դասակարգերի կողմից: Շնորհիվ լրագրների միջոցով գործ դրվող խաբեյությունների, կաշառքի, ժողովրդական մասսաների տգիտության, չնչին բացառություններ միշտ ել ընտրվում են բուրժուազիային հաճելի մարդիկ:

** Հանրապետություն—մի այնպիսի պետություն, Վորտեղ կառավարության գլուխ անցած անձը ընտրվում է մի քանի տարով—հակառակ միապետությունների, Վորտեղ ցարի կամ թագավորի իշխանությունը ժառանգաբար անցնում է նրանց ընտանիքի ավագին:

Պետությունը դասակարգային բռնություն գործիք է: — Պետությունը, պետական կազմակերպությունը, այդպիսով, հանդիսանում է դասակարգային բռնության գործիք: Այն եպոխաներում (ժամանակաշրջաններում), յերբ դասակարգեր չկային, չկար և չեր ել կարող լինել պետություն: Նույնպես և պարզ է, վոր ապադասակարգային պետություն լինել չի կարող: Սակայն բուրժուական գիտնական լակեյները աշխատում են պետությունը ներկայացնել վորպես մի ապադասակարգային կազմակերպություն, վորպես դասակարգերից բարձր կանգնած հասարակական մի կազմակերպություն:

Այդպիսի պնդումն ինչո՞ւն յե սուտ, ինչո՞ւն յե կեղծ: Պետությունը, ճիշտ է, պահպանում է «կարգերը»: Միայն թե գոյություն ունեցող «կարգերի» մեջ, այսինքն գոյություն ունեցող հարաբերությունների մեջ զանազան դասակարգերը միատեսակ չեն շահագրգռված: Բուրժուազիայի համար այդ «կարգերի» պահպանությունը, այսինքն՝ բանվորներին շահագործելու համար սահմանված կարգերի պահպանությունը շատ ձեռնաու յե, իսկ բանվորներին, ընդհակառակն, այդպիսի «կարգերը» հարկավոր չեն: Նշանակում է բուրժուական պետությունը այդ «կարգերը» պաշտպանելով, փաստորեն պահպանում է բռնությունը: Ասել՝ վոր պետությունը ստեղծված է կարգը պահպանելու համար — այդ նշանակում է վոչինչ չասել: Հարկավոր է պարզել, թե ո՞վ է այդ կարգերը սահմանում, ո՞ւմ են այդ կարգերը շահավետ: Յեվ յերբ մենք կպարզենք այդ հարցերը, կտեսնենք վոր պե-

տական կազմակերպությունը մի այնպիսի կազմակերպություն է, վորի միջոցով մեկ դասակարգ բռնանում է մյուսի վրա: Դա միանգամայն պարզ կլինի, յեթե մենք քննենք, թե ի՞նչ տարրերից (եյեմենտներից) է կազմվում պետությունը, նա իրենից ինչ է ներկայացնում:

Ահա այդ մասերը — կառավարություն, որենսդիր մեքենա (պարլամենտ, պետական դոմա), բանակ, չինովնիկություն՝ ամեն աստիճանի (ադմինիստրացիա), դատարան, վոստրիկանություն (պոլիցիա), բանտ:

Այս թվերկությունից արդեն յերևում է, թե ինչ նպատակի յե ծառայում պետությունը: Ո՞վքեր են նստած կապիտալիստական բանտերում: Ո՞ւմից է պետությունը ամենից շատ հարկեր քամում: Ինչի վրա յեն ծախսվում հարկերի միջոցով հավաքած փողերը: Ո՞ւմ դեմ է կռվում վոստրիկանությունը և բանակը:

Բավական է միայն այս հարցերը տալ, և պարզ պատասխանը հետևյալն է. — պետությունը — դա իշխող դասակարգի կազմակերպություն է, վոր ծառայում է՝ մյուս դասակարգերին ճնշելու համար:

Բուրժուական պետություններ: Դեմոկրատիա: — Հասկանալի յե, վոր մարդկության պատմության ընթացքում յեղել են զանազան պետություններ՝ նայած թե վո՞ր դասակարգն է իշխել: Բայց յեթե վերցնենք միայն բուրժուական պետությունները, նրանց միջև ևս տարբերություններ կտեսնենք: Մի շարք պետություններում բուրժուազիան բոլորովին թույլ չի

ավել վոր բանվորական մասսաները մասնակցեն իշխանության գործերին, իսկ մի շարք ուրիշ պետություններում, ընդհակառակը, նրանց միջիջ իրավունքներ ե ավել: Վերջին տեսակի պետությունները սովորաբար կոչվում են դեմոկրատական: «Դեմոկրատիա»—հունարեն խոսք ե, նշանակում ե ժողովրդի կառավարություն: Իսկ փաստորեն ի՞նչ բնույթ ե կրում այդ «ժողովրդի կառավարությունը» բուրժուական յերկրներում:

Ներկայումս բոլոր յերկրներում պետությունը կառավարում են պարլամենտները: Պարլամենտն իրենից ներկայացնում ե մի քանի հարյուր մարդ, վորոնք բնակչության ձայների մեծամասնությամբ ընտրված են լինում 3—5 տարով: Պարլամենտը հրատարակում ե բոլոր որենքները, ընտրում ե կառավարություն, մինիստրների խորհուրդ, վորը պարլամենտի առաջ պատասխանատու յե (նրան հաշիվ ե տալիս): Արտաքուստ այսպես ե բուրժուական դեմոկրատական պետական իրավակարգը:

Արդյո՞ք նա իսկապես ժողովրդի կառավարություն ե: Իհարկե վոչ: Դեմոկրատիզմը — դա միայն ցուցանակ ե: Փաստորեն պահպանվում ե զուտ բուրժուական սիրապետությունը: Դա շատ հեշտությամբ են սարքում: Մի կողմից՝ կաշառում են, վոչ այնպես, վոր փող են տալիս սրան-նրան, թեև դա ե, իհարկե, տեղի յե ունենում: Կառավարության բոլոր անդամները ե բուրժուական հայտնի քաղաքական գործիչները սովորաբար կախում ունեն կապիտալիստներից, կամ հենց իրենք կապիտալիստներ են:

Իսկ կապիտալիզմը իր գաղութներին* դաժան շահագործումից այնքան մեծ ոգուտներ ե ստանում, վոր կարող ե դրանց մի մասը հատկացնել բանվոր դասակարգի բարձր վորակյալ խավերին, այսպես կոչված՝ բանվորական արիստակրատիային: Այդպիսով այդ վերջինները շահագրգռված են լինում վոր պետության գլուխ մնա բուրժուազրնան: Բավական չե վոր նրանք իրենք ձայն են տալիս բուրժուական կուսակցություններին, այլև, լինելով զարգացած ու կազմակերպված, նրանք իրենց յետևից են տանում դասակարգի մնացած մասսան:

Այս գործում նրանց առանձնապես ոգնում ե այն հանգամանքը, վոր կապիտալիստական պայմանները հնարավորություն չեն տալիս բանվոր դասակարգի ամբողջ մասսաներին սովորելու, զարգանալու: Նույն իսկ այն, ինչ վոր այդ մասսաները սովորում են,— սովորում են բուրժուական գրքերից ե լրագրերից, վորոնք լինելով բուրժուազիայի որգաններ՝ պարզ ե թե ինչ պիտի տալին այդ մասսաներին:

Հսկայական ոգնություն ե հասցնում նաև բուրժուական դպրոցն ու յեկեղեցին: Թե մեկը ե թե մյուսը մանկական վաղ հասակից ձգտում են պրոլետարական գլուխները լցնել բուրժուական թույնով: Այնպես վոր՝ դպրոցը ու յեկեղեցին ես մենք կարող ենք համարել բուրժուական շահագործության մեքենայի մասեր:

* Գաղութներ—մեծ մասամբ յետամնաց ժողովուրդներ, վորոնց նվաճել ու շահագործում են զարգացած կապիտալիստական յերկրները:

Այսպիսով պարզ է, վոր բուրժուական դեմոկրատական պետութիւնները ուրիշ բուրժուական պետութիւններից տարբերվում են միայն արտաքուստ: Թե առաջին և թե յերկրորդ տեսակի պետութիւնների մեջ փաստորեն ամենքին և ամեն ինչ կառավարում են խոշոր կապիտալիստները, վորոնք փողի ուժով պահում են իրենց սեփական քաղաքական կուսակցութիւնները, փող են վճարում հենց կառավարութեան անդամներին՝ փոխարեն այն որենքների ու վորոշումների, վորոնք կապիտալիստներին ձեռնառու յեն:

Խորհրդային պետութեանը յեւ թուրքականի պետութեանը:—Բայց չե՞ վոր մենք ևս ապրում ենք պետութեան մեջ: Իհարկէ: Մեր քաղաքական իրավակարգը բուրժուականից տարբերվում է նրանով, վոր մեր պետութիւնը պրոլետարական է և բուրժուակալին ճնշում է. իսկ բուրժուական պետութիւնները ճնշում են պրոլետարիատին: Տարբերութիւնը հսկայական է: Բուրժուական պետութիւնը, նույն իսկ ամենադեմոկրատականը, ծառայում է նրա համար, վոր պահպանի կապիտալիստական շահագործումը: Իսկ մեր պետութիւնը ծառայում է շահագործումը վոչնչացնելու համար, կապիտալիստական իրավակարգը վոչնչացնելու համար:

Մեր պետութիւնը կոչվում է նաև Խորհրդային: Այդ անունը նա ստացել է նրանից, վոր մեզ մոտ պետական իշխանութեան ամենաստորին բջիջը՝ բանվորների, գյուղացիների և կարմիր-բանակայինների պատգամավորների Խորհուրդներն են: Հենց այդ Խորհուրդներն են՝ զանազան համագումարների միջոցով՝

կազմում են մեր պետութեան բոլոր ղեկավար որդանները (Գործկոմներ—գավառակային, գավառային, նահանգային, կենտրոնական...):

Բանվոր դասակարգի դիկտատուրան:—Մեր խորհրդային պետութիւնը հանդիսանում է բանվոր դասակարգի տերապետութեան արտահայտութիւն: Բանվոր դասակարգը իրականացնում է իր դիկտատուրան: Պրոլետարիատը բոլոր շահագործողներին ճնշել կարող է միայն իր դիկտատուրան համառորեն կիրառելով: Կարմիր բանակը, Պետական Քաղաքական Վարչութիւնը (Գեպու) և այլն—այդ բոլորը պրոլետարիատի դիկտատուրայի որդաններն են, վորոնք ծառայում են բուրժուակալին ճնշելու համար:

Իսկ յեթե Խորհրդային պետութիւնը հանդիսանում է պրոլետարիատի դիկտատուրայի կազմակերպութիւն, ապա ի՞նչ դերում է գյուղացիութիւնը: Խորհրդային պետութիւնը արդո՞ք նրան ճնշում է: Վո՞չ յերբեք:

Գյուղացիութեանը Խորհրդային պետութեան մեջ:—Գյուղացիութիւնը իր մեծամասնութեամբ մեր հեղափոխութեան մեջ յեղել է պրոլետարիատի դաշնակիցը, ոգնականը: Պրոլետարիատը պայքարելով գյուղական կուլակների դեմ, գյուղացիութեանը չի ճնշում, այլ աշխատում է նրան բարձրացնել զարգացման ավելի բարձր աստիճանի: Մենք այդ մասին արդեն խոսել ենք (տես էջ 85—88): Ուրեմն պետութիւնը, իրականացնելով պրոլետարիատի դիկտատուրան, պաշտպանում է վոչ միայն բանվորների շահերը, այլ և միջակ ու չքավոր գյուղացիութեան շահերը: Դրա հա-

մար եւ մեր՝կառավարութիւնը կոչվում ե բանվորա-
գյուղացիական: Պետական աշխատանքում մասնակ-
ցում են թե բանվորները և թե գյուղացիները (կու-
լակները ճնշվում են), թեև ամբողջ աշխատանքը
իրենց կոմունիստական կուսակցութեան միջոցով
ղեկավարում են բանվորները, վորովհետև միայն
բանվոր դասակարգը կարող ե յերկիրը տանել կո-
մունիզմի ճանապարհով և կոմունիստական իրավա-
կարգ սահմանել: Գյուղացիութիւնը իր աշխատանքի
պայմաններով ցրված ե, մասնավոր սեփականու-
թեան հետ կապված, ինքը առաջ գնալ չի կարող և
կարիք ունի այնպիսի ղեկավարի, ինչպիսին ե պրո-
լետարիատը:

Պրոլետարիատի վերաբերմունքը դեպի պետու-
թիւնը:—Վերոհիշյալից մենք տեսնում ենք, վոր կո-
մունիստական կուսակցութեան կողմից ղեկավարվող
բանվոր դասակարգը դեպի կուսակցութիւնը վերա-
բերվում ե վոչ այնպես, ինչպես նրան խորհուրդ ե
տալիս անարխիստները: Անարխիստ խոսքը նշա-
նակում ե անիշխանութիւն: Անարխիստներն իրենց
իդեալ են համարում այնպիսի հասարակութիւն, վոր-
տեղ պետութիւն չի լինի: Նրանք ասում են—պետու-
թիւնը չարիք ե: Իրա համար ել պրոլետարական
հեղափոխութեան առաջին քայլից նրանք հայտա-
րարում են պետութեան վոչնչացում: Պրոլետարական
հեղաշրջման հետեյալ որը—մտածում են անարխիստ-
ները—մարդիկ կապրեն ազատ համախմբումներով,
առանց վորեւ պետական իշխանութեան, ուրեմն և՛
առանց բանակի, բռնութեան և այլն:

Նրանք դատում են վոչ-դիալեկտիկորեն: Դիալեկ-
տիկան (ինչպես արդեն գիտենք) ասում ե, վոր ամեն
մի յերևույթ դիտվում ե վոչ թե ընդհանուր առմամբ,
այլ կոնկրետ, վորոշ պայմաններում: Տվյալ դեպքում
ահա այսպես:

Ի՞նչ ե բուրժուական պետութիւնը, վոր ճնշում
ե պրոլետարիատին:

Ձ ա ր ի ք—պատասխանում ե բանվոր-կոմունիստը:

Ի՞նչ ե պրոլետարական, խորհրդային պետութիւնը,
վոր ճնշում ե բուրժուազիային:

Յանկալի բան ե, վոր պետք ե ոգտագործել,—
պատասխանում ե նույն բանվոր-կոմունիստը:

Լեւի ինը պետք քան մարին:—«Պետութիւնը—
դասակարգային հասարակութիւն ե: Պետութիւնը—
մի այնպիսի որդան կամ մեքենա յե, վորի միջոցով
մեկ դասակարգ բռնանում ե մյուսի վրա: Քանի դեռ
այդ պետութիւնը կա, քանի դեռ բուրժուազիայի՝
պրոլետարիատի վրա բռնացող այդ մեքենան կա, մինչ
այդ՝ պրոլետարիատի լողունը պետք ե լինի—կործա-
նել այդ պետութիւնը: Իսկ յերբ պետութիւնը կլինի
պրոլետարական, այն ժամանակ նա կլինի պրոլետա-
րիատի՝ բուրժուազիայի վրա բռնացող մեքենա, այդ
դեպքում մենք լիովին և անպայման կողմնակից ենք
ամուր իշխանութեան և ցենսորայիզմի», այսինքն՝ պրո-
լետարական ամուր պետութեան:

Իշխանութիւնը պրոլետարիատի ձեռքն անցնելով,
պետական այդ իշխանութիւնը այլևս դադարում ե
լինել ճնշման գործիք և դառնում ե աշխատավոր մաս-
սաների ազատագրութեան միջոց: Անմիտ բան կլինե

դրանից հրաժարվել: Այժմ մեզ համար միանգամայն պարզ է, թե ինչ կարող եր լինել, յեթե վոր մենք Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո չստեղծեյինք մեր Գարմիր Բանակը, մեր միլիցիան, դատարանը, յերկիրը կառավարելու համար ապարատներ և այլն. հակա-հեղափոխությունը յերկու ուղիւ ընթացած մէկորժաներ մեր հեղափոխությունը: Ուրեմն, պրոլետարական պետություն կազմելը անխուսափելի և անհրաժեշտ է դառնում: (Տես Իրավունք, եջ 143):

ՇԵՂԱՓՈՒՈՒԹՅՈՒՆ

Բայց ի՞նչպէս է կատարվում անցումն բուրժուական պետությունից դեպի պրոլետարական պետություն:

Այդ հարցին պատասխան է տալիս Մարքս-Լենինի ուսմունքը: Մենք նրա վրա կանգ առանք գրքիս յերկրորդ գլխի վերջում: Ահա այդ ուսմունքի ելութիւնը:

Կապիտալիզմի զարգացման վերջին ստադիան — իմպերիալիզմ: — Զարգացման վորոշ աստիճանում կապիտալիստական ամբողջ արտադրութիւնը կենտրոնանում է միլիարդատերերի մի փոքրիկ խմբակի ձեռքը: Այդ դրութիւնը արդեն տեղի ունի Յեւրոպայում և Ամերիկայում: Նրանք ապրանք են մատակարարում ամբողջ աշխարհին: Զկա այնպիսի անկյուն, ուր նրանց ագենտները մուտք գործած չլինեն: Ամբողջ աշխարհը բաժանված է նրանց միջև: Բայց արտադրութիւնը այսուհետև ավելի զարգացնել — նրանք

այլևս չեն կարող: Շուկաները նրանց չեն բավականացնում — նորերը չկան, իսկ հները արդեն լցված են: Այսպէս ուրեմն, չափից դուրս ապրանք է արտադրվում. միևնույն ժամանակ մենք տեսնում ենք, վոր, ընդհակառակը, կապիտալիզմին ուղեկցում է աղքատութիւնը, և ավելի ու ավելի մեծ չափերով. — մարդկանց բազմամիլիոն մասսաները, կարիք ունենալով զանազան ապրանքների, դրանք գնելու համար բավականաչափ փող չունեն: Կապիտալիստական հարաբերութիւններն այդ փողերը հանձնում են կապիտալիստներին, վորոնք իրենց անձնական կարիքներն իհարկէ չեն կարող անվերջ ավելացնել:

Կապիտալիստների միջև ծավալվում է հսկայական պայքար շուկաների համար: Ամբողջ աշխարհն արդեն բաժանված է: Գաղութների շահագործումն արդեն հսկայական չափերի յե հասել: Կապիտալիզմը սարգի նման ծծում է նրանց նյութերը՝ իր գոյութիւնը պահպանելու համար: Բայց վորովհետև այդ նրան չի բավականացնում՝ արտադրութիւնը ծավալելու համար, ուստի և սկսվում է պայքար — կապիտալիստների մի խմբակը ձգտում է վոչնչացնել կապիտալիստական մյուս խմբակին: Այդպիսի պայքարի շրջան է — վերջին 20—30 տարիները, և կոչվում է իմպերիալիզմի եպոխտ:

Միակ յեղիք պրոլետարական հեղափոխութեան մէջ է: — Ուրիշ յելք չկա: 1814—1918 թ. թ. իմպերիալիստական պատերազմը ինչի՞ հետևանք եր. — մի խումբ կապիտալիստներ ձգտում էյին մեջտեղից վերացնել մի ուրիշ խումբ հակառակորդ կապիտալիստ-

ների: Պատերազմում պարտվեցին կապիտալիստական Գերմանիան և Ավստրիան, բայց այդ պատերազմը կապիտալիզմի հակասութունները չվերացրեց: Շուկաները առաջվա պես չեն բավականացնում: Պատերազմում ե նոր կռիվ՝ ավերումի, սովի ու մասսայական սպանութիւնների ամբողջ սարսափներով: Կապիտալիզմի որոք ուրիշ յեւք չկա: Միակ յեւքն ե— պրոլետարիատի դիկտատուրայի միջոցով անցնել կոմունիզմին: Այն ժամանակ— արտադրութեան զարգացմանը խանգարող արգելքները կվերացվեն:

Այդպիսի դրութիւնը, իհարկե, հեղափոխականացնում ե բանվոր դասակարգին: Նա հետզհետե համոզվում ե, վոր բուրժուական իրավակարգը չի կարող յերկար տեւել. այդ իրավակարգը այլևս ընդունակ չե իր գոյութիւնը շարունակելու: Այնպիսի յերեույթներ, ինչպես են՝ իմպերիալիստական պատերազմները—մասսայական սպանութիւնները, ավերումը, աղքատութիւնը, սովը և այլն—բանվոր դասակարգին խիստ առաջ են դրդում: Նա իր կոմունիստական կուսակցութեան դեկլարութեամբ վերջապես սկսում ե հեղափոխութիւն բարձրացնել:

Հեղափոխութեան հիմնական հարցը՝ պէտքերի իշխանութեանը բռնագրավելն ե:—Պրոլետարական հեղափոխութեան գլխավոր և մոտակա խնդիրն ե հանդիսանում—բռնագրավել պետական իշխանութիւնը: Պրոլետարիատը չի կարող դիմել հասարակութեան պլանաչափ վերակառուցման՝ չունենալով իր պետական կազմակերպութիւնը: Լենինը գրում ե—«Ամեն հեղափոխութեան հիմնական հարցը հանդիսանում ե՝

իշխանութեան վերաբերյալ հարցը: Իշխանութիւնը ում ձեռքին ե, նա ել վճռում ե ամեն ինչ»:

Իշխանութեանը մեղք ե բերվում գիւղացի ապստամբութեան միջոցով:—Բանվոր դասակարգը զինվում ե, բռնագրավում ե կարեւորագոյն պոնկտերը, կռվով դիմադրելից դուրս ե քշում հին իշխանութեան պաշտպաններին: Վնչ մի դասակարգ իշխանութիւնը իր կամքով ձեռքից բաց չի թողնի. չե վոր դա նրա համար կյանքի և մահվան հարց ե: Ուստի և իշխանութիւնը խլել կարելի յե միմիայն զինված ձեռքով:

Իհարկե, կուսակցութիւնը կարող ե պետական իշխանութիւնը խլել և իր ձեռքում պահել միայն այն դեպքում, յեթե նա իր յետեւում ունի են մեծ մասսաներ: Այլապես—ապստամբութիւնը կլինի ավանտյուրիզմ (արկածախնդրութիւն):

Բացի դրանից, զինված ապստամբութեան համար հարկավոր ե ընտրել այնպիսի մոմենտ, յերբ հեղափոխութեան ուժերը ավելի շատ են, իսկ հին իրավակարգի պաշտպանները ավելի յեն թուլացած ու շփոթված:

Լենինի կարծիքը հաջող ապստամբութեան պայմանների մասին:—Ընկ. Լենինը Հոկտեմբերյան հեղափոխութեան նախորդակին այդ մասին գրել ե.—Ապստամբութիւնը վորպեսզի հաջող անցնի, պետք ե հենվել վոչ թե իշխանութեան, վոչ թե կուսակցութեան, այլ առաջավոր դասակարգի վրա: Այդ—առաջինը: Ապստամբութիւնը պետք ե հենվի ժողովրդի յեղափոխական տրամադրութեան վրա: Այդ—յերկրորդը: Ապստամբութիւնը պետք ե աճող հեղա-

ների: Պատերազմում պարտվեցին կապիտալիստական Գերմանիան և Ավստրիան, բայց այդ պատերազմը կապիտալիզմի հակասութունները չվերացրեց: Շուկաները առաջվա պես չեն բավականացնում: Պատերազմում ե հոր կռիվ՝ ավերումի, սովի ու մասսայական սպանութունների ամբողջ սարսափներով: Կապիտալիզմի որոք ուրիշ յեղ չկա: Միակ յեղն է— պրոլետարիատի ղեկատարությամբ միջոցով անցնել կոմունիզմին: Այն ժամանակ— արտադրության զարգացմանը խանգարող արգելքները կվերացվեն:

Այդպիսի դրությունը, իհարկե, հեղափոխականացնում է բանվոր դասակարգին: Նա հետզհետե համոզվում է, վոր բուրժուական իրավակարգը չի կարող յերկար տևել. այդ իրավակարգը այլևս ընդունակ չէ իր գոյությունը շարունակելու: Այնպիսի յերևույթներ, ինչպես են՝ իմպերիալիստական պատերազմները— մասսայական սպանութունները, ավերումը, աղքատությունը, սովը և այլն— բանվոր դասակարգին խիստ առաջ են դրդում: Նա իր կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ վերջապես սկսում է հեղափոխութուն բարձրացնել:

Հեղափոխության հիմնական հարցը՝ պեսական իշխանությունը թունագրավելն է: Պրոլետարիական հեղափոխության գլխավոր և մոտակա խնդիրն է հանդիսանում— բռնազրավել պետական իշխանությունը: Պրոլետարիատը չի կարող ղեմել հասարակության պլանաչափ վերակառուցման՝ չունենալով իր պետական կազմակերպությունը: Լենինը գրում է— «Ամեն հեղափոխության հիմնական հարցը հանդիսանում է՝

իշխանության վերաբերյալ հարցը: Իշխանությունը ում ձեռքին է, նա էլ վճռում է ամեն ինչ»:

Իշխանությունը ձեռք է քերտում գիևված ապստամբության միջոցով:— Բանվոր դասակարգը զինվում է, բռնազրավում է կարևորագույն պունկտերը, կռվով ղերբերից դուրս է քշում հին իշխանության պաշտպաններին: Վոչ մի դասակարգ իշխանությունը իր կամքով ձեռքից բաց չի թողնի, չե՞ վոր դա նրա համար կյանքի և մահվան հարց է: Ուստի և իշխանությունը խլել կարելի չէ միմիայն գիևված ձեռքով:

Իհարկե, կուսակցությունը կարող է պետական իշխանությունը խլել և իր ձեռքում պահել միայն այն դեպքում, յեթե նա իր յետևում ունի են մեծ մասսաներ: Այլապես— ապստամբությունը կլինի ավանտյուրիզմ (արկածախնդրություն):

Բացի դրանից, գիևված ապստամբության համար հարկավոր է ընտրել այնպիսի մոմենտ, յերբ հեղափոխության ուժերը ավելի շատ են, իսկ հին իրավակարգի պաշտպանները ավելի յեն թուլացած ու շփոթված:

Լենինի կարծիքը հայտնի ապստամբության պայմաններին մնալիս:— Ընկ. Լենինը Հոկտեմբերյան հեղափոխության նախորդակին այդ մասին գրել է.— Ապստամբությունը վորպեսզի հաջող անցնի, պետք է հենվել վոչ թե ղավադրության, վոչ թե կուսակցության, այլ առաջավոր դասակարգի վրա: Այդ— առաջինը: Ապստամբությունը պետք է հենվի ժողովրդի յեղափոխական տրամադրության վրա: Այդ— յերկրորդը: Ապստամբությունը պետք է աճող հեղա-

փոխութեան պատմութեան մեջ հենմի այսպիսի պունկ-
տի վրա—յերբ ժողովրդի առաջավոր խավերի ակտի-
վութիւնը ավելի յե, յերբ տատանումները ավելի
յեն ուժեղացած թշնամիների շարքերում և հեղափո-
խութեան թույլ, անվճռական բարեկամների շարքե-
րում: Այդ—յերբորդը: Ապստամբութեան հարցի ձևա-
կերպման այս յերեք պայմաններով ե, վոր մարք-
սիզմը տարբերվում ե բլանկիզմից:*

Պրոլետարիատը ջարդում ե քուրժուակաւ պետա-
կաւ մեքեւան:—Պրոլետարիատը բուրժուական մե-
քենան իր ձեռքը գցելով՝ նա ջարդում ե այդ մեքե-
նան: Յեւ դա միանգամայն հասկանալի յե: Իհնչ ե
պետական ապարատը: Չե վոր դա սեղաններն ու
շենքերը չեն: Դա—մարդկանց վորոշ սիստեմ ե: Պե-
տական ապարատի մեջ մտած մարդիկ տարիների
ընթացքում միասին միեւնոյն աշխատանքն են կա-
տարել—աշխատավոր մասսաներին ճնշել: Կարող են
ղրանք, վերելից տրված հրամանով, իսկույն հակառակ
գիծ բռնել: Իհարկե վոչ: Դրա համար ել պրոլե-
տարիատը հին պետական ապարատը ամբողջովին
ջարդում ե և ստեղծում նորը, իր սեփականը:

Բանվոր դասակարգն սպիպված ե, իհարկե, մա-
սամբ ոգտագործել նաև հին՝ ոտար ապարատի աշխա-

* Բլանկիզմ—Ֆրանսիացի հեղափոխական և սոցիալիստ
Բլանկիի (ապրում եր XIX դարում) ուսմունքը. հեղափո-
խական-դավադրական տակտիկա, ձգտումն՝ կատարելու հա-
սարակական հեղաշրջում հոգուտ աշխատավոր մասսաների,
սակայն վոչ թե վերջինների ջանքերով, այլ բացառաբար
մի սահմանափակ դավադրական կազմակերպութեան ուժերով:

տավորներին: Դա բացատրվում ե նրանով, վոր պրո-
լետարիատը միանգամայն չե, վոր կարող ե բաւակա-
նաչափ մարդկանց առաջ քաշել պետական և տըն-
տեսական աշխատանքի համար: Մենք գիտենք, վոր
կապիտալիզմը նրան հնարավորութիւն չի տվել բա-
վականաչափ պատրաստվելու դրա համար: Բայց այդ
հին աշխատավորներին դնում են միանգամայն այլ պայ-
մաններում, նրանց շրջապատում են բազմաթիւ նոր,
պրոլետարական գործիչներով: Իհարկե, հաղթող բան-
վոր դասակարգը ձգտում ե վորքան կարելի յե շուտ
և շատ աշխատավորներ պատրաստել և առաջ քաշել:

Բուրժուակաւ յեւ պրոլետարիատն հեղափոխո-
թյուններ:—Նույնն ե տեղի ունեցել նաև վոչ-պրո-
լետարական հեղափոխութիւնների մեջ: Յերբ բուր-
ժուակաւ դեն շարտեց ֆեոդալների-կալվածատերերի
պետութիւնը, նա ևս ստիպված յեղավ ստեղծելու
իր նոր պետական ապարատը, թեև նրա դրութիւնը
ավելի լավ եր: Նա պետք ե շահագործման մեկ տե-
սակը (ֆեոդալականը) փոխարինել մի ուրիշ տեսա-
կով (բուրժուականով): Ձանադանութիւնը այնքան
եւ մեծ չե, ինչպես պրոլետարական հեղափոխութեան
մեջ, յերբ շահագործական պետութիւնը փոխարին-
վում ե այնպիսի պետութիւնով, վորը պայքարում ե
ամեն տեսակի շահագործման դեմ: Ուստի և բուր-
ժուական հեղափոխութիւնների մեջ ավելի քիչ չա-
փով եր պահանջվում հին պետական ապարատը կոտրել:
Իսկ պրոլետարիատը ստիպված ե այդ ապարատը
հիմնովին փշրել և դրան փոխարինել իր նոր ապարա-
տով, վորովհետեւ բանվոր դասակարգի և առաջ իշխող

դասակարգերի (ու դրանց պետութիւնների) միջև անհաշտելի հակասութիւնները հսկայական են:

Ոպորտունիստների քեռրիան՝ կապիտալիզմից դեպի կոմունիզմ անցնելու մասին:—Ոպորտունիստները*— սոցիալ-դեմոկրատները կապիտալիզմից դեպի կոմունիզմ անցնելու մասին այլ թեորիա ունեն: Նրանց կարծիքով այդ անցումն կարելի չէ կատարել առանց հեղափոխութեան: Նրանք այդ բացատրում են այսպէս.

Բոլոր յերկրներում ել կան պարլամենտներ, դրանք են կառավարում պետութիւնը: Պարլամենտի պատգամավորները ընտրվում են ամբողջ բնակչութեան կողմից: Բանավորների գիտակցութիւնը հետզհետե բարձրանում է: Զարգացած կապիտալիստական յերկրներում բանավորները կազմում են բնակչութեան մեծամասնութիւնը. հետևապէս, բանավորները իրենց կուսակցութիւններից կարող են ավելի մեծ թիվ ներկայացուցիչներ ուղարկել պարլամենտ: Կհասնի, վերջապէս, մի ժամանակ, յերբ պարլամենտներում մեծամասնութիւնը կկազմեն բանավորական կուսակցութիւնների ներկայացուցիչները: Այդ ժամանակ կսկսվի կոմունիզմին անցնելու շրջանը: Իշխանութիւնը կանցնի բանավորներին, բայց վաչ թե բռնի հեռափոխութեան ճանապարհով, այլ համաձայն այն որենքի, վոր կսահմանի հենց ինքը բուրժուազիան:

* Ոպորտունիստ — այդպէս է կոչվում այն մարդը, որը սեփական սկզբունքից զուրկ է և հարմարվում է իշխող պայմաններին. այդպէս են սոցիալ-դեմոկրատները, վորոնք հարմարվում են բուրժուական իրավակարգին, համաձայնութեան են գալիս նրա հետ:

Այդ քեռրիայի սխալը:—Այդպէս են մտածում աւ քարոզում ոպորտունիստները: Սակայն բանվորական շարժման փորձը (մանավանդ վերջին տարիներս) պարզ ցույց տվեց, վոր միայն հիմարները կամ գալաճանները կարող են այդպիսի քարոզ կարդալ: Միամիտ պետք է լինել կարծելու համար, վոր բուրժուազիան հանգիստ սրտով կհրաժարվի իր կուտակած հսկայական հարստութիւններից և պարազիտային կյանքից միմիայն նրա համար, վոր դա ցանկանում է պրոլետարիատը: Հենց վոր պրոլետարիատը սկսում է բուրժուազիայի տիրապետութեանը սպառնալ, նա (բուրժուազիան) իսկույն հրաժարվում է յերկիրը կառավարելու իր հին յեղանակներից և անցնում է բացարձակ բռնութեան, ֆաշիզմին:

Փաշիզմը—բուրժուազիայի կազմակերպութիւնն է՝ կապիտալիզմի քայքայման և պրոլետարական հեղափոխութեան եպոխտում: Յեւ յերբ խաբէյութիւնները լրագրերի միջոցով, տերտերների, պրոֆեսորների միջոցով այլևս չեն ոգնում, այդ դեպքում բուրժուազիան սկսում է կառավարել կոպիտ բռնութեան տգնութեամբ:

«Բռնութեանը ամեն մի նոր հասարակութեան մեծկարգաւորիչն է»:—Իսկ յեթե բուրժուազիան տապալված էլ է, նա միշտ կազմակերպում է զինված հակա-հեղափոխութիւն, ինչպէս այդ տեղի ունեցավ Ռուսաստանում, Վենգրիայում, Լիտվայում և ուրիշ յերկրներում:

Այնպէս վոր մենք կարող ենք ասել, վոր հասարակական մեկ իրավակարգից մյուսին անցնելը (որի-

նակ՝ Ֆետդարիզմից դեպի կապիտալիզմ, կամ կապիտալիզմից դեպի կոմունիզմ) տեղի յե ունենում վնչ թե խաղաղ, այլ բռնի ճանապարհով, պետական իշխանությունը ասպատամբած դասակարգի զինված ձեռքով խլելու և իշխող դասակարգերին այնուհետև բռնի կերպով ճնշելու միջոցով: Կարլ Մարքսը գրում է— «Բռնությունը մանկաբարձուհին է ամեն մի նոր հասարակության, վորով հղի յե հինը»: Ուրեմն, ըստ Մարքսի, հին հասարակությունից չի ծնվի նոր հասարակություն՝ մինչև վոր գործ չգրվի բռնություն:

Ի՞նչ վերաբերմունք ունի դեպի պետությունը պրոլետարիատը, յե՞վ ի՞նչ—բուրժուազիան:—Դասակարգերի պայքարը արտաքուստ փոխվում է՝ յերբ պրոլետարիատը իշխանությունը արդեն խլած է լինում: Բուրժուազիան առաջ ձգտում էր պետական մեքենան պահպանել, այժմ նա այդ մեքենան, ընդհակառակը, ցանկանում է կոտրել: Իսկ պրոլետարիատը դրա հակառակն է վարվում: Մինչև հեղափոխությունը նա ձգտում էր պետական ապարատը կոտրել՝ քանի վոր այդ ապարատը իրեն ճնշում էր: Այժմ նա կողմնակից է ամուր, ուժեղ պետության: Առաջ նա շահագրգռված չէր ձեռնարկությունների կառավարման գործում. հեղափոխությունից հետո բանվոր դասակարգի գլխավոր գործնեյությունը կայանում է անտեսության դարդացման ու ամրացման մեջ: Ուրիշ խոսքով, մինչև հեղափոխությունը պրոլետարիատի գործնեյությունը նպատակ ուներ կործանելու, իսկ հեղափոխությունից հետո նրա նպատակն է—կառուցել:

Չնայած արտաքին այդպիսի տարբերություն, դասակարգերի հիմնական խնդիրները թե մինչև հեղափոխությունը և թե հեղափոխությունից հետո մնում են նույնը. բուրժուազիան ցանկանում է շարունակել բանվոր դասակարգին շահագործել, իսկ պրոլետարիատը—այդ շահագործումը վոչնչացնել և կոմունիստական հասարակություն կառուցել:

Այսպես ուրեմն պարզ է, վոր պրոլետարիատի վերաբերմունքը դեպի պետությունը այլ է, բուրժուազիայինը—այլ: Բուրժուազիան ցանկանում է վոր իր պետությունը ամրացվի և միշտ ել գոյություն ունենա: Բանվոր դասակարգի իդյալը ուրիշ է: Նա ձգտում է վոչ թե մշտական տիրապետության, այլ կոմունիստական հասարակության կառուցման: Պրոլետարիատի դիկտատուրան—դա անցողական պետություն է, վոր գոյություն ունի ժամանակավորապես՝ կապիտալիստական հասարակությունը կոմունիստականի փոխելու համար: Հետևապես—կանհետանա նաև պրոլետարական պետությունը: Բայց նա այնպես չի անհետանա, ինչպես բուրժուականը: Բուրժուազիայի պետությունը վոչնչանում է հեղափոխության կրակի մեջ, պրոլետարիատի գրոհի տակ: Իսկ պրոլետարական պետությունը կմահացվի հետզհետե, այն չափով, ինչ չափով ստեղծված կլինեն կոմունիստական հարաբերություններ:

Կոմունիզմ:—Մենք կոմունիզմի մասին յերկրորդ գլխում ևս խոսել ենք: Այժմ կանգ առնենք ահա թե ինչի վրա: Կոմունիզմը—մարդկային հասարակության այնպիսի կազմակերպություն է, վորը անխուսա-

փելիորեն բղխում է կապիտալիզմից: Կոմունիզմի որոք արտադրութեան բոլոր միջոցները կապական են յերկրագնդի վրա ապրող մարդկային ամբողջ կոլլեկտիվին, վորը կվարի համաշխարհային միասնական պլանաչափ տնտեսութիւն: Դասակարգերը կանհետանան, վորովհետեւ կվոչնչանա նրանց հիմքը—մասնավոր սեփականութեան իրավունքով արտադրութեան միջոցներին տիրելը: Մարդիկ հասարակական արտադրութեան մեջ թեւ զանազան տեղեր կգրավեն, բայց դա կապված չի լինի վորեւեւ առավելութիւններ հետ: Դեռ ավելին. մարդկանց դրութեան մեջ յեղած տարբերութիւնները արտադրութեան մեջ սաստիկ կհարթվեն: Մենք խորհրդային հանրապետութեան մեջ արդեն տեսնում ենք, թե ինչպե՞ս բանվորներն հաճախ դառնում են գործարանների ղիրեկտորներ: Կոմունիստական հասարակութիւնը, բոլոր մարդկանց ել սովորելու միատեսակ հնարավորութիւն տալով, ի վերջո կվոչնչացնի մարդկանց միջև յեղած այն տարբերութիւնները, վորոնք արդիւնք են կապիտալիզմի: Տիրապետութեան և հպատակութեան հարաբերութիւնները կվերանան: Կմնա ընկերական աշխատանքը, վորի վրա առանձնապես կազդեն ավելի փորձվածները, ավելի գիտունները, տաղանդավորները:

Դասակարգի յեւ պետքայն մահացումը: Կոմունիզմի առաջին աստիճանը:—Բայց յերբ դասակարգերը վոչնչանան, այլեւ պետութեան կարիք չի զգացվի: Քանի վոր պետութիւնը դասակարգային բռնութեան գործիք է, նշանակում է նա կանհետանա՝

դասակարգի անհետանալու հետ միասին: Իհարկե, դա կկատարվի վոչ թե միանգամից, այլ աստիճանաբար՝ այն չափով, ինչ չափով կզարգանան մարդկային հասարակութեան արտադրող ուժերը: Դրանց զարգացումն առաջին աստիճանի վրա այնքան հարստութիւններ կստեղծի, վոր կարելի կլինի բավարարել բոլոր մարդկանց կարիքները: Սակայն սկզբներում դեռեւ թողնվելու յեն այս կարգերը—1) յուրաքանչյուր մարդ հարկադրված պիտի լինի աշխատելու, 2) յուրաքանչյուր մարդուն իր աշխատանքային որվա համար պիտի տրվի վորոշ քանակութիւն: Պարզ է վոր պետութեան մնացորդները, վորպես հարկադրանքի ելեմենտներ, դեռեւ կմնան: Թեւ դասակարգեր այլեւ չեն լինի, բայց դեռ թարմ կլինեն հին դասակարգային սովորութիւնները, գուցե և պարագիտային կյանքի ձգտումները (նախկին տիրապետող դասակարգերի կողմից): Դա—սոցիալիզմ է, կամ կոմունիզմի առաջին աստիճանը:

Կոմունիզմի երեսուց աստիճանը: «Յուրաքանչյուրից — լոս իր ընդունակութիւնների, յուրաքանչյուրին — լոս իր կարիքների:—Արտադրութեան զարգացման ուղղութեամբ արված նորանոր քայլերը մարդկային հասարակութիւնը ի վերջո կհասցնեն այնպիսի հարստութիւնների, վոր նրա համար սարսափելի չեն լինի իր ամենաշուայն անդամները: Բացի այդ, բնակչութեան մեծամասնութիւնը մեծացած կլինի արդեն վոչ թե հին կապիտալիստական, այլ նոր պայմաններում: Նրանք ստեղծած կլինեն ընկերական կյանքի նոր իդեոլոգիա: Պարագիտիզմը չի կարող գոյու-

թյուն ունենալ այդպիսի մթնոլորտում: Այն ժամանակ հասարակությունը իր դրոշակի վրա կգրի—«Յուրաքանչյուրից—ըստ իր ընդունակությունների, յուրաքանչյուրին—ըստ իր կարիքների»:

Դասակարգային հասարակության վերջին մնացորդները կանհետանան: Մարդկությունը մուտք կգործի լրիվ զարգացած կոմունիստական իրավակարգի եպոխան: Մարդկային ազատ հսկայական կոլլեկտիվը կմոռանա իր ներսում պայքարելու մասին և պայքարի լայն ճամբով առաջ կընթանա ել ավելի նվաճելու բնությունը: Այստեղ նրա առաջ կբացվեն նորանոր խնդիրներ: Մարդկությունը ավելի և ավելի առաջ կընթանա այդ ճանապարհով՝ միլիարդների կոլլեկտիվ մտքի ու աշխատանքի ուժով ոգտագործելով բնության խորքերը:

IV

Ի Դ Ե Ո Լ Ո Գ Ի Ա

ԲԱԶԻՍ ՅԵՎ ՎԵՐՆԱՇԵՆՔ

Նյութական յեղ «հոգեկան» արտադրություն:— Մարդկային հասարակության արտադրությունը—նյութական արտադրություն է: Հասարակության մեջ մշակվում են նաև զանազան իդեյաներ, մտքեր, մի խոսքով՝ տեղի յե ունենում, այսպես ասած, «հոգեկան արտադրություն»: Թե մեկը և թե մյուսը զարգանում են, փոփոխվում: Հիմա հարց տանք—ի՞նչ հարաբերության մեջ է գտնվում նյութական արտադրության փոփոխությունը «հոգեկան արտադրության» փոփոխության նկատմամբ:

Մենք յերկրորդ գլխում (տես յեր. 60 և շար.) արդեն ցույց տվինք, վոր իվերջո նյութական արտադրությամբ է ամբողջովին վորոշվում «հոգեկան արտադրությունը» կամ իդեոլոգիան:

Ինչից է այդ հետևում: Նրանից, վոր մարդկանց իդեյաները, մտքերը, մտապատկերները ստեղծվում են աշխատանքի ընթացքում, հանդիսանում են արտադրումն այն ամենի, ինչի վոր մարդ հանդիպում է: Փայտի մասին մարդ ի՞նչ գիտե, նա ինչքան գաղափար ունի փայտի մասին: Այնքան, ինչքան վոր մարդս

կարողացել է ստանալ փայտի վրա իր ունեցած ներ-
գործութեան պրոցեսսում: Նա իմանում է, վոր փայտը
ամուր առարկա չէ, բայց յերկաթից ամուր չէ: Նա
իմանում է, վոր փայտը չի սուզվում, վառվում է և
այլն և այլն: Ինչպես է նա այդ իմանում: Իր փոր-
ձից, փայտի վրա աշխատելով, փայտի հետ գործ ունե-
նալով: Յեւ կամ փորձենք բացատրել, թե ինչու ներ-
կայումս կոմունիստական իդեյաներն այնպես լայն
տարածված են աշխարհում: Իհարկե, մենք այդ
չենք կարող բացատրել նրանով, վոր այս կամ
այն մեքենաները ստիպել են մարդկանց այդպես մտա-
ծելու: Բայց մենք կարող ենք հետևել, թե ինչպես մարդ-
կային աշխատանքը հասցրել է մարդկային տեխնիկայի
վորոշ զարգացման, վորը (տեխնիկան) ստեղծել է հա-
մապատասխան կապիտալիստական հարաբերություն-
ներ: Այդ հարաբերությունները հասարակությունը
բաժանել են յերկու բանակի—բանվորների և կապի-
տալիստների: Այդ նույն կապիտալիստական հարաբե-
րությունները հասցրին իմպերիալիստական պատե-
րագմների, քայքայման: Ժողովրդական տնտեսության
քայքայումը բանվորներին ցույց է տալիս, վոր բուր-
ժուազիան դա այլևս վարել չի կարող: Բանվորները
աղքատանում են, նրանց դրությունը հետզհետե վատ-
թարանում է, նրանք տեսնում են, վոր քանի կապի-
տալիզմը գոյություն ունի, իրենց ծանր դրությունը
չի փոխվի: Նրանք սկսում են հասկանալ, վոր իրենց
այդ նեղ վիճակից կազատվեն միմիայն՝ պրոլե-
տարական ղեկառնողության միջոցով դեպի կոմունիզմ
անցնելով: Այդպիսով—մարդկանց աշխատանքային հա-

րաբերություններով են վորոշվում նրանց իդեյաները:
Իրենց հերթին՝ այդ աշխատանքային հարաբերու-
թյունները վորոշվում են գոյություն ունեցող հասա-
րակական տեխնիկայով:

Մարդկանց գիտակցությանը վորոշվում է իրենց
կեցությամբ: Այս բոլորից հետևում է, վոր «հոգե-
կան արտադրության» զարգացումը, մարդկանց գիտակ-
ցության զարգացումը տեղի չէ ունենում նյութական
արտադրության վորոշ զարգացման ներքո: Դա—պատ-
մական լատերիալիզմի հիմնական միտքն է: Դա ասում
է—մարդկանց գիտակցությունը վորոշվում է իրենց
կեցությամբ, այսինքն՝ աշխատանքային այն հարաբե-
րություններով, վորոնց մեջ մարդիկ աշխատում են:

Ճիշտ է, իդեալիստները ընդունում են, վոր իդե-
աներն են վորոշում հասարակության ամբողջ կյանքը,
դրա հետ նաև նյութական արտադրությունը: Բայց
նրանք չեն կարող պատասխան տալ այս հարցին—
ինչո՞ւ զանազան ժամանակներում գոյություն են
ունեցել զանազան իդեյաներ, ինչո՞ւ յեն փոխվում
իդեյաները:

Նրանք ստիպված են կամ ասել, վոր զարգանալը
իդեյաներին հատուկ է, կամ՝ հենվել անհայտի վրա—
աստծու և դրա նմանների վրա:

Ասել, վոր զարգանալը եդեյաներին հատուկ է—
այդ նշանակում է վոչինչ չասել: Չէ՞ վոր այդպես
չատ հեշտ է ամեն ինչ բացատրել: Ինչու չէ, որի-
նակ, պարավորը շարժվում: Վորովհետև շարժվելը
նրան հատուկ է: Ինչո՞ւ մեր յերկրի բանվոր դա-
սակարգը ավելի հեղափոխական է: Վորովհետև այդ

նրան հատուկ է: Յեւ վայն: Ստացվում է անմիտ բան, և վոչ թե բացատրություն:

Իսկ աստծու վրա հենվելն, իհարկե, արդեն վոչ մի քննադատության չի դիմանում: Այնպես վոր պետք է ընդունել, վոր իդեալիզմը չէ կարող բացատրել հասարակության դարգացումը: Յեւ նրա այն ցուցմունքը, վոր իբր թե իդեյաներն են վորոշում մարդկանց կյանքը,—ճիշտ չէ: Մարդիկ դառնում են բանվորներ վոչ թե այն պատճառով, վոր սկսում են բանվորի պես մտածել, այլ ընդհակառակը, մարդս բանվոր դառնալով՝ ձեռք է բերում պրոլետարական իդեոլոգիա:

Մարդկանց աշխատանքային հարաբերությունները սովորաբար անվանում են հասարակության քաղիս (հիմք), իսկ քաղաքական իրավակարգը և իդեոլոգիան՝ վերնաշենք:

Քաղաքական յեւ իեոլոգիական վերնաշենքեր:—Քաղաքական իրավակարգը, այսինքն՝ պետությունը, կուսակցությունները, նրանց պայքարը—հասարակական-քաղաքական վերնաշենքեր են, մնացածը անվանվում են իդեոլոգիական վերնաշենքեր: Թե մեկը և թե մյուսը վորոշվում են բազիսով՝ ինչպես մենք արդեն բացատրեցինք: Բայց պետք է նիշել վոչ միայն այն, վոր բազիսով են վորոշվում վերնաշենքերը, այլ և ընդհակառակը, վերնաշենքերն ել իրենց հերթին ազդում են բազիսի վրա:

Վերնաշենքի ազդեցությանը քաղիսի վրա:—Յեւ իրոք: Վերցնենք այնպիսի քաղաքական վերնաշենք, ինչպիսին է պետությունը: Արդյոք նա ազդում է

մարդկանց տնտեսական հարաբերություններին վրա, այսինքն բազիսի վրա: Մենք գետենք, վոր այդպիսի ազդեցություն անպայման գոյություն ունի: Դրանում համոզվելու համար բավական է դիտել վորեւ պետության գործնեյությունը: Հիշենք թեկուզ այն, թե մեր յերկրում ինչպես վոչնչացվեց մասնավոր սեփականությունը Ֆաբրիկաների և գործարանների վերաբերմամբ. դա պարզ ցույց է տալիս, թե քաղաքական վերնաշենքը ինչպիսի ազդեցություն ունի տնտեսական բազիսի վրա: Հարաբերությունները բոլորովին փոխվեցին: Ինչ կատարվեց այդ ժրջանում: Քաղաքական հեղափոխություն.—կապիտալիստական հարաբերությունները պաշտպանող հին պետությունը վոչնչացվեց, իսկ նոր կազմված Խորհրդային պետությունը վերակառուցեց, ստեղծեց նոր հարաբերություններ, վոր ներկայումս գոյություն ունին մեր յերկրում: Ուրեմն տնտեսությունը վերակառուցվեց պետության, քաղաքական վերնաշենքի ազդեցության տակ:

Վերցնենք մի ուրիշ որինքակ. այնպիսի իդեոլոգիական վերնաշենք, ինչպիսին է՝ գիտությունը: Բանվոր դասակարգը իր քաղաքական պայքարն ընդդեմ բուրժուազիայի մղում է այնպիսի ուսմունքների ոգնությամբ, ինչպիսին են՝ մարքսիզմ և լենինիզմ: Այդ պայքարը վերջանում է հեղափոխությամբ, վորը և տնտեսական բազիսը բոլորովին վերակառուցում է—հին կապիտալիստական հարաբերությունները վոչնչացվում են, ծնվում են սոցիալիստական հարաբերություններ: Այստեղ մեզ պարզ յերևում է, թե ինչպես իդեոլո-

գիական վերնաշենքը—Մարքսի և Լենինի ուսմունքը, վոր առաջացել է կապիտալիստական հարաբերությունների գոյության հետևանքով, ղեկավարում է բանվոր դասակարգին և նրան հասցնում այն դրության, վոր նա մեկ տնտեսական հարաբերությունները փոխարինում է ուրիշ հարաբերություններով: Նշանակում է՝ իդեոլոգիական վերնաշենքերը տնտեսական բազիսի վրա ազդում են:

Սակայն պետք է շեշտել հետևյալը. բազիսի և վերնաշենքի այդ փոխհարաբերությունների մեջ հիմնականը, վորոշողը հանդիսանում է տնտեսական բազիսը: Շնորհիվ դրա զարգացման, զարգանում են և վերնաշենքերը, և վոչ ընդհակառակը: Տնտեսական հարաբերություններն իրենցով վորոշում են վոչ միայն հասարակության ամբողջ զարգացումը, դրա մեջ հաշված նաև վերնաշենքերի զարգացումը, այլև այն, թե ինչպես այդ վերնաշենքերը նրա վրա հակառակ ազդեցություն են գործում: Վերնաշենքերի ազդեցությունը տվյալ հասարակության տնտեսական հարաբերություններով սահմանած շրջանակներից չի անցնում: Վերնաշենքերը կարող են տնտեսության զարգացմանը կամ նպաստել և կամ այդ զարգացմանը արգելք լինել, բայց նրանց ազդեցությունը միշտ էլ վորոշվում է տնտեսական այն հարաբերություններով, վորոնց վրա նրանք կառուցված են:

Վերջենք կապիտալիստական աշխարհի ժամանակակից իդեոլոգիական վերնաշենքը: Այնտեղ տնտեսական հարաբերություններն այնպես են, վոր մի ծայրում կանգնած են կապիտալիստ-իմպերիալիստները,

մյուս ծայրում՝ շահագործվող բանվորները: Իսկ ինչպիսի իդեոլոգիական վերնաշենք է: Նա հանդիսանում է տնտեսության (եկոնոմիկայի) արտացոլում: Մեկ կողմով (կապիտալիստները) նա հակահեղափոխական է, կապիտալիստական, մյուս կողմով՝ կոմունիստական, պրոլետարական: Թե մեկը և թե մյուսը կապիտալիզմի տնտեսական հարաբերությունների վրա ազդում են, բայց տարբեր կերպով: Առաջինին առայժմ հաջողվում է միացնել, ի մի հավաքել իր դասակարգը, մասամբ նաև անգիտակից բանվորներին՝ նրա համար, վորպեսզի կապիտալիստական հարաբերությունները պահպանի: Մյուս, կոմունիստական իդեոլոգիան, ընդհակառակը, աշխատում է վոչնչաչնել այդ կապիտալիստական հարաբերությունները, կազմակերպում է բանվորական մասսաներին նրա համար, վորպեսզի նրանք նախ կատարեն քաղաքական հեղաշրջում և ապա վոչնչացնեն կապիտալիստական հարաբերությունները, ինչպես վարվեցին բանվորները ԽՍՀ Միության մեջ:

Բուրժուազիայի իդեոլոգիան չի կարող արդյոք կանգնեցնել ամբողջ աշխարհի տնտեսական զարգացման ընթացքը, նրան վերադարձնել կրկին այն դրության, ինչ վոր եր՝ 15—25 տարի առաջ, յերբ կապիտալիզմը քիչ թե շատ կայուն եր:

Յեվ կամ պրոլետարիատի հեղափոխական իդեոլոգիան արդյոք կարող է իսկույն և յեթ սոցիալիստական կարգեր մտցնել, հաշվի չառնելով գոյություն ունեցող տնտեսական հարաբերությունները: Որինակ՝ նա կարող է հաշվի չառնել և ցատկել այն փաստի

վրայով, վոր դեռևս դոյություն ունին միլիոնավոր գյուղացիներ:

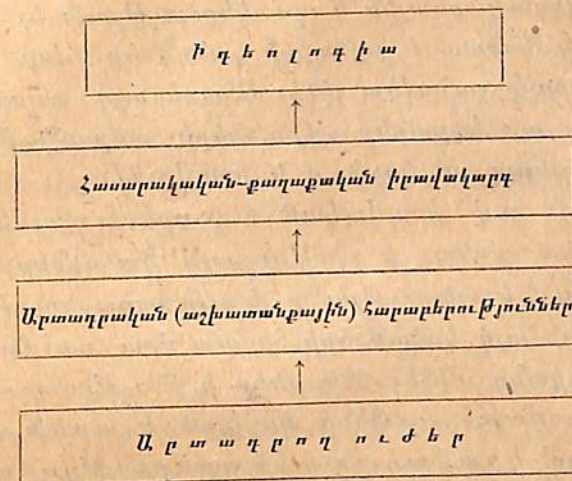
Իհարկե վոչ, վորմհետե իդեոլոգիան տնտեսության (եկոնոմիկայի) վրա ազդել կարող է միայն այնչափ, վորչափ թույլ է տալիս ինքը տնտեսությունը (բազիսը):

Այս ամենից պարզ է, վոր իդեոլոգիական վերնաշենքերը, թեև առաջանում են տնտեսական հարաբերությունների հիմքի վրա, հակառակ ազդեցություն են գործում վերջիններիս վրա: Այդ ազդեցությունը վորոշվում է նույն այդ եկոնոմիկայով: Ըստ վորում, դասակարգային եկոնոմիկան (տնտեսությունը) նույնպես ստեղծում է դասակարգային իդեոլոգիական վերնաշենքեր: Ամեն մի գարգացող դասակարգ ստեղծում է իր սեփական իդեոլոգիան, վորի ոգնությամբ է մղում է իր դասակարգային պայքարը: * Իդեոլոգիաները վոչ թե պաճուճանք են, այլ դասակարգային պայքարի միջոցներ, վոր դասակարգին ոգնում են հասնելու իր նպատակին:

Մարդկային հասարակության կառուցման սխեման:—Այժմ մենք կարող ենք հասարակության կա-

* «Վոլջ աշխարհում, Ամերիկայից մինչև Յապոնիա և Շվեյցարիայից մինչև Հարավային Ամերիկա բազմաճանաչում են պրոլետարիատի ինքնուրույն կազմակերպությունները: Պրոլետարիատը լուսավորվում է ու դաստիարակվում, վարելով իր դասակարգային պայքարը՝ ազատագրվում է բուրժուական հասարակության նախապաշարունակներից, ավելի ու ավելի սերտ միաձուլված՝ սովորում է իր հաջողությունները չափել, վորոշել նա կոփում է իր ուժերն ու անդամազրավ մեծանում: (Լենին):

ռուցման սխեման տալ ավելի մանրամասն, քան այդպիսի ենք 62 յերեսում:

Իդեոլոգիական վերնաշենքերի գլխավոր ճեղքակերտ:—Մեզ մնում է ուսումնասիրել իդեոլոգիական վերնաշենքերը կամ իդեոլոգիան: Դրանք իրենց հերթին ստորաբաժանվում են 5 գլխավոր տեսակների— 1) իրավունք, 2) բարոյականություն, 3) կրոն, 4) գիտություն, 5) գեղարվեստ: Դրանք քննենք առանձին-առանձին:

ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Ներկայումս բոլոր մարդիկ ապրում են պետությունների մեջ: Պետությունը սահմանում է վորոշ կանոններ՝ մարդկանց փոխհարաբերությունների մասին, ինչպես նաև այն մասին, թե մարդիկ ի՞նչ հարաբերությունների մեջ պիտի գտնվեն պետության

նկատմամբ: Մարդիկ պարտավոր են այդ կանոններին յենթարկվել: Բայց պետութիւնը, ինչպես մենք գիտենք, դասակարգային կազմակերպութիւն է: Ուստի և նա սահմանում է այնպիսի կանոններ, վոր իշխող դասակարգին շահավետ լինի: Ահա և այդ բոլոր կանոնների ու հարաբերութիւնների ամբողջութիւնը միասին վերցրած՝ կոչվում է իրավունք:

Որեւի յեւ իրավական հասարակութիւններ:— Իրար հետ չպետք է շփոթել այն կանոնները, վոր սահմանում է պետութիւնը, և այն հարաբերութիւնները, վոր այդ կանոնների հիման վրա սահմանվում են մարդկանց միջև: Թե մեկը և թե մյուսը—իրավունք է: Բայց առաջինը կոչվում է որենք, իսկ յերկրորդը՝ իրավական հարաբերութիւններ:

Դա բացատրենք որինակներով. պետութիւնը սահմանում է—ամեն վոք, ով փող է պարտք տալիս, իրավունք ունի դա յետ ստանալու: Դա—որենք է, այսինքն՝ ընդհանուր իրավական մի գրութիւն է, վոր սահմանել է պետութիւնը: Բայց այն գեպքերում, յերբ Ա. Բ. վաճառականները փող են պարտք տվել Գ. Դ. վաճառականներին, — առաջինների (Ա. Բ.) և վերջինների (Գ. Դ.) միջև սահմանվում են իրավական հարաբերութիւններ. Ա. Բ. վաճառականները իրավունք ունեն փողը յետ ստանալու, իսկ Գ. Դ. վաճառականները պարտավոր են փողը վճարելու: Այսպես է տարբերվում որենքի ձևով դրված իրավունքն այն իրավունքից, վորը հարաբերութեան ձևով սահմանվում է յերկու և ավելի մարդկանց միջև: Պարզ է, վոր ժամանակակից դասակարգային հասարակութեան մեջ

իրավական հարաբերութիւնները բղխում են իրավունք-որենքից:

Ամեն մի իրավունք—դասակարգային իրավունք է:—Մենք արդեն ասացինք, վոր որենքները սահմանում է պետութիւնը, պաշտպանելով վորոշ դասակարգի շահերը: Նշանակում է ամեն մի իրավունք դասակարգային իրավունք է, այսինքն՝ իշխող դասակարգի իրավունք է:

Բուրժուական իրավունք:—Ինչու՞ն է կայանում բուրժուական իրավունքի ելութիւնը: Նրանում, վոր նա պահպանում է մասնավոր կապիտալիստական սեփականութիւնը: Բոլոր որենքներն սահմանված են այնպես, վոր այդ սեփականութիւնը ամեն կերպ պահպանվի: Բուրժուական որենքներն, որինակ, խիստ պատժում են գողութեան (նույն իսկ փոքր գողութեան) համար: Ինչո՞ւ յե այդպես: Այդպես է նրա համար, վոր գողութիւնը մասնավոր սեփականութեան, այսինքն բուրժուազիայի համար ամենասրբազան բանի խախտումն է:

Իրավունքի դասակարգային բնույթը եւ ավելի պարզ է այն որենքներում, վորոնք վերաբերում են այսպես կոչված քաղաքական գործերին: Պրոլետարական մասսաների կազմակերպված պայքարին նպաստող աշխատանքն բուրժուազիան համարում է առանձնապես վտանգավոր, ուստի և սահմանում է բազմազան որենքներ՝ այդ գործնեցութիւնը ամեն կերպ արգելելու համար:

Գնենելով իրավունքի դասակարգային ելութիւնը, չի կարելի չնկատել այն, թե ի՞նչ կերպ է այդ իրավունքը կիրառվում: Որենքների խախտման դեպքում

պատիժներ կիրառելու համար գոյութիւն ունի մի ամբողջ դատական ապարատ: Այստեղ ամեն ինչ լիովին համաձայնեցված է իրավունքի դասակարգային եյության հետ: Դատավորների կազմն ընտրվում է այնպես, վոր իշխող դասակարգի շահերը լիովին պաշտպանվեն: Այդպիսով դատավորները ամենածանր պատիժներ կարող են տալ աշխատավոր մասսաներին, միաժամանակ ազատ արձակելով իրենց դասակարգային յեղբայրներին: Փաստերը բազմաթիւ են. հիշենք թեկուզ մի քանի թարմ որինակներ. — 1924 թ. գարնանը Եստոնիայի դատարանը 149 կոմունիստներին դատապարտեց 1492 տար. տաժանակիր աշխատանքի, միջին հաշվով յուրաքանչյուրին 10 տարով (կոմունիստները կազմակերպել էին բանվորական մասսաներին). բոլղարական դատարանը 1925 թ. մայիսին բոլղար կոմունիստներին դատապարտեց կախաղանի, գերմանական դատարանը Լիբքնեխտին և Լուքսեմբուրգին սպանողին դատապարտեց 2 տար. բանտարկութեան, այն ել ժամանակից առաջ արձակեց մարդասպանին. Շվեյցարական դատարանը ԽՍՀՄ ներկայացուցիչ Վորովսկուն սպանողին արդարացրեց. Լեհական դատարանը (անցյալ տարի) ԽՍՀՄ ներկայացուցչին սպանողին «դատապարտեց» 2—3 տարի «բանտարկութեան». Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների դատարանը Սակկո և Վանցետտիին սպանեց (չնայած ամբողջ աշխարհի պրոլետարիատի միահամուռ բողոքին ու խոշոր ցույցերին) ելեքտրական աթոռի վրա: Յեւ այլն և այլն: Անվերջ կարելի յեր ցայտուն որինակներ բերել:

Բավական է միքիչ քննել, և կտեսնենք, վոր թե իրավունքը և թե դատական ապարատը զուտ դասակարգային վերնաշենք է, վոր ամրացնում է իշխող դասակարգի դիրքը: (Բուրժուազիան ճգնում է հավատացնել, վոր իր դատարանը իբր թե դասակարգային բնույթ չունի): Մի խոսքով — բուրժուական որենքը կազմված է այնպես, վոր դատարանը դրա ծանրութիւնը վոր կողմը ցանկանա կարող է թեքել՝ նայած թե ով է կանգնած իր առաջ, նայած թե ի՞նչ են պահանջում իշխող դասակարգի (ամբողջովին վերցրած) և կամ առանձին խմբի շահերը: Յեւ ամեն դեպքում արդյունքը լինում է դրան համապատասխան:

Խորհրդային խրափումէ: — Խորհրդային իրավունքը և Խորհրդային դատարանը ևս դասակարգային են: Սակայն դրանց սայրն ուղղված է շահագործողների դեմ: Մեր իրավունքը դյուրացնում է բանվորների և գյուղացիների պայքարը հոգուտ կոմունիզմի: Մեր իրավունքը արգելում է այն ամենը, ինչը կարող եր խախտել պրոլետարական զիկտատուրայի հիմքերը: Մեր իրավունքը արգելում է բուրժուազիայի ամեն տեսակ քաղաքական կազմակերպութիւններ, նրան զրկում է քաղաքական իրավունքներից, ամեն կերպ սահմաններ է դնում բուրժուազիայի այն բոլոր քայլերի դեմ, վոր արվում են բանվորներին և գյուղացիներին շահագործելու նպատակով:

Խորհրդային իրավունքն այդ բոլորը անում է նրա համար, վորովհետեւ նա դասակարգային իրավունք է: Այդ իրավունքը — պրոլետարիատի իրավունք է, վոր պաշտպանում է նրան և նրա դաշնակցին՝ գյուղացի-

ությունը, և ուղղված է բուրժուազիայի ու կալվածատերերի դեմ:

Այդպիսով, խորհրդային իրավունքը խիստ տարբերվում է բուրժուական իրավունքից: Իհարկե, թե մեկը և թե մյուսը դասակարգային են: Բայց մերը— խորհրդայինը— ճշգրտաբանորեն շահագործվածների իրավունք է, վորը մեզ անհրաժեշտ է՝ ազատագրվելու համար: Իսկ բուրժուազիայի իրավունքը— պարագիտի (տգրուկի), շահագործողի իրավունք է, վոր բուրժուազիան դա կիրառում է՝ աշխատավորությանը ճշելու համար:

Խորհրդային դասարան: — Մեր դատարանների կազմն ևս խորհրդային է, պրոլետարական: Նրա վերաբերմունքը դեպի բուրժուազիան այլ է, քան դեպի աշխատավորությունը: Խորհրդային դատարանը դատավճիռը հաճախ մեղմացնում է՝ «նկատի ունենալով պրոլետարական ծագումը»: Բայց այստեղ ևս պետք է ասել, վոր հսկայական տարբերություն կա շահագործողների դատարանի և աշխատավորության դատարանի միջև: Այնտեղ դատում են՝ աշխատավոր ժողովրդին ճշելու համար, իսկ մեզ մոտ— աշխատավոր ժողովրդին ազատագրելու համար:

Պետք է շեշտել և այն, վոր խորհրդային իրավունքին ոտնար է վրեժի զգացմունքը: Խորհրդային դատարանը վրեժ չի լուծում, այլ վտանգավոր անձին հասարակությանից մեկուսացնում է, այդ անձին հնարավորություն է տալիս ուղղվելու: Բուրժուական դատարանի համար բնորոշ գիծ է հանդիսանում վրեժի իդեյան: Նա հանցագործին միայն պատժում է, նրան չի

ուղղում կամ հասարակության համար անվտանգ չի դարձնում, այլ միմիայն պատժում է, վրեժ է առնում:

Խրաշուկի կոմունիզմի ուրիշ կմահանա: — Քանի վոր իրավունքը դասակարգային յերևույթ է, ապա ուրեմն նա կոմունիստական հասարակության ուրիշ կմահանա: Հետզհետե, դասակարգերի վերացման հետ միասին, կսկսեն վերացվել նաև դասակարգային հասարակության հակասությունները: Հասարակությունը կառուցված կլինի այնպես, վոր կարիք չի լինի պետության կողմից տրվող հրամանների:

Մարդկանց միջև մղվող պայքարին կփոխարինեն նրանց սերտ աշխատակցությունը: Հանցագործությունների հիմնական պատճառները, ինչպիսիք են՝ չքավորությունը, մասնավոր սեփականությունը, ստացվածը այլին հաշիվները — կվերացվեն, վորովհետև կոմունիզմի ուրիշ մասնավոր սեփականություն չի լինի: Իրավունքն արդեն ավելորդ կդառնա*: Նա կմնա միայն պատմական գրքերում:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մեծ նշանակություն ունի դասակարգային իդեոլոգիայի այն մասը, վորը բարոյականությունն անունն է կրում (այլ կերպ ասում են՝ մորալ կամ էթիկա. այդ բոլոր բառերը նույն իմաստն ունեն):

* Կարող են հարցնել, թե կոմունիզմի ուրիշ ապա ինչպես կվարվեն, որինակ, այն մարդու հետ, վորը կապանի մեկ ուրիշին: Պետք է ասել, վոր այն ժամանակվա պայմաններում և մարդկանց իդեյաներում նման դեպք կարող է պատահել միայն հիվանդ մարդու հետ: Պարզ է, վոր նրան պետք է բժշկել և վնչ թե դատել:

Ի՞նչ է բարոյականութիւնը:—Բարոյականութիւն ենք անվանում վարքի այնպիսի կանոնները, վորոնք ցույց են տալիս, թե մենք ինչ պետք է անենք և ինչ—չպետք է անենք:

Բարոյականութիւն չեմ իստիքում:—Այդ կանոնները իրավունքի կանոններից, որենքից տարբերվում են նախ նրանով, վոր բարոյականութիւնը մեզ չեն հրահանգում (իսկ իրավունքն, ինչպես տեսանք, հրահանգում են), թե մենք ի՞նչպիսի վարք պետք է ունենանք: Իրավունքը մեզ հարկադրում է պետութեան ուժով: Բարոյական հրահանգներն այդպես չեն: Նրանք, այսպես ասած, մեր ներսից բխող կանոններ են, այդ հրահանգներն ապրում են մեր գիտակցութեան մեջ: Ներքին պարտականութիւնը մեզ ստիպում է վարվել այսպես և վոչ թե այլ կերպ: Որինակ, յեթե մարդ գնում է պատերազմ նրա համար վոր նա մոբիլիզացիայի յե յենթարկվում պետութեան կողմից, այսինքն նրա հոմար, վոր պետութիւնը նրան ստիպում է այդ անել,—այստեղ արդեն գործում է իրավունքը: Իսկ յեթե նա գնում է իր կամքով, ընդունելով վոր պետք է ընդհանուր պրոլետարական գործը պաշտպանել,—այստեղ արդեն գործում է բարոյականութիւնը: Յերկրորդ, բարոյականութիւնը իրավունքից տարբերվում է նրանով, վոր իրավունքը միշտ սահմանվում է իշխող դասակարգի կողմից: Ճնշված դասակարգը իր իրավունքը սահմանում է իշխանութիւնը բռնադրավելուց հետո միայն: Իսկ այդ ժամանակ վոչնչացվում է այն իրավունքը, վոր սահմանել էր նրա նախորդը: Բարոյակա-

նութեան վերաբերյալ այդ չի կարելի ասել: Նա ստեղծվում է յուրաքանչյուր խոշոր և զարգացող դասակարգի կողմից, անկախ այն հանգամանքից՝ նա իշխող է հանդիսանում թե վոչ: Այսպես, միաժամանակ գոյութիւն ունեն և՛ բուրժուական և՛ պրոլետարական բարոյականութիւն (յուրաքանչյուրն իր դասակարգի համար):

Բուրժուական բարոյականութիւն:—Բուրժուական բարոյականութիւնը համապատասխանում է կապիտալիստների դասակարգի շահերին ու դրութեանը: Այն բոլորը, ինչի մեջ կապիտալիստական իրավակարգը շահագրգռված է, այդ բոլորը նա հայտարարում է բարոյական, իսկ այն ամենը, ինչ նրան ձեռնադրում է բարոյական, իսկ այն ամենը, ինչ նրա գործը չէ, ինչ նրա համար վտանգավոր է և նրա գոյութիւնը խախտող—նա հայտարարում է անբարոյական: Նա պաշտպանում է այն հարաբերութիւնները, վորոնք բուրժուական իրավակարգը ամրապնդում են: Նա ունի միեւնոյն նպատակը, ինչ նպատակ վոր ունի բուրժուական իրավունքը, այն է՝ պաշտպանել և ամրապնդել կապիտալիստական մասնավոր սեփականութիւնը: Միայն թե բարոյականութիւնը այդ անում է ավելի նուրբ կերպով:

Բուրժուական բարոյականութիւնը արդարացնում է և՛ բանվորների շահագործելը, և աշխատավոր բնակչութեան լայն մասսաների աղքատութիւնը, և՛ պատերազմները, վորտեղ միլիոնավոր աշխատավորներ են մեռնում կապիտալիստական շահույթների համար: Այդ ամենը բուրժուական բարոյականութեամբ քողարկվում են, վորովհետեւ դրանք հանդիսանում են կապիտալիստական աշխարհի հիմքերը:

Բնութագրիս յերկու տեսակի քառոյակաւնութեանը:—Բայց բարոյականութեան բուրժուական քարոզչներին կարելի չէ և այլ բան լսել: Նրանք հաճախ խոստում են այն մասին, վոր մարդիկ—յեղբայրներ են, վոր կռիւլը—վատ բան է, վոր չի կարելի մարդուն ոգտագործել ուրիշի շահերի համար և այլն: Այդ քարոզը չի ծառայում բուրժուակիսի «ներքին գործածութեան» համար: Մենք վերե ցույց տվինք բուրժուա-շահագործողի իսկական, գործնական բարոյականութեանը: Իսկ յերկրորդ «լավ» բարոյականութեանը ծառայում է աշխատավորների գլուխները մթաւներու համար: Նա լավ խոսքեր և ասում, գեղեցիկ պատկերներ նկարում, բայց իհարկէ բուրժուակիսի այդ չի կիրառում:

Այդպիսով, բուրժուակիսի ունի յերկու տեսակի բարոյականութեանը—մեկը իսկական, վորը թույլ է տալիս ամենատմարդի կերպով շահագործելու աշխատավոր մասսաներին, որհնում է ամեն տեսակի սրիկայութեաններ և ստորութեաններ, իսկ մյուսը, պաշտոնականը—կեղծ է: Առաջինը կիրառում է բուրժուակիսի, իսկ յերկրորդը հրամցնում են պրոլետարիատին: Այդ յերկրորդ բարոյականութեանը կապիտալիստների կեղտոտ արարքների համար ծառայում է միայն վորպէս շիրմա, վորպէս ծածկույթ:

Յեւ հենց դրա համար է, վոր բուրժուակիսի իր բարոյականութեանը համարում է հավիտենական, բոլոր ժամանակների ու բոլոր դասակարգելի համար պիտանի: Նա ժխտում է բարոյականութեան ծառայական դասակարգային դերը և պնդում, վոր կարող է

լինել միայն մեկ իսկական բարոյականութեան: Իսկ յեթէ դա այդպէս է, ապա ուրեմն ուրիշ բարոյականութեան նույն իսկ փնտրել պետք չէ ու չի կարելի: Հետևապէս կապիտալիստական իրավակարգը «հավիտյանս-հավիտենից» ապահոված է, քանի վոր բոլոր մարդիկ, մանավանդ բանվոր դասակարգը, անբարոյական գործ կհամարեն այդ իրավակարգի դեմ պայքարելը:

Իհարկէ, այդպիսի պնդումն բոլորովին սխալ է: Մենք հազարավոր որինակների վրա տեսնում ենք, վոր հավիտենական բարոյական ճշմարտութեաններ չկան: Բարոյականութեանը փոփոխվում է՝ նայած թէ ինչպիսի հասարակական իրավակարգ գոյութեան ունի: Յեւ ամեն մի իրավակարգի մեջ գոյութեան ունին բարոյականութեան այնքան զանազան տեսակներ, ինչքան կան խոշոր ու զարգացող դասակարգեր:

Պրոլետարական քառոյակաւնութեանը:—Պրոլետարական բարոյականութեանը ևս դասակարգային բնույթ է կրում: Նրա պահանջները ուղղվում են բանվոր դասակարգի անդամներին և նրանց թելադրում են գործելու այնպէս, վոր ավելի ոգտակար լինի պրոլետարական պայքարի շահերի համար: Յեւ քանի վոր բանվոր դասակարգի պայքարի շահերը կայանում են գլխավորապէս կապիտալիզմի կործանման ու կոմունիստական հասարակութեան ստեղծման մեջ, ապա և պրոլետարական բարոյականութեանը թելադրում է հենց այդ ուղղութեամբ գործելու: «Մենք ասում ենք—հայտարարում եր լենինը—բարոյականութեանն այն է, ինչ ծառայում է հին շահագործական հասարակութեան կործանմանը և աշխատավորների հա-

Բնութագրիս յերկու տեսակի քառոյակաւոր-
 քշումը:—Բայց բարոյականութեան բուրժուական քա-
 ռոգիչներէն կարելի չէ և այլ բան լսել: Նրանք հաճախ
 խոսում են այն մասին, վոր մարդիկ—յեղբայրներ են,
 վոր կռիւլը—վատ բան է, վոր չի կարելի մարդուն
 ոգտագործել ուրիշի շահերի համար և այլն: Այդ քա-
 ռոգը չի ծառայում բուրժուազիայի «ներքին դոր
 ծածուկեան» համար: Մենք վերե ցույց տվինք բուր-
 ժուա-շահագործողի իսկական, գործնական բարոյակա-
 նութիւնը: Իսկ յերկրորդ «լավ» բարոյականութիւնը
 ծառայում է աշխատավորների գլուխները մթազնելու
 համար: Նա լավ խոսքեր է ասում, գեղեցիկ պատ-
 կերներ նկարում, բայց իհարկէ բուրժուազիան այդ
 չի կիրառում:

Այդպիսով, բուրժուազիան ունի յերկու տեսակի
 բարոյականութիւն—մեկը իսկական, վորը թույլ է
 տալիս ամենատմարդի կերպով շահագործելու աշխա-
 տավոր մասսաներին, որհնում է ամեն տեսակի սրի-
 կայութիւններ և ստորութիւններ, իսկ մյուսը, պաշ-
 տոնականը—կեղծ է: Առաջինը կիրառում է բուրժու-
 ազիան, իսկ յերկրորդը հրամցնում են պրոլետարիա-
 տին: Այդ յերկրորդ բարոյականութիւնը կապիտա-
 լիստների կեղտոտ արարքների համար ծառայում է
 միայն վորպէս շիրմա, վորպէս ծածկույթ:

Յեւ իհնց դրա համար է, վոր բուրժուազիան իր
 բարոյականութիւնը համարում է հավիտենական,
 բոլոր ժամանակների ու բոլոր դասակարգելի համար
 պիտանի: Նա ժխտում է բարոյականութեան ծառա-
 յական դասակարգային դերը և պնդում, վոր կարող է

լինել միայն մեկ իսկական բարոյականութիւն: Իսկ
 յեթէ դա այդպէս է, ապա ուրեմն ուրիշ բարոյակա-
 նութիւնն ունի իսկ վիտորել պետք չէ ու չի կարելի:
 Հետևապէս կապիտալիստական իրավակարգը «հավիտ-
 յանս-հավիտենից» ապահովված է, քանի վոր բոլոր մար-
 դիկ, մանավանդ բանվոր դասակարգը, անբարոյական
 գործ կհամարեն այդ իրավակարգի դեմ պայքարելը:

Իհարկէ, այդպիսի պնդումն բոլորովին սխալ է:
 Մենք հազարավոր որինակների վրա տեսնում ենք,
 վոր հավիտենական բարոյական ճշմարտութիւններ
 չկան: Բարոյականութիւնը փոփոխվում է՝ նայած
 թէ ինչպիսի հասարակական իրավակարգ գոյութիւն
 ունի: Յեւ ամեն մի իրավակարգի մեջ գոյութիւն
 ունին բարոյականութեան այնքան զանազան տեսակ-
 ներ, ինչքան կան խոշոր ու զարգացող դասակարգեր:

Պրոլետարիան քառոյակաւորքշում:—Պրոլետա-
 րական բարոյականութիւնը ևս դասակարգային բնույթ
 է կրում: Նրա պահանջները ուղղվում են բանվոր
 դասակարգի անդամներին և նրանց թելադրում են
 գործելու այնպէս, վոր ավելի ոգտակար լինի պրո-
 լետարական պայքարի շահերի համար: Յեւ քանի վոր
 բանվոր դասակարգի պայքարի շահերը կայանում են
 գլխավորապէս կապիտալիզմի կործանման ու կոմու-
 նիստական հասարակութեան ստեղծման մեջ, ապա և
 պրոլետարական բարոյականութիւնը թելադրում է
 իհնց այդ ուղղութեամբ գործելու: «Մենք ասում
 ենք—հայտարարում եր լենինը—բարոյականութիւնն
 այն է, ինչ ծառայում է հին շահագործական հասա-
 րակութեան կործանմանը և աշխատավորների հա-

մախմբմանը պրոլետարիատի շուրջը, վորը ստեղծում է կոմունիստների նոր հասարակություն»:

Այսպիսով, պրոլետարական բարոյականությունը մեր բոլոր քայլերը գնահատելու խնդրում յենում է հեղափոխությանը աջակցություն ցույց տալու տեսակետից: Յեթե նրան այս կամ այն քայլերը ոգնում են—ուրեմն դրանք լավ են, բարոյական են, իսկ յեթե հեղափոխության զարգացմանը խանգարում են—վատ են, անբարոյական են:

Իհարկե, այս բոլորը կիրառվում է միայն բանվոր դասակարգի նկատմամբ: Պրոլետարիատը, հակահեղափոխականների դեմ կռվելով, չեր ասում—ան, վրդապան անբարոյական են դրանք: Նա հասկանում էր, վոր բարոյականությունը դասակարգային հասկացողություն է: Պրոլետարական բարոյականությունը, կիրառելի յե այն բոլոր մարտիկների նկատմամբ, վորոնք կռվում են հոգուտ բանվոր դասակարգի, իսկ նրա թշնամիների նկատմամբ, իհարկե, այլ մոտեցում կա. նրանց հետ չեն խոսում բարոյականության մասին, այլ ուղղակի կռվում են, սպանում են՝ յեթե դա անհրաժեշտ է, և այլն:

Առաջին որինակ—սպանուքյուն:—Բայց պրոլետարական բարոյականությունը ի՞նչպես է կոնկրետ կերպով գնահատում այս կամ այն վարմունքը, որինակ՝ սպանությունը: Դա լսվ է թե՛ վատ: «Աստվածաշունչը», ինչպես հայտնի յե, ասում է—մի սպանիր: Պրոլետարական բարոյականությունը այդպես չի մոտենում խնդրին: Պետք է բոլոր յերևույթները քննել կոնկրետ կերպով, հետևապես պետք է իմանալ, թե յերբ, վոր-

տեղ և ինչ պայմաններում է կատարվել սպանությունը: Հարցը վճռել կարելի յե միայն այն ժամանակ, յերբ պարզվի, թե տվյալ յերևույթն արդյո՞ք համապատասխանում է պրոլետարական բարոյականությանը: Յեթե բանվորը քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ սպանել է հակահեղափոխականների, նա՝ պրոլետարիատի տեսակետից՝ բարոյական վարմունք է թույլ տվել:

Բայց յեթե մենք, որինակ, իմանում ենք, վոր բանվորական միջավայրում, անձնական վիրավորանքի հետևանքով մի բանվոր սպանել է մյուսին, մենք ի՞նչպես ենք վերաբերվում դեպի այդ: Իհարկե դատապարտում ենք: Կասենք, վոր դա անբարոյական է: Ինչո՞ւ: Վորովհետև այդ և նման յերևույթները քայքայում, կազմալուծում են պրոլետարական շարքերը, բանվորների մեջ գծալուծյուն են առաջ բերում և աշխատանքին խանգարում: Պրոլետարական բարոյականությունը նման սպանությունը դատապարտում է:

Յերկրորդ որինակ—աշխատանքի արտադրողականություն:—Յեթե ցարական շրջանում մի խումբ բանվորներ գործարանում սկսելին պայքարել հոգուտ աշխատանքի արտադրողականության և ինտինսիվության (լարվածության) — դրան ի՞նչպես կվերաբերվելին բանվորները: Նրանք այդ խմբի քայլը կդատապարտելին, նրանք այդ խմբին կհամարելին դավաճաններ, բուրժուազիայի հացին յուղ քսողներ: Մեկ խոսքով—նրանց վարքը կհամարելին անբարոյական:

Հիմա տեսնենք, թե ի՞նչպես է գնահատվում նման վարմունքը ներկա պայմաններում:

մախմբմանը պրոլետարիատի շուրջը, վորը ստեղծում է կոմունիստների նոր հասարակութուն»:

Այսպիսով, պրոլետարական բարոյականությունը մեր բոլոր քայլերը գնահատելու խնդրում յեղնում է հեղափոխությանը աշակցություն ցույց տալու տեսակետից: Յեթե նրան այս կամ այն քայլերը ոգնում են—ուրեմն դրանք լավ են, բարոյական են. իսկ յեթե հեղափոխության դարգացմանը խանգարում են—վատ են, անբարոյական են:

Իհարկե, այս բոլորը կիրառվում է միայն բանվոր դասակարգի նկատմամբ: Պրոլետարիատը, հակահեղափոխականների դեմ կռվելով, չեր ասում—ահ, վնասն անբարոյական են դրանք: Նա հասկանում էր, վոր բարոյականությունը դասակարգային հասկացողություն է: Պրոլետարական բարոյականությունը, կիրառելի յե այն բոլոր մարտիկների նկատմամբ, վորոնք կռվում են հոգուտ բանվոր դասակարգի, իսկ նրա թշնամիների նկատմամբ, իհարկե, այլ մոտեցում կա. նրանց հետ չեն խոսում բարոյականության մասին, այլ ուղղակի կռվում են, սպանում են՝ յեթե դա անհրաժեշտ է, և այլն:

Առաջին որինակ—սպանություն:—Բայց պրոլետարական բարոյականությունը ինչպես է կոնկրետ կերպով գնահատում այս կամ այն վարմունքը, որինակ՝ սպանություն: Դա լավ է թե՛ վատ: «Աստվածաշունչը», ինչպես հայտնի յե, ասում է—մի՛ սպանիր: Պրոլետարական բարոյականությունը այդպես չի մոտենում խնդրին: Պետք է բոլոր յերևույթները քննել կոնկրետ կերպով, հետևապես պետք է իմանալ, թե յերբ, վոր-

տեղ և ինչ պայմաններում է կատարվել սպանություն: Հարցը վճռել կարելի յե միայն այն ժամանակ, յերբ պարզվի, թե տվյալ յերևույթն արդյո՞ք համապատասխանում է պրոլետարական բարոյականությանը: Յեթե քանվորը քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ սպանել է հակահեղափոխականների, նա՛ պրոլետարիատի տեսակետից՝ բարոյական վարմունք է թույլ տվել:

Բայց յեթե մենք, որինակ, իմանում ենք, վոր բանվորական միջավայրում, անձնական վիրավորանքի հետևանքով մի բանվոր սպանել է մյուսին, մենք ինչպես ենք վերաբերվում դեպի այդ: Իհարկե դատապարտում ենք: Կասենք, վոր դա անբարոյական է: Ինչո՞ւ: Վորովհետև այդ և նման յերևույթները քայքայում, կազմալուծում են պրոլետարական շարքերը, բանվորների մեջ գծալուծություն են առաջ բերում և աշխատանքին խանգարում: Պրոլետարական բարոյականությունը նման սպանությունը դատապարտում է:

Յեկրորդ որինակ—աշխատանքի արտադրողականություն:—Յեթե ցարական շրջանում մի խումբ բանվորներ գործարանում սկսեցին պայքարել հոգուտ աշխատանքի արտադրողականության, և ինտինսիվության (լարվածության) — դրան ինչպես կվերաբերվեին բանվորները: Նրանք այդ խմբի քայլը կդատապարտեին, նրանք այդ խմբին կհամարեին դավաճաններ, բուրժուազիայի հացին յուղ քսողներ: Մեկ խոսքով—նրանց վարքը կհամարեին անբարոյական:

Հիմա տեսնենք, թե ինչպես է գնահատվում նման վարմունքը ներկա պայմաններում:

Այժմ եւ ֆաբրիկաներում և գործարաններում պայքար ե մղվում հոգու աշխատանքի արտադրողականութեան, հոգու աշխատանքի ինտենսիվութեան (լարվածութեան): Առաջավոր բանվորներն ամեն կերպ աշխատում են բանվորական ամբողջ մասնային վտօքի կանգնեցնել այդ ուղղութեամբ:

Այժմ ի՞նչպէս պետք ե վերաբերվենք դեպի այդ նույնպէս դատապարտե՞նք: Վո՞չ յերբեք: Այժմ յերբ մեկը ագիտացիա յե անում այն մասին, վոր բանվորը պետք ե լարված աշխատի,—պրոլետարական տեսակետից դա բարոյական ե: Ինչո՞ւ: Վորովհետեւ աշխատանքի լարվածութեանն ու արտադրողականութեանը այժմ լավագուցն և գլխավոր պայքարն ե հոգու կոմունիզմի:

Յերոտդ որինակ—արքեցոյոք յուն:—Արադ կամ գինի խմելն լսվ ե թե վատ: Հարցը այդպէս չի դնում պրոլետարիատն ու կոմունիստական կուսակցութեանը: Նրանց հետաքրքրում ե ուրիշ հարց: Խմիչք (սպիրտ) գործածելն ի՞նչպէս ե ազդում աշխատանքի հաջողութեան վրա: Խանդարում ե թե վո՞չ: Յեթե սպիրտը մարդու վրա ազդեր այնպէս ինչպէս հացը կամ միսը, վո՞չ վոք այդ մասին չեր ել խօսի: Բայց մենք գիտենք, վոր սպիրտը մարդուն քայքայում ե: Դրա շարունակական գործածութեանը մարդու աշխատունակութեանը նվազեցնում ե, մարդուն զրկում յեռանդից, կամքից: Հետեապէս, սպիրտը թուլացնում ե պայքարն այն դասակարգի, վորին պատկանում ե տվյալ մարդը:

Դրա համար ել պրոլետարական գիտակցութեանը դեմ ե սպիրտի գործածութեանը, դա սխտեմատիկ

գործածելն համարում ե անբարոյական: Սպիրտը—կոմունիզմի թշնամին ե: Նա կոմունիզմի թշնամին ե նրա համար, վորովհետեւ նա պրոլետարական շարքերից խլում ե առանձին մարտիկներին: Պրոլետարական միջավայրում վորքան քիչ խմեն, այնքան ամուր կլինի բանվոր դասակարգն, այնքան առողջ կլինի նրա ընտանեկան կենցաղը, այնքան արագ կդիմենք դեպի կոմունիզմ: Ահա թե ինչու պրոլետարական բարոյականութեանը դեմ ե սպիրտային խմիչքներ գործածելուն, բացի իհարկե բժշկական նպատակներով...

ԿՐՈՆ

Ի՞նչ ե կրոնը:—Կրոնը—դա հավատ ե առ աստված, հավատ առ այն, վոր ամբողջ աշխարհը ստեղծել և կառավարում ե ինչ-վոր վոգի: Կրոնը—դա նույն իդեալիզմն ե (վորի մասին մենք խօսեցինք)՝ միայն թե ավելի կոպիտ ձևով: Ըստ կրոնի—այն բոլորը, ինչ գոյութեան ունի, կարելի յե բաժանել յերկու մասի—1) նյութական (մատերիական) աշխարհ, բնութեան և 2) հոգեկան աշխարհ, վորը կազմված ե անմարմին վոգիներից—աստվածներ, հրեշտակներ, մարդու հոգին և այլն: Կրոնը միաժամանակ պնդում ե, վոր աստված ե կառավարում այն ամենը ինչ գոյութեան ունի և վերջիններիս նա յե ստեղծել, այսինքն՝ աստված ստեղծել ե և կառավարում ե ամբողջ տիեզերքը:

Ի՞նչպէս ե ծագել կրոնը:—Վորպեսզի ավելի խորը քննենք իդեոլոգիական այդ վերնաշենքի ելութեանը, պետք ե տեսնենք, թե ի՞նչպէս ե նա ծագել: Այս-

տեղ մենք նախ նկատենք, վոր կրօնը յերբեք հասուկ չե մարդկությանը նրա կյանքի բոլոր աստիճաններում: Մարդկության զարգացման արշալուսին կրօն գոյութիւն չուներ: Մարդիկ չգիտեյին թե ինչ է աստված կամ հոգի: Չկային այնպիսի պայմաններ, վորոնք մարդային գլուխներում ծնեցնեյին կրօնական պատկերացումներ: Իսկ յերբ նախնական կոմունիստական իրավակարգը սկսեց մահանալ և փոխարինուի նահապետական իրավակարգով, այն ժամանակ սկսեցին յերևան գալ այնպիսի պայմաններ, վորոնք և ստեղծեցին կրօնը: Տեսնենք թե դա ի՞նչպէս կատարուեց:

Նահապետական իրավակարգը, վոր ծագեց նախնական կոմունիզմից, բնորոշվում է հետևյալ գծերով: Մարդկային խմբերի ամբողջ կյանքը ղեկավարում են առաջնորդները — նահապետները: Յեթե նախնական կոմունիզմի եպոխայում աշխատանքի մեջ լրիվ ընկերութիւն կար, այսինքն գործի մեջ հավասար աշխատակցում էյին ամենքը, — այժմ մարդկանց համայնքը բաժանվում է յերկու մասի — 1) նրա շարքային անդամների, վորոնք կատարում յեն բոլոր նյութական աշխատանքները, այն է՝ բնակարաններ կառուցել, ձուկ և զագաններ վորսալ, հագուստ պատրաստել և այլն, 2) առաջնորդ-նահապետների, վորոնց աշխատանքը գլխավորապէս կայանում է ղեկավարութեան մեջ, այսինքն՝ վոչ թե նյութական, այլ մտավոր աշխատանքի մեջ:

Ատեղծվեց հասարակական այնպիսի կառուցվածք, վորտեղ վոմանք (ղեկավարները) մտածում էյին, իսկ մյուսները կատարում ֆիզիկական աշխա-

տանք, ըստ վորում մտածողները, այսինքն նահապետները, կառավարում էյին մնացած բոլորին:

Միանգամայն բնական է, վոր մարդկային այդպիսի հարաբերութիւններն արտադրութեան մեջ, խիստ ազդեցութիւն գործեցին մարդկային մտածողութեան վրա: Սկսեցին իրենց պատկերացնել, վոր ամբողջ աշխարհն ևս այդպէս է կառուցված: Յեթե մարդկային համայնքի մեջ միտքը (նահապետը) կառավարում է նյութական աշխատանքը (համայնքի շարքային անդամների աշխատանքը), ապա ուրեմն անտառներն ևս յերևի ունեն իրենց «նահապետը» — անտառի վոգի, լեռներն ևս — լեռների վոգի, ջրերն ևս — ջրերի վոգի, և այլն: Ամեն մի առարկային դեկավարում է նրա վոգին — այդ առարկայի «հոգին»: Ամբողջ աշխարհի «հոգին» — աստված է:

Կրօնը դասակարգային հասարակութեան պրոդուկտ է: — Այսպիսով մենք տեսնում ենք, վոր կրօնի յերևան գալն հանդիսանում է հասարակական վորոշ հարաբերութիւնների հետևանք: Շնորհիվ վոմանց տիրապետութեան և բնակչութեան մյուս խավերի հպատակութեան, խորը տգիտութեան, բնութեան իսկական հատկութիւններին անտեղյակ լինելու հետևանքով ստեղծվում են կրօնական պատկերացումներ: Յեւ նրանք շարունակում են գոյութիւն ունենալ հենց նրա համար, վոր դեռևս պահպանվում է դասակարգային հասարակութիւնը, վորտեղ գոյութիւն ունի նույնպիսի բաժանում — իշխողներ և հպատակներ:

Կրօնական դավանութեանների տարբերութիւնը: — Քանի վոր կրօնը ստեղծվում է հասարակական վորոշ

հարաբերությունների ձեռնամուխ, ապա միանգամայն բնական է, վոր՝ նայած զանազան ժողովուրդների կյանքի պայմանների տարբերության՝ տարբեր կլինեն և նրանց կրոնական դավանությունները: Իրականության մեջ այդպես էլ է: Զանազան ժողովուրդներ զանազան կերպ են աստծուն պատկերացնում: Տերտերներն այդ չեն կարողանում բացատրել: Յեվ կամ նրանք ասում են—մեր կրոնը, մեր աստվածը—խակական է, մյուս բոլոր կրոններն ու աստվածները—խաբեբայություն է: Բայց մեծ հավատալ: Լուսավորչականներին, ուղղափառներին, կաթոլիկներին, մահմեդականներին, բողոքականներին... Բոլորն էլ ասում են—միայն մեր աստվածն է իսկական:

Բայց դա դժվար չե բացատրել: Թողնենք վոր տերտերները վիճեն ու ապացուցեն, թե ում աստվածն է իսկական: Մենք դրա բացատրությունը կտանք՝ յեղևելով պատմական մատերիալիզմի հիմունքներից: Վորպես որինակ՝ վերցնենք հրեյաների Յեհովա աստծուն և դրան համեմատենք հին քրիստոնեաների աստծու հետ (շեշտում ենք՝ հին քրիստոնեաների, քանի վոր յետագայում քրիստոնեական աստվածը փոխվեց, ավելի ճիշտը՝ նրան փոխեցին իշխող դասակարգերը, հարմարեցնելով իրենց կարիքներին):

Յեհովան—չար, վրիժառու, անխնա, դաժան աստված է: Նա խիստ հետևում է մարդկանց ու նրանց պատժում՝ յեթե չեն լսում: Ընդհակառակը, հին քրիստոնեաների աստվածը շատ բարի յե, վողորմած է, սիրո և յեղբայրության կոչ է անում:

Տարբերությունը հսկայական է: Ինչո՞ւ յե այդպես: Դրա պատասխանը մեզ տալիս են այն պայմանները, վորոնց մեջ (հրեյաների մոտ և հին քրիստոնեաների մոտ) ստեղծվել են պատկերացումներն աստծու մասին:

Հրեյաները այդ հեռավոր եպոխայում, երբ նրանց մոտ նոր եր զարգանում հասկացողությունը աստծու մասին, թափառաշրջիկ ժողովուրդ էին: Նրանք իրենց ամբողջ կյանքը անց են կացրել ուրիշ թափառական ու նստակյաց ցեղերի հետ ունեցած անդադար ընդհարումների մեջ: Այդ կռիվներից դուրս գալ կարելի յեր միայն մեծ տոկունություն, խստություն ու դաժանություն ցուցաբերելով: Յեվ հասարակական աշխարհի կեցությունն էր, վոր վորոշեց նրանց աստծու դեմքը: Նրանց պետք չեր թույլ, ներողամիտ աստված: Ուստի և նրանք իրենց համար ստեղծեցին Յեհովային—խիստ ու դաժան:

Իսկ նախնական կոմունիզմը աղքատ ժողովրդի կրոնն էր—հին Հռոմեյական պետության մեջ ստրուկների ու արհեստավորների կրոնն էր: Այդ խավերը ճնշված ու շահագործված էին: Նրանք իրենց դրությունից չէին կարող կռվով դուրս գալ—անհուսալի բան էր թվում՝ կռվել շահագործող դասակարգերի հզոր պետական կազմակերպության դեմ: Ուստի և ստրուկների և չքավոր արհեստավորների իդեալն էր կազմում հարմարվիլը, յեղբայրությունը, հարստության բաժանումը, սպառողական կոմունիզմը*: Այսպես էր նախնական քրիստոնեությունը:

* Սպառողական կոմունիզմը ապագա կոմունիզմից տարբերվում է նրանով, վոր վերջինիս մեջ վոչ միայն սպառողական գործը, այլ և արտադրությունը կազմակերպված կլինի կոմունիստորեն:

հարաբերությունների ձեռնարկով, ապա միանգամայն բնական է, վոր՝ նայած զանազան ժողովուրդների կյանքի պայմանների տարբերության՝ տարբեր կլինեն և նրանց կրոնական դավանությունները: Իրականության մեջ այդպես ել է: Չանազան ժողովուրդներ զանազան կերպ են աստծուն պատկերացնում: Տերտերներն այդ չեն կարողանում բացատրել: Յեվ կամ նրանք ասում են—մեր կրոնը, մեր աստվածը—խակական է, մյուս բոլոր կրոններն ու աստվածները—խաբեբայություն է: Բայց համը հավատալ: Լուսավորչականներին, ուղղափառներին, կաթոլիկներին, մահմեդականներին, բողոքականներին... Բոլորն ել ասում են—միայն մեր աստվածն է իսկական:

Բայց դա դժվար չե բացատրել: Թողնենք վոր տերտերները վիճեն ու ապացուցեն, թե ում աստվածն է իսկական: Մենք դրա բացատրությունը կտանք՝ յեղնելով պատմական մատերիալիզմի հիմունքներից: Վորպես որինակ՝ վերցնենք հրեյաների Յեհովա աստծուն և դրան համեմատենք հին քրիստոնեաների աստծու հետ (շեշտում ենք՝ հին քրիստոնեաների, քանի վոր յետագայում քրիստոնեական աստվածը փոխվեց, ավելի ճիշտը՝ նրան փոխեցին իշխող դասակարգերը, հարմարեցնելով իրենց կարիքներին):

Յեհովան—չար, վրիժառու, անխնա, դաժան աստված է: Նա խիստ հետևում է մարդկանց ու նրանց պատժում՝ յեթե չեն լսում: Ընդհակառակը, հին քրիստոնեաների աստվածը շատ բարի յե, վողորմած է, սիրո և յեղբայրության կոչ է անում:

Տարբերությունը հսկայական է: Ինչո՞ւ յե այդպես: Դրա պատասխանը մեզ տալիս են այն պայմանները, վորոնց մեջ (հրեյաների մոտ և հին քրիստոնեաների մոտ) ստեղծվել են պատկերացումներն աստծու մասին:

Հրեյաները այդ հեռավոր եպոխայում, երբ նրանց մոտ նոր եր գարգանում հասկացողությունը աստծու մասին, թափառաշրջիկ ժողովուրդ էյին: Նրանք իրենց ամբողջ կյանքը անց են կացրել ուրիշ թափառական ու նստակյաց ցեղերի հետ ունեցած անդադար ընդհարումների մեջ: Այդ կոիվներից դուրս գալ կարելի յեր միայն մեծ տոկունություն, խստություն ու դաժանություն ցուցաբերելով: Յեվ հասարակական այսպիսի կեցությունն եր, վոր վորոշեց նրանց աստծու դեմքը: Նրանց պետք չեր թույլ, ներողամիտ աստված: Ուստի և նրանք իրենց համար ստեղծեցին Յեհովային—խիստ ու դաժան:

Իսկ նախնական կոմունիզմը աղքատ ժողովրդի կրոնն եր—հին Հռոմեյական պետության մեջ ստրուկների ու արհեստավորների կրոնն էր: Այդ խավերը ճնշված ու շահագործված էյին: Նրանք իրենց դրությունից չէյին կարող կովով դուրս գալ—անհուսալի բան եր թվում՝ կովել շահագործող դասակարգերի հզոր պետական կազմակերպության դեմ: Ուստի և ստրուկների և չքավոր արհեստավորների իդեալն եր կազմում հարմարվիլը, յեղբայրությունը, հարստության բաժանումը, սպառողական կոմունիզմը*: Այսպես եր նախնական քրիստոնեությունը:

* Սպառողական կոմունիզմը ապագա կոմունիզմից տարբերվում է նրանով, վոր վերջինիս մեջ վոչ միայն սպառողական գործը, այլ և արտադրողությունը կազմակերպված կլինի կոմունիստորեն:

Այժմ մեզ համար պարզ է տարբերութիւնը աստվածների միջև: Դա լիովին բացատրւում է կյանքի աշխատանքային պայմանների տարբերութեամբ: Բոլոր աստվածներն եւ—ցնորք, յերեւակայութիւնն է, սխալ պատկերացումներ: Այդ ցնորքներն իրարից տարբերւում են առանձին հատկութիւններով՝ նայած մարդկանց կյանքի պայմաններին: Տերտերներն ասում են—աստված մարդուն ստեղծել է իր պատկերով: Բայց իսկապէս հակառակն է լինում—մարդիկ են ստեղծում աստվածներին իրենց պատկերով՝ վոչ միայն մարմնական, այլ և հասարակական պատկերով:

Միաստվածութիւնը յետ քաղմաստվածութիւն: Իհարկէ, աստծու մասին ունեցած պատկերացումները փոփոխւում եյին: Մարդկանց հասարակական կյանքի զարգանալովը ու բարդանալովը փոփոխութիւններ եյին տեղի ունենում աստվածների և՛ քանակի և՛ վորակի մեջ: Առանձին խմբերի միանալով, փոփոխւում էր դրանց աստվածների քանակը: Հասկանալի յէ, վոր մարդիկ միացնում եյին նաև իրենց աստվածներին: Այդ դեպքում այնտեղ, ուր համայնքների միացումը կատարւում էր այնպէս, վոր մեկ համայնքին յենթարկւում եյին մյուսներն, այնտեղ հաղթողների աստվածը դառնում էր գլխավոր աստված: Իսկ յերբ ուժերի տեսակետից հավասար մարդկային խմբերը իրենց կամքով եյին միանում,—նրանց աստվածներն ևս միանում եյին հավասար հիմունքներով:

Թշնամի աստվածներ:—Հետաքրքիր է հիշատակել նաև բացասական վոգիներին, այն է՝ սատանաներին,

դեւերի և այլն ծագումը: Մարդկային յերեւակայութեան այդ ստեղծագործութիւններն ևս մարդկանց հարաբերութիւնների արտացոլումն եյին: Միայն թէ տարբեր հարաբերութիւններն եյին այստեղ դեր կատարում.—յուրաքանչյուր ժողովուրդ կռւում էր իր հարեանների հետ: Այդ կռիւը մարդիկ իրենց այնպէս եյին պատկերացնում, վորպէս թէ իրենց աստվածներն եւ են կռւում: Իրենց աստվածը—լավ աստված է, հակառակորդների աստվածը—վատ աստված է, չար վոգի յէ, ձգտում է աւերն ինչ կործանել, սատանա յէ:

Յեկեղեցի, կրոն յետ դասակարգային պայման:—Ամեն մի կրոն ունի իր կազմակերպութիւնը: Կրոնի այդպիսի կազմակերպութիւնը կոչւում է յեկեղեցի: Նրա մեջ մտնում են այն բոլոր հավատացյալները, վորոնց հավատն առ աստված համապատասխանում է տվյալ կրոնական ուսմունքին. այստեղ առանձին կարևոր դեր են խաղում յեկեղեցական ծեսերի կատարողները—քահանաները, մոլլաները, ռաբբիները, յեպիսկոպոսները և այլն: Այդ վերջինները ուղղութիւն են տալիս յեկեղեցական կազմակերպութեան ամբողջ կյանքին: Յեւ վորովհետեւ յեկեղեցին, ինչպէս և կրոնը, գոյութիւն ունեցող դասակարգային հարաբերութիւնների արտացոլումն է,—ապա և յեկեղեցու գործնեյութեան ուղղութիւնը վորոշւում է այն դասակարգերի շահերով, վորին պատկանում է այդ յեկեղեցին: Յեկեղեցին համարյա միշտ եւ պաշտպան է հանդիսանում այն դասակարգերին, վորոնց հետ նա կապված է ընդհանուր շահագործական կյանքով:

Բայց յեղել են դեպքեր, յերբ կրօնական ուսմունքը և համապատասխան յեկեղեցական կազմակերպությունը դառնում եյին ճնշված դասակարգերի ձգտումների արտահայտություններ: Այդպես առաջ եյին գալիս յեկեղեցական «հերետիկոսները»: Կրօնական նոր ուսմունքի կողմնակիցները ձգտում եյին փոփոխել տվյալ կրօնն ու յեկեղեցին, դիմել «խակահան» աստծուն: Իշխող յեկեղեցականներն, ընդհակառակը, գտնում եյին, վոր «հետետիկոսները» «խակահան» աստծուն փոխարինում են կեղծ աստծով:

Սակայն պետք չե գրավել արտաքինով, նրանով, թե ինչ են ասում իրենք վիճողները: Տարածայնությունների եյությունը իսկապես միշտ ել կայացել ե վոչ թե նրանում, թե ինչպես պետք ե խաչակնքել կամ հաղորդվել, այլ դասակարգային ռեալ շահերի մեջ: Յեկեղեցական ռեֆորմների (բարենորոգությունների) պահանջի քողի տակ՝ «հերետիկոսական» ուսմունքներն միշտ ել թագցրել են քաղաքական կամ տնտեսական հարաբերությունները փոխելու պահանջներ: Յեկեղեցական կամ կրօնական պայքարը հանդիսացել ե լոկ դասակարգային պայքարի պատրվակ:

Այդպիսով մենք տեսնում ենք, վոր կրօնը նշանակալից դեր ե կատարում դասակարգային պայքարի մեջ: Կրօնը շահագործող դասակարգերի ձեռքին ծառայել ե վորպես ուժեղ գործիք: Յեթե առաջ յեկեղեցին յերբեմն հրապարակ եր գալիս իբր պաշտպանելու ճնշված դասակարգերին (400—500 տարի առաջ գլուղացիական շարժումները Չեխիայում, Գերմանիայում և ուրիշ յերկրներում), նա այն ժամանակ ևս վճռական

պայքարի հնարավորություններ չեր տալիս: Կրօնը ճնշվածների ուշադրությունը յերկրային կյանքից կասեցնում եր և ուղղում դեպի գոյություն չունեցող անդրգերեզմանային կյանքը: Լենինն այդ մասին գրում ե.

Լենինը կրոնի մասին:—Կրօնը հոգեկան ճնշման մի տեսակն ե. այդ լուծը միշտ ել և ամեն տեղ դրվում ե ժողովրդական այն մասսաների վրա, վորոնք աշխատելով ուրիշների համար՝ միշտ ել գրտնվում են կարիքի, զրկանքի ծանրության տակ: Այն հանգամանքը, վոր շահագործվող մասսաները անգոր են պայքարելու շահագործողների դեմ, այդ հանգամանքն ևս նրանց մեջ անխուսափելիորեն ծնեցնում ե հավատ դեպի անդրգերեզմանային կյանքը, ինչպես վոր վայրենու՝ բնության դեմ պայքարելու թուլությունը նրա մեջ ծնեցնում ե հավատ առ աստված, սատանաներ, հրաշքներ և այլն: Նրան, ով իր ամբողջ կյանքում աշխատում ե և կարիքի մեջ ե, կրօնը նրան սովորեցնում ե հեղություն և համբերատարություն յերկրային կյանքում՝ միթիթարելով յերկնային պարգևի հուսով: Իսկ նրանց, վորոնք ուրիշների աշխատանքով են ապրում, կրօնը նրանց սովորեցնում ե բարեգործություն անել յերկրային կյանքում, առաջարկելով շատ եժան արդարացում նրանց ամբողջ շահագործական գոյության համար, և ծախելով միատեսակ զնով տոմսեր յերկնային բարորության: Կրօնը ժողովրդի համար ոպիում* ե: Կրօնը — հոգեկան

* Ոպիում (ափիոն) — հնդկական խաշխաշից պատրաստած մի նյութ ե, վոր ծխում են: Ծխելուց քնելով՝ հրաշալի յերազներ են տեսնում: Բայց մի քանի տարուց հետո, ոպիում ծխողները իրենց որգանիդմբ բոլորովին քայքայում են:

մի տեսակ արագ ե, վորի մեջ կապիտալի ստրուկները խեղդում են իրենց մարդկային պատկերը, մարդուն միքիչ վայել կյանքի իրենց պահանջները:

Հեղափոխական պայքար չեմ կրում:—Այստեղից միանգամայն հասկանալի յե, վոր կրոնը բանվորական մասսաների մտքին տիրում ե մինչ այն ժամանակ, քանի դեռ նրանք զգում են իրենց թուլութունը կապիտալի հսկայական ճնշման հանդեպ: Հեղափոխական պայքարը վոչնչացնում ե այն պայմանները, վորոնք ծնեցնում են հավատ առ աստված: Նա բանվորին ստիպում ե մտածել, վոր՝

Վոչ վոք չի տա մեզ մեր փրկութունը,

Վոչ աստված, վոչ հերոսը, վոչ արքան.

Մենք պետք ե մեր ազատութունը

Կռենք ձեռքով մեր սեփական:

(«Ինտերնացիոնալ»-ից)

Մյուս կողմից ել, կրոնական մշտնջամեն կերպ թուլացնելն ավելացնում ե ձգտումն դեպի հեղափոխական պայքար: Դա հասկանալի յե: Յեթե բանվորը դադարել ե աստծուց փրկութուն սպասել,—ապա նրա համար միակ ճանապարհը մնում ե հեղափոխական պայքարը:

Այսպիսով մենք կարող ենք ասել, վոր պրոլետարիատի հեղափոխական պայքարի աճումն նրա մեջ սպանում ե հավատ առ աստված, իսկ աճող անաստվածութունը, բանվոր դասակարգի անհավատութունը ավելացնում ե հեղափոխական ձգտումների ուժը:

Դրա համար ել կոմունիստական կուսակցութունները շարունակ ե յեռանդով մղում են հակակրոնական պայքար: Դրանով նրանք ոգնում են, վոր

պրոլետարիատը լիովին ե պարզ գիտակցի հեղափոխական պայքարի նշանակութունը: Այդ գիծն ընկ. Լենինը հետևյալ կերպով ե հիմնավորել.

«Կրոնը — հոգեկան մի տեսակ արագ ե, վորի մեջ կապիտալի ստրուկները խեղդում են իրենց մարդկային պատկերը, մարդուն միքիչ վայել կյանքի իրենց պահանջները: Բայց այն ստրուկը, վորն իր ստրկութունը գիտակցում ե ե իր ազատագրության համար կռվի ե յեղնում,—նա կիսով չափ արդեն դադարում ե ստրուկ լինելուց: Ժամանակակից (դա գրված ե դեռ 1905 թ.) գիտակից բանվորը, վոր դաստիարակվել ե ֆաբրիկային խոշոր արդյունաբերության պայմաններում, վորին քաղաքային կյանքը լուսավորել ե,—այդպիսի բանվորը արհամարանքով դեն ե շարժւում կրոնական նախապաշարմունքները, յերկինքը թողնում ե տերտերների ե բուրժուական կեղծ բարեպաշտների բաժին, իսկ ինքն այստեղ, յերկրիս վրա իր համար նվաճում ե լավագույն կյանք: Ժամանակակից պրոլետարիատը անցնում ե սոցիալիզմի կողմը, վորը գիտության ոգնությամբ պայքարում ե կրոնական մշտնջ դեմ ե բանվորներին անդրգեղեզմանային կյանքի հավատից ազատագրում ե նրանով, վոր նրանց համախմբում ե՝ իսկական պայքար մղելու յերկրային լավագույն կյանքի համար»:

Ձի կարելի պայքար մղել հոգուտ սոցիալիզմի՝ չպայքարելով կրոնի դեմ, վորը բուրժուազիայի ձեռքին դեռես խիստ ուժեղ գործիք ե հանդիսանում:

Կրոնը արդյո՞ք մասնավոր գործ ե:—Սակայն մենշևիկները բոլոր յերկրներում ել ասում են, վոր

«Կրօնը մասնավոր գործ է»։ Նրանց կուսակցութեանը չի հետաքրքրում այն հարցը, թե բանվորները, գյուղացիները և նույն իսկ իրենց կուսակցութեան անդամները հավատում թե՞ չեն հավատում։ Հարցն այդ ձևով դնել, կնշանակի դավաճանութուն գործել պրոլետարիատի հանդեպ։ Մենք արդեն գիտենք, վոր բանվոր դասակարգը չի կարող ուժեղ լինել՝ յեթե նա իր ուսերից դեն չի շարտել կրօնական ցնցոտիները։ Կրօնը — հեղափոխական դասակարգի վզից կախած ծանր քար է։ Ուստի և պայքարը կրօնի դեմ՝ կազմում է պայքար ընդդեմ կապիտալիզմի, պայքար հոգուտ կոմունիզմի։ Յեւ ընդհակառակը, նա՝ ով պայքարում ընդդեմ կապիտալիզմի, նա պայքարում է և պետք է պայքարի ընդդեմ կրօնի։ Կրօնը կուսակցութեան համար — մասնավոր գործ չէ։ Իհարկե, չի կարելի մարդկանց անաստված դարձնել բռնութեան գործով դնելով կամ նրա կրօնական զգացմունքները վիրավորելով։ Դրանով մենք կրօնը ավելի ևս ամրապնդած կլինենք աստվածապաշտների գլուխներում։ Ուստի և կոմկուսակցութեանը շատ մեծ զգուշութեամբ ընտրելով հակակրօնական պայքարի մեթոդներ, հակակրօնական պայքարը մղում է մեծ յեռանդով։ Լրագրները, բրոշյուրները և գրքերը, հակակրօնական և զիտական-կրթական թեմայի վրա դասախոսութունները, կինո-նկարները, — բոլորը ոգտագործվում են այդ նպատակի համար, վորվհետե կրօնը շահագործող իրավակարգի մարմնացումն է։

Կոմունիզմի որով չի կարող կրօն լինել, — Կոմունիզմի որով չի կարող կրօն լինել ու չի լինի։ Գի-

տությունը բոլոր անհասկանալի յերևույթները կբացատրի։ Շահագործող դասակարգեր նույնպես չեն լինի։ Կրօնական հայացքներ ծնեցնող պայմանները կ'վերանան։ Մինչ այդ վիճակին հասնելը, մեծ լարված պատերազմ կ'մղվի՝ բանվորների ու գյուղացիների գլուխները կրօնական թույնից մաքրելու համար։ Այդ թույնից ազատագրվել՝ առանձնապես դժվար կլինի գյուղացու համար։ Նրա յետամնացութեանը, տգիտութեանը, նրա կախում ունենալը բնութեան ուժերից, վորոնց պատճառներն նա չգիտե, — այդ ամենը խորը արմատներ է ստեղծում կրօնի համար։ Բայց գյուղացիական անտեսութեան զարգացումը, նրա կոլեկտիվացումը, տրակտորին ու ելեքտրականութեանը (յեղի ու ձիու փոխարեն) անցնելը, բնութեան պայմաններին հաղթահարելը — այս ամենը կրօնի արմատները կ'վռչնչացնեն։ Կրօնը հետզհետե կանցնի այնտեղ, ուր կանցնեն և՛ պետութեանը, և՛ դասակարգերը, և՛ իրավունքը — հնությունների թանգարանը։

ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Մենք այս գրքույկում մի քանի անգամ ցույց ենք տվել, թե ինչպես են ստացվում մարդկանց գիտելիքները։ Բնութեան վրա ներգործելով, հասարակութեան մեջ միմիանց հետ գործ ունենալով, մարդիկ իրենց բոլոր գործերից (ինչով և ինչի վրա աշխատում են) ձեռք են բերում գիտելիքն ու Գիտութեանը այդպիսի գիտելիքների ամբողջութեանն և սխտեմի բերված։

Ի՞նչպէս եւ ստեղծվել գիտութիւնը:—Նա ստեղծվել ու զարգացել եւ մարդկային ամբողջ պատմութեան ընթացքում: Արտադրութեան տեխնիկայի մեջ կատարված փոփոխութեան հետ միասին լայնացել եւ մարդկանց փորձը, աճել եւ հասարակութիւնը եւ մեծացել են փորձից ու բնութիւնից ստացված տպավորութիւնները: Բնական եւ, վոր դրա արտացոլումն եւ՝ գիտութեան համապատասխան զարգացումը: Չէ վոր գիտութիւնը նշանակում եւ—մարդկային լեզվի, մարդկային մտածողութեան փոխադրել այն, ինչ կա աշխարհում, ինչի հետ մարդիկ բաղկավում են: Լայնանում ու խորանում եւ հասարակութեան եւ բնութեան փոխհարաբերութիւնը, աճում ու լայնանում եւ նրանց արտացոլումն մարդկանց գլուխներում: Մարդկային գլուխներում չկա մի բան, վոր մարդկային պրակտիկայի (փորձի, գործառնութեան) մեջ չլինէր: Դա մեզ համար ավելի պարզ կլինի, յերբ իմանանք, թե ինչպէս եւ ստեղծվել ինքը մարդկային լեզուն եւ մտածողութիւնը:

Մարդկային լեզվի յետ մտածողութեան ծագումը:—Կենդանիները զուրկ լինելով այն բարբառից, վոր ունի մարդս, նրանք իրենց զգացմունքները, ինչպէս են՝ ցավը, վախը, հաճույքն արտահայտում են աղաղակ (ճիչ) արձակելով:

Մարդու գիտակցութիւնն ու բարբառը ավելի յեն զարգացած: Մարդս արտահայտում եւ իր մտքի հազարավոր յերանգները, բազմաթիւ առանձին առարկաների եւ գործքերի անուններ, նա յերեք-չորս տասնյակ հնչյուններից հսկայական քանակութեամբ կոմբինացիաներ եւ ստեղծում:

Չպետք եւ կարծել, վոր մարդս այդ ամենը միշտ եւ ունեցել եւ: Չէ վոր մենք գիտենք, վոր մարդիկ մի ժամանակ ապրել են այնպէս, ինչպէս մյուս կենդանիները: Այն ժամանակ լեզուն ընդհանուր առմամբ այնպէս եր, ինչպէս եւ մյուս ցեղերինը: Բայց յերբ մարդիկ, կոլլեկտիվ կյանքով ապրելով, սկսեցին գործել աշխատանքի գործիքներով,—սկսվեց ուրիշ շրջան: Աշխատանքի հարաբերական բարդութիւնն ու բազմակողմանիութիւնը մարդկանց դրդեցին զարգացնելու իրենց մտածողութիւնը, զարգացնելու իրենց լեզուն: Իսկ ինչպէս եւ առաջացել մարդկային բարբառը: Ժամանակակից գիտութիւնն ասում եւ, վոր մարդկային լեզուն ծագել եւ աշխատանքի պրոցեսում: Մարդիկ այս կամ այն առարկայի վրա աշխատելով, ակամայից արձակում եյին ձայներ, նման այնպիսի ձայների, վոր աշխատելիս արձակում եւ, որինակ, փայտահատը: Հետեապէս, մարդիկ ստացել են միաժամանակ յերկու տպավորութիւններ—1) աշխատանքային ակտ (գործ) եւ 2) ձայն: Գուցե եւ՝ վնչ միայն աշխատավորի արձակած ձայնը, այլ եւ հենց նյութական աշխատանքից (փայտ կտորելիս, քարը ընկնելիս, վիրավոր կենդանու ճիչից) ստացվող ձայնը: Միաժամանակ մտնելով մարդու գիտակցութեան մեջ, այդ յերկու տպավորութիւնները կապվել են միմիանց հետ: Բավական եւ հիշել մեկը, վորպէսզի մարդ միաժամանակ հիշե նաեւ մյուսը: Առորջա կյանքում այդ յերկուսի բազմաթիւ որինակներ ամենքին հայտնի յեն—յերբ մի բան մարդու անմիջապէս հիշեցնում եւ դրա հետ կապված մի ուրիշ բան: Պարզ

ե, թե ինչի կհասցնեն այս յերևույթը: Չե՞ վոր մարդիկ ապրում եյին խմբերով: Յե՞վ յերբ պետք եր լինում իրար հաղորդելու, վոր հավաքվեն՝ աշխատելու համար կամ վորսի գնալու համար, և կամ յերբ պետք եր լինում հաղորդել վտանգի մասին և այլն,—բավական եր արձակել համապատասխան ձայնը, և ամենքը հասկանում եյին: Այսպես կազմվեց մարդկային բարբառը: Բայց յերբ մարդիկ խոսում եյին, նրանք հայտնում եյին վորևէ միտք: Վորքան ավելի յեր զարգանում բարբառը, այնքան ավելի յեր զարգանում և մարդկային մտածողությունը: Յե՞վ ընդհանառակը, մարդկային մտքի զարգացմամբ, մարդս անհրաժեշտություն զգաց զարգացնելու իր լեզուն, վորպեսզի իր միտքն հաղորդե ուրիշներին:

Գիտութեան զարգացումը:—Իհարկե, սկզբնական ժամանակներում մարդկանց գիտելիքները չափազանց սուղ եյին: Դա համապատասխանում եր նրանց անզարգացած տեխնիկային: Սակայն, աշխատանքի գործիքների զարգացմամբ, գիտելիքների քանակությունը ավելանում եր, այդ գիտելիքները ընդգրկում եյին նորանոր բնագավառներ: Արդեն անհրաժեշտ եր դառնում դրանք սիստեմի յենթարկել, այսինքն կարգավորել, դրանց մեջ ներդաշնակ կարգ սահմանել: Յե՞վ մարդու գիտելիքների այդ ամբողջությունը, սիստեմի յենթարկված, կազմում ե գիտությունը: Գիտելիքները հետզհետե ավելանալով, բաժանվում են առանձին ճյուղերի. սրանք ևս իրենց հերթին ստորաբաժանվում են, և այլն: Մենք գիտությունը կարող ենք բաժանել նախ յերկու մեծ խմբերի—1) գիտություն-

ներ՝ բնություն մասին (բնագիտություն) և 2) գիտություններ՝ հասարակության մասին (հասարակագիտություն): Առաջինները բաժանվում են հետևյալ ճյուղերի—մաթեմատիկա (գիտություն՝ զանազան մեծությունների մասին), աստղաբաշխություն (գիտություն՝ արեի, աստղերի և այլն մասին), ֆիզիկա (գիտություն՝ առարկաների զանազան դրությունների և շարժումների մասին), քիմիա (գիտություն՝ առարկաների կազմության մասին), բիոլոգիա (գիտություն՝ կյանքի մասին), և այլն: Ֆիզիկան, որինակ, ունի հետևյալ բաժինները—էլեքտրականություն, ուսմունք լույսի մասին, ուսմունք ձայնի մասին, տաքություն մասին և այլն: Դրանցից յուրաքանչյուրը նույնպես ունի իր ստորաբաժանումները: Նույնը կարելի յե ասել նաև ուրիշ գիտությունների մասին: Գիտելիքների ծավալը այնքան ե մեծացել, վոր գիտությունը պետք ե բաժանվեր բազմաթիվ ճյուղերի:

Փիլիսոփայությունը թողոր գիտությունների ընդհանուր հիմքն ե:—Բայց, մյուս կողմից, այդպես մասերի բաժանվելը անհրաժեշտ ե դարձնում մշակելու ընդհանուր հիմք՝ բոլոր յերևույթները բացատրելու համար, նրա համար, վորպեսզի յուրաքանչյուր գիտություն ունենա մեկ ընդհանուր հիմք: Այդպիսի հիմք ե կազմում փիլիսոփայությունը: Նա բնություն կամ հասարակության առանձին յերևույթները չի քննում, այլ սահմանում ե ընդհանուր մոտեցում դեպի բոլոր յերևույթները:

Յերկու հիմնական մոտեցում կարող ե լինել—կամ իդեալիզմ, կամ մատերիալիզմ:

Մասերի աշխարհը յեղ իդեալիդը:—Գիտութեան բոլոր տվյալները, բոլոր փաստերը, մանավանդ վերջին տարիներս, ապացուցել են, վոր ճիշտ տեսակետը դիալեկտիկական մատերիալիզմինն է, այսինքն ճիշտը պրոլետարիատի փրկսովայութեան տեսակետն է (տես յեր. 10 և շար.):

Սակայն մենք չենք կարող ասել, վոր բոլորն էլ այդ տեսակետի վրա յեն կանգնած: Դա բացատրվում է ժամանակակից հասարակութեան դասակարգաւին կառուցվածքով:

Յեւ իսկապէս: Ժամանակակից գիտութեանը ամբողջ աշխարհում, բացի իՍՏՄ, ամբողջովին գտնվում է բուրժուական գիտնականների ձեռքը: Բուրժուական դիալի համար ձեռնառն յե մատերիալիզմի հաղթանակը: Իհարկէ վոչ. վորովհետեւ դա նշանակում է պրոլետարական հայացքների հաղթանակը և պրոլետարական հեղափոխութեան մերձեցում: Իսկ մի գիտնական շատ վաղուց է ասել, վոր յեթե «յերկու անգամ յերկու հավասար է չորսի» մաթեմատիկական որոնքը վնաս հասցնի վորեւ մեկի շահերին, ապա այդ որոնքը կսկսեյին ժխտել, դա սխալ համարել:

Բայց գուցե այնպիսի դրութեան է ստեղծվում, վոր, հակառակ բուրժուազիայի շահերի, նրա գիտնականները ստիպված են լինում ճիշտ համարելու մատերիալիստական աշխարհայացքը: Իսկապէս մասամբ այդպէս էլ է, մանավանդ այն գիտութեանների մեջ, վորոնք վերաբերում են բնութեանը: «Փաստերը—համառ բաներ են»: Ահա այդ փաստերը հազարավոր բուրժուական գիտնականներին, հակառակ սրանց ցան-

կութեան, ստիպում են ճիշտ համարելու պրոլետարական փրկսովայութեանը:

Բայց վորովհետեւ նրանք բուրժուական պրոֆեսորներ են, ապա և նրանք ամաչում են, բացարձակ չեն անվանում մատերիալիզմը, թեւ նրանք փաստերն արդեն կանգնած են այդ տեսակետի վրա:

Պետք է շեշտել և այն, վոր կապիտալիստական իրավակարգը քանի դեռ գոյութեան ունի, նա նորանոր հող է պատրաստում իդեալիստական հայացքների համար: Ձե՛ վոր կապիտալիզմը պահպանում է այս բաժանումը—ֆիզիկական աշխատավորներ և նրանց դեկավարողներ, այսինքն՝ մտավոր աշխատանքի մարդիկ: Իսկ մենք գիտենք թե դա դեպի ուր է տանում—դեպի կրոնը, դեպի իդեալիզմը: Միայն հեղափոխական պրոլետարիատը կարող է կանգնել մատերիալիստական տեսակետի վրա: Դա տեղի յե ունենում այն պատճառով, վոր նա սկսում է իր մեջ միացնել և՛ ֆիզիկական բանվորին, և՛ մտածող հեղափոխականին: Այստեղ հողն իդեալիզմի համար վոչնչանում է: Առանձին-առանձին չկան «վոգի» և մարմին: Նրանք միանում են մեկ մարդու մեջ

Գիտութեան դերը ժողովրդի եւոյոխայում:—Գիտութեան դերը զանազան ժամանակներում տարբեր է յեղել: Ֆեոդալիզմի եպոխայում (մեզինց 500—1000 տ. առաջ) գիտութեանը «կրոնի նաժիշտը» (աղախինն) էր:

Մարդկանց ամբողջ մտավոր կյանքը անց է կացել կրոնի շրջանակներում: Գիտութեանը աստծու գոյութեան ապացուցումով ավելի շատ էր զբաղվում, քան բնութեան և հասարակական յերևութեան բացա-

արությամբ: Գիտության այդպիսի զբաղմունքն անհրաժեշտ էր ֆեոդալներին - կալվածատերերին իշխող դասակարգին: Վերջիններս գիտության իսկական զարգացման մեջ շահագրգռված չէին:

Բուրժուազիան յեւ զիստքյունը:—Այլ բան է—բուրժուազիան: Կապիտալիստական արտադրությունը շարունակ կարիք ունի տեխնիկայի զարգացման, —իր մեքենաները կատարելագործելով է, վոր ամեն մի կապիտալիստ հաջողությամբ մրցել կարող է ուրիշների հետ: Բայց տեխնիկայի զարգացումը կախված է գիտության զարգացումից: Այնպես վոր՝ այդ հանգամանքը բուրժուազիային ստիպում է ամեն կերպ զարգացնել գիտությունը, զլիսավորապես մաթեմատիկան և բնագիտությունը:

Բուրժուազիան վորոշ չափով ստիպված է լինում զարգացնելու նաև հասարակական գիտությունները: Հասարակության հսկայական աճումը, հասարակական փոփոխությունների չափը, հակասությունների զարգացումն ու պայքարը հասարակության ներսում, հասարակական կյանքին ուղղություն տալու անհրաժեշտությունը, —այդ բոլորը զրդում են հասարակական գիտությունների բնագավառում եւ ավելի մեծ քայլեր անելու դեպի առաջ:

Բայց զրան սահման կա: Հենց վոր հանդես է գալիս պրոլետարիատը, բուրժուազիան իսկույն և յեթ յերես է դարձնում հասարակության կյանքի իսկական ճանաչողությունից:

Յեւ իրոք: Կապիտալիզմի որոք հասարակական զարգացումը կապիտալիզմին տանում է դեպի ան-

խուսափելի կործանում: Պրոլետարիատի հանդես գալն այդ դարձնում է անկասկած: Նշանակում է, իրականությունը—բուրժուազիայի դեմ է: Բուրժուազիան առայժմ իշխում է, բայց ուշագիւր ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, վոր նա մատնված է կործանման: Դրա համար եւ բուրժուազիան և նրա պրոֆեսորները լիովին չեն մոտենում հասարակական կյանքի խորը ուսումնասիրության:

Նրանք այդ կյանքը ուսումնասիրում են շատ մակերեսորեն և չափազանց աղավաղում, խեղությունում են յեղրակացությունները: Բուրժուազիայի ստեղծագործական հանճարը այդ բնագավառում բոլորովին չքացել է. նա զբաղված է սպառնացող իրականությունը սրիկայաբար պճնագարդելով:

Բուրժուազիան չի կարող այդպես վարվել բնական գիտությունների վերաբերմամբ, վորովհետեւ վերջիններս անհրաժեշտ են արտադրության զարգացման համար: Բայց այստեղ ևս զգացվում է բուրժուազիայի մահացման ապականիչ աղդեցությունը: Յերբ անհրաժեշտ է լինում այդ գիտություններից ընդհանուր հետեւություններ անել, իսկույն առաջին պլանի վրա յեն զրվում ռեակցեոն իդեալիստական դատողություններ: Բուրժուազիան բնության բացատրության ինդիւրներում իսկույն մեջ է բերում նաև իր կրոնական հայացքները և հենց դրանով մթագնում է բնության իսկական եյության ճանաչողությունը:

Բուրժուազիան զիսեղիֆները մոնոպոլիա յե դարձրել: Այդ մոնոպոլիայի նշանակութունը:—Ընդհանրապես պետք է ասել, վոր բնական գիտություն-

ները բուրժուական հասարակության մեջ չնայած զարգացած են, բայց այդ հասարակությունը հնարավորութիւն չի տալիս վոր դրանք առանձնապէս արագ աճեն: Մարդկային յեռանդի հսկայական քանակութիւն վատնուած է վոչ թե գիտութիւնների զարգացման վրա, այլ մարդկանց փոխադարձ պայքարի վրա: Մյուս կողմից, կապիտալի տիրապետութիւնը 10.000 մարդուց 9.999-ին դնում է այնպիսի պայմաններում, վոր նրանք ստիպւած են զբաղվելու բացառապէս իրենց որեկան պարենը հայթհայթելով: Մի չնչին խմբակ է, վոր հնարավորութիւն ունի գիտութիւնը զարգացնելու: Ահա այդ մոնոպոլիան*, գիտութիւն վրա դրանց ունեցած մոնոպոլիան պետք է վոչնչացնել: Այդ մոնոպոլիան իշխող դասակարգին ձեռնառու չէ: Դա նրանց համար վորոշ յերաշխիք է այն բանի, վոր ճնշվածները չեն կարող իշխող դասակարգին դեն շարտել դրա գրաված գիրքերից:

Մենք այդ տեսնում ենք մեր հեղափոխութիւն որինակից: Մեր բանվորական պետութիւնը զգացել է և այժմս ել դեռ շարունակում է զգալ այդ դժվարութիւնները. բանվոր դասակարգին մեր յերկրում ևս առաջ թույլ չեյին տալիս գիտելիքներ սովորելու: Պրոլետարիատը հնարավորութիւն ստացավ այդ անելու հեղափոխութիւն շնորհիւ: Դժվար էր մանավանդ

* Մոնոպոլիան այնպիսի յերևույթ է, յերբ վորեւե բանի տիրում են մի քանի մարդիկ, իսկ մյուսները վոչ մի տեղ դա ստանալ չեն կարող, ստանալ կարող են միմիայն դրա տիրոջից (մոնոպոլիստից):

սկզբնական շրջանում, յերբ բուրժուական և ինտելիգենցիայի մի մասը սաբոտաժի եյին յենթարկում խորհրդային իշխանութիւնը: Նրանք մտածում եյին, վոր բանվորները, վորոնց իրենք առաջ գիտութիւններ չեն տվել, այժմ չեն կարողանա լուծել նոր խնդիրները:

Պրոլետարիատը այդ սաբոտաժը կտրեց, ստիպեց աշխատել, նա ցույց տվեց, վոր ինքը կարող է նոր կյանքը կառավարել: Բայց բուրժուական ինտելիգենցիան վրա ունեցած մոնոպոլիան իհարկէ խիստ արգելք էր հանդիսանում պրոլետարիատի հաջողութիւններին: Ահա թե ինչու այդ մոնոպոլիան բուրժուական թանգ էր գնահատել և թանգ է գնահատում: Յեւ նա այդպէս շարունակում է վարվել, չնայած այն հանգամանքին, վոր գիտելիքների վրա իր ունեցած այդ մոնոպոլիան գիտութիւն զարգացմանը խանգարում է, քանի վոր գիտական աշխատանքի մեջ մասնակցում են, փոխանակ հարյուրավոր միլիոնների, միայն հազարներ:

Պրոլետարիատը յեւ գիտութիւնը:—Պրոլետարական գիտութիւնը բուրժուական գիտութիւնից տարբերվում է նախ նրանով, վոր առաջինը անլ կերպ է լուսաբանում փաստերը, միանգամայն անլ կերպ է դրանք ի մի շաղկապում: Իհարկէ, մանավանդ սկզբում — պրոլետարական գիտութիւնը ստիպւած է հիմնվել այն հսկայական մատերիալի վրա, վոր հավաքել են բուրժուական գիտնականները: Բայց պրոլետարիատն այդ մատերիալը ոգտագործեց այնպէս, վոր բուրժուական թերութիւններին այլևս վոչինչ չի

մնում անելու: Նրանց անճշտությունը բոլորովին պարզվեց: Միջազգային պրոլետարիատի պայքարի առաջնորդներից ու նահատակներից մեկը, վորին 1919 թ. գերմանական մենշևիկները սպանեցին, Ռոզա Լուքսեմբուրգը, այդ միտքն այսպես է արտահայտել. «մարքսիզմը — բուրժուական գիտության զավակն է, բայց այդ զավակի ծնունդը կատարվեց մոր կյանքի գնով»:

Բնական գիտությունների նկատմամբ պրոլետարիատն առաջժամ շատ բան անել չի կարող: Բայց այստեղ ևս նա պետք է մաքրի իդեալիզմի ռեակցեոն ամբողջ հին խլամը, վորից հետո արդեն նա կշարունակի դա ևս զարգացնել:

Պրոլետարիատը ստեղծում է այնպիսի գիտություն, վորը իրականությունը ճշտությամբ անդրադարձնում է: Այն, ինչ տեղի յե ունենում հասարակության կյանքում, դա նրան տանում է դեպի հաղթանակ: Հետևապես պրոլետարիատի շահերի համար ոգտակար է ճանաչել և՛ հասարակական աշխարհը, և՛ բնությունը այնպես, ինչպես դրանք կան: Միայն այն ժամանակ հաղթանակը ապահովված կլինի, միայն այն ժամանակ պրոլետարիատի ուղադրությունը ուրիշ կողմ գրավել չեն կարող բուրժուական պնակալեզուների քաղցր յերգերը:

Դրա համար ել պրոլետարիատը իր դրոշակի վրա գրում է — լիովին՝ մինչ հնարավորության վերջին սահմանը՝ ճանաչել իսկական եյությունը այն ամենի, ինչ գոյություն ունի: Իհարկե, մարդս ամեն բան հասկանալ չե կարող: Բայց այն, ինչ այժմ մարդ-

կության կուլեկտիվ միտքն անել կարող է, դա պետք է արվի, վորովհետև պրոլետարիատի համար ձեռնտու չե միակողմանի, անճիշտ, թերի ճանաչողությունը:

Գիտությունը կոմունիստական հասարակության մեջ:—Գիտությունը կոմունիստական հասարակության մեջ չի մահանա՝ ինչպես իդեոլոգիայի մի քանի այլ տեսակները, այլ հսկայական չափով առաջ կընթանա: Կվերացվեն նրա զարգացմանը խանգարող արգելքները և ամենից առաջ կվոչնչանա հակասությունը ֆիզիկական աշխատանքի և մտավոր աշխատանքի միջև: Այդ հակասությունը կապիտալի տիրապետության որոք ազգաբնակչության մասսաներին մատնել է տաժանակիր աշխատանքի՝ դազգահի և գութանի քով: Այդ մասսաների փոխարեն մտածել են ուրիշները, վորոնք ապրել են նրանց հաշվին: Կոմունիստական հասարակության զարգացմամբ այդ հակասությունները կվերացվեն: Մշակվում է մարդու նոր տիպ, վորն իր մեջ միացնում է և՛ ֆիզիկական և՛ մտավոր աշխատավորին: Այն ժամանակ, յերբ ամբողջ մարդկությունը կվերակառուցվի այդ կերպ, — այն ժամանակ գիտության զարգացումն առաջ կընթանա արագ քայլերով: Արդեն վոչ թե տասնյակ հազարներ, այլ հարյուր միլիոնավոր մարդիկ համերաշխ աշխատանքով առաջ կմղեն գիտությունը: Նրանց յեռանդը չի գործադրվի իրար դեմ պայքարելու վրա: Նրանք հսկայական արշավանք կկատարեն՝ բնությունը իրենց յենթարկելու համար: Իսկ բնությունը նվաճել կարելի յե միայն՝ նրա հատկությունները ճանաչելով, հե-

տեսապես գիտութիւնը զարգացնելով: Մարդկութեան առաջ նոր հորիզոններ կբացվեն: Մարդկութիւնը առաջ կգնա հսկայական քայլերով:

ԳԵՂԱՐՎԵՍՏ

Մենք մոտեցանք մարդկային հասարակութեան իդեոլոգիայի կարեւորագույն տեսակներից վերջինին—գեղարվեստին:

Գեղարվեստի տեսակները:—Գեղարվեստին վերագրում ենք այնպիսի յերևույթներ, ինչպես՝ յերաժշտութիւնը (մուզիկա), նկարչութիւնը, քանդակագործութիւնը, ճարտարապետութիւնը (գեղեցիկ շէնքեր կառուցելը), գրական գեղարվեստական յերկեր (բնութրիստիկա): Չնայելով գեղարվեստի այդ բոլոր տեսակների միջև յեղած մեծ տարբերութեան, նրանց մեջ մի ընդհանուր միացնող բան կա: Ի՞նչ: Այդ մենք կտեսնենք, յերբ կքննենք, թե գեղարվեստի յերկերը ի՞նչպէս են ազդում մարդու վրա:

Գեղարվեստի ներգործութիւնը:—Յերբ մարդ նայում է նկարին կամ լսում է յերաժշտութիւն, նա առանց խոսքերի վարակվում է այն տրամադրութիւններով, այն մտքերով, վոր ստեղծագործողները (հեղինակները) դրել են նկարի կամ յերաժշտութեան կամ գեղարվեստի ուրիշ յերկի մեջ: Մարդս վոչ միայն մտածում է, այլ և զգում—տանջվում է, հրձվում, ցանկանում, ուրախանում, տխրում, հուսահատվում և այլն. նրա զգացմունքները կարող են

անչափ բարդ և նուրբ լինել, նրա հոգեկան ապրումները կարող են բազմապիսի լինել: Գեղարվեստը սխտեմի յե յենթարկում այդ զգացմունքները՝ դրանք արտահայտելով գեղարվեստական պատկերներում կամ խոսքով, կամ հնչյուններով, կամ շարժումներով (որինակ՝ պարը), կամ վորեւէ ուրիշ միջոցով (յերբեմն նյութի միջոցով, որինակ՝ քանդակագործութեան մեջ): Կարելի յե ասել, վոր գեղարվեստը «զգացմունքները ընդհանրացնելու» միջոց է, կամ եմոցիոնել* «վարակման» միջոց: Յեթե դուք լսում եք, որինակ, մի յերաժշտական յերկ, վորի մեջ արտահայտված է հոգեկան վորոշ տրամադրութիւն, —դուք և մյուս բոլոր ունկնդիրները (լսողները) ընկնում եք այդ տրամադրութեան մեջ, այդ տրամադրութեամբ «վարակվում» եք: Այն, ինչը մեկ մարդու տրամադրութիւնն էր կազմում, դարձավ շատերի տրամադրութիւնը, փոխանցվեց նրանց. այստեղ հոգեկան դրութիւնը, զգացմունքները «ընդհանրացան»: Այդ նույն բանը տեղի յե ունենում գեղարվեստի նաեւ ուրիշ բնագավառներում — նկարչութեան մեջ, քանդակագործութեան մեջ, պոեզիայում և այլն:

Ի՞նչպէս է ստեղծվել գեղարվեստը:—Գեղարվեստի առաջին տեսակներից են յեղել պարը, յերգը: Ի՞նչու մն էյին կայանում գեղարվեստի այդ արտահայտութիւնները: Ի՞նչ էյին նրանք անդրադարձնում: Մարդկանց՝ աշխատանքային կյանքը: Վորաորդութեամբ պարապողների մոտ պարերը հիշեցնում

* Եմոցիոնել—ծագում է «եմոցիա» բառից, վոր նշանակում է հոգեկան «շարժում». հույգ:

եյին վորսը, յերկրագործությամբ պարապողներէ մոտ—ցանքսը և անասարակ գյուղատնտեսական աշխատանքը: Դա բացատրվում է այսպես. պարերը, վորոնց միջոցին աշխատանքի համար անհրաժեշտ շարժումներ եյին կատարվում, ստեղծում եյին համապատասխան տրամադրություն: Դա ավելի ցայտուն կերպով յերևում է նախնական ժողովուրդների զինվորական պարերի որինակի վրա: Այդ պարերը վերարտադրում են այն բոլոր գործողությունները, վորոնք անհրաժեշտ են պատերազմի ժամանակ: Այդպիսի պարերը ստեղծում են ռազմական վորոշ տրամադրություն, վոր այնքան հարկավոր է հաջող կռվի համար:

Գեղարվեստի զարգացումը.— Գեղարվեստի զարգացումն ընթացել է մարդկանց աշխատանքային հարաբերությունների զարգացմանը զուգընթաց: Փոխվել են այդ վերջինները, փոխվել է նաև գեղարվեստը: Սակայն պետք է շեշտել հետևյալը. մարդկության կյանքի սկզբնական եպոխայում գեղարվեստը անդրադարձել է ամբողջ համայնքի գործնությունները և ծառայել է դրան: Բայց դասակարգերի յերևան գալը նոր դեր է հանձնել գեղարվեստին, վորն այժմ պիտի ամրապնդեր դասակարգային տիրապետությունը: Գեղարվեստը մեծ չափով ստեղծել և զարգացնել կարող եյին իշխող դասակարգերը, թեև ճնշված դասակարգերն ևս ստեղծում եյին իրենց գեղարվեստը: Մենք դրա մասին կխոսենք հետո: Բայց գեղարվեստը ծառայության մեջ մտավ գլխավորապես ճնշողների մոտ, վորոնք և դա լայն կերպով ոգտագործեցին:

Գեղարվեստը ժողովրդի եպոխայում.— Որինակի համար վերցնենք թեկուզ ֆեոդալիզմը: Ամբողջ կյանքն այնպես էր կառուցված, վոր հասարակության ցածրում գտնվում եյին գյուղացիության շահագործված լայն մասսաները, նրանց վրա բազմում եյին ազնվականները—կալվածատերերը. դրանք իրենց հերթին յենթարկվում եյին իշխաններին, իսկ վերջիններս—իրենցից ավելի հարուստ հողատերերին, և այլն: Այդ սանդուխքի վերևում կանգնած էր թագավորը կամ իմպերատորը: Այդպես յե յեղել ֆեոդալական հասարակության կառուցվածքը, վոր ամբողջովին հիմնված էր գյուղացիությունը տմարդի կերպով շահագործելու վրա:

Ինչպես էր այն ժամանակվա իդեոլոգիան: Ընթացողն հիշում է, թե ինչպես տիրապետության և հպատակության հետևանքով ստեղծվեց կրոնը: Փեոդալական իրավակարգը տիրապետության—հպատակության այդ հարաբերությունը ծայր աստիճան զարգացրեց: Բնական է, վոր այն ժամանակ կրոնը իդեոլոգիայի տիրապետող ձևն էր: Ամեն ինչի վրա նայում եյին կրոնի ակնոցներով: Վոչ միայն գիտությունն էր «կրոնի նաժիշտը» (աղախինը), այլ և գեղարվեստը: Յեվ նկարչությունը (կրոնական պատկերներ, իկոնաներ), և յերաժշտությունը (յեկեղեցական յերգը)—բոլորը ստեղծագործվում եյին այնպես, վորպեսզի բավարարվեն կրոնի կարիքները: Այդ բոլոր գեղարվեստը մարդկանց զգացմունքները այնպես էր լարում, վոր նրանք աստվածային մեծություն և նրա ներկայացուցիչ յեկեղեցու առաջ իրենց

զգում եյին վոչնչություններ: Յեւ վորովհետեւ հոգե-
վորականությունը ֆեոդալ կալվածատերերի—իշխող
դասարարգի միայն մի մասն եր կազմում, ապա հաս-
կանալի յե, վոր գեղարվեստը շահագործական հարա-
բերությունները ամրապնդեց:

Բուրժուական գեղարվեստը:—Հենց վոր յերևան
յեկավ կապիտալիզմը, սկսվեց գեղարվեստի համա-
պատասխան վերակառուցումը: Բուրժուական գեղար-
վեստը կրոնական չե: Դա բացատրվում ե նրանով,
վոր ֆեոդալական ~ կալվածատիրական տիրապետու-
թյունը կործանելով՝ իշխանության գլուխ անցավ կա-
պիտալիզմը: Նա ստիպված եր կռվել իհարկե նաև
յեկեղեցական հզոր կազմակերպության դեմ, վոր սերտ
կապված եր հին իշխանության շահերի հետ: Դրա
համար ել, յերբ բուրժուական դեռևս թույլ եր, նա
«հերետիկոս» եր դառնում, իսկ յերբ նա սկսում եր
ուժեղանալ, յերբեմն դուրս եր գալիս նույն իսկ
ընդդեմ աստծու: Ընդհանրապես կապիտալիստներն
իրենց իշխանությունը ամրապնդելու համար, նորեն
դիմեցին յեկեղեցուն՝ ձգտելով տերտերներին աջակ-
ցությունը ստանալ:

Ահա այդ պատճառով ել բուրժուական գեղար-
վեստն, ընդհանուր առմամբ, կրոնական չե, բայց
լիովին անդրադարձնում ե նոր հասարակական կեցու-
թյունը—բուրժուական կեցությունը: Իհարկե, բուր-
ժուակիան վորչափ զարգանում եր, այնչափ փոխվում
եր և նրա գեղարվեստը: Սակայն գեղարվեստը մաս-
սաներին միշտ ել այնպես եր տրամադրում, վորպեսզի
նրանք հավատալին բուրժուական իշխանության

կարողությանը, վորպեսզի անհրաժեշտ համարեյին
պաշտպանել բուրժուակիային, վորպեսզի մասսաների
մեջ զգվանք առաջացնի այն բոլորը, ինչ վտանգավոր
ե բուրժուակիայի համար:

Դա յերևում ե հազարավոր ուրինակներից: Վերց-
նենք դրանցից մեկը: Հաճախ գրական գեղարվեստա-
կան յերկերում նկարագրվում են զանազան պատմա-
կան դեպքեր: Մենք գիտենք, վոր հասարակության
ամբողջ պատմությունը դասակարգերի պայքարի պատ-
մություն ե: Պայքարում են դասակարգերը: Մաս-
սաներն են ամեն ինչ վճռում: Իսկ բուրժուական
գրական գեղարվեստի ներկայացուցիչների մոտ այլ
բան ե դուրս գալիս—«մեծ մարդիկն» են ամեն ինչ
ստեղծում: Մասսաները—դա միայն կավ ե, վորից
«մեծ մարդիկ» պատրաստում են՝ ինչ կամենում են:

Ի՞նչ ե դրա իմաստը: Այն, վոր կարդալով այդպիսի
գրքեր, միլիոնավոր մարդիկ կզան այն համոզման, վոր,
իսկապես, մասսան—վոչինչ ե: Միայն «մեծ մարդիկն»
են խելացի, զարգացած, միայն նրանք կարող են նոր
բան ստեղծել: Դրանով սպանվում ե մասսաների
ինքնագործնեյությունը, ուրեմն և ամրապնդվում ե
իշխող դասակարգը: Հակառակ պրոլետարական հիմնին՝

Վոչ վոր չի տա մեզ մեր փրկությունը,

Վոչ աստված, վոչ արքան, վոչ հերոսը,—

բուրժուական գեղարվեստը կոչ ե անում ազատա-
գրություն սպասել յեթե վոչ աստծուց, ապա ուրեմն
«արքայից և հերոսից»: Բայց հաճախ նաև աստծուց:

Սա միայն մի փոքրիկ ուրինակ ե, վոր ցույց ե
տալիս, թե ինչպես գեղարվեստը, նայողներին ու

լսողներին հեղինակի զգացմունքներով «վարակելով», մասսաներին տիրելու հզոր միջոց է հանդիսանում:

Բուրժուական գեղարվեստի ժամանակակից աշխատեռանքը:—Մենք ասացինք, վոր գեղարվեստը հետևում է այն փոփոխություններին, վոր կատարվում են իրեն ստեղծող դասակարգերի մեջ: Այդ պատճառով ել այժմ, յերբ բուրժուազիան անհաստատ դրություն մեջ է գտնվում, յերբ նա իր իշխանությունը ամրապնդելու անկարելիությունից գլուխը կորցրել է,—նրա գեղարվեստը արագ ալլապերվում է: Բուրժուայի տեսակետից՝ հեղափոխական ցնցումները, բանվորների կատաղի պայքարը անմիտ բաներ են: Իսկ ինքը բուրժուազիան չի կարող անտեսությունը վերականգնել համաշխարհային մասշտաբով: Ինչ-վոր անհասկանալի բան է կատարվում: Աշխարհը, յերևի, խելագարվել է,—սարսափում է բուրժուազիան: Յեվ բուրժուական գեղարվեստը դա անդրադարձնում է՝ հետզհետե ավելի ու ավելի անհասկանալի դառնալով:

Տանջալից կերպով վորոնում են նոր «ստիլ», նոր ընդհանրացնող ձևեր, և չեն գտնում. ամեն ոք ծնվում է վորևե նոր «իզմ», վորը շուտով հնանում է.—«իմպրեսիոնիզմից» հետո հայտնվեց «նոյիմպրեսիոնիզմ», «ֆուտուրիզմ», «եքսպրեսիոնիզմ» և այլն: Անթիվ անհամար ուղղություններ ու փորձեր, անթիվ թեորիաներ, և վնչ մի՛ քիչ թե շատ կայուն սինթեզ: Դա տեղի յե ունենում է՝ նկարչության մեջ, և՛ յերաժշտության մեջ, և՛ պոեզիայում, և՛ քանդակագործության մեջ, մի խոսքով — գեղարվեստի ամբողջ փրոնտում:

Մյուս կողմից, բուրժուական նեխվող կյանքի իրականությունը բուրժուազիային և բուրժուական գեղարվեստին ստիպում է ապաստան գտնել «անդի աշխարհում»:

Միշտ այդպես է լինում դասակարգերի հետ: Յերբ յերկրային իսկական կյանքը նրանց քիչ է տալիս ուրախություններ, նրանք թեկուզ մտքով անցնում եր «աստվածային բնագավառը»: Ժամանակակից բուրժուազիայի գեղարվեստը սկսում է ամեն մի սատանայի հավատալ: Նա ձգտում աշխարհի «իսկական ճանաչողություն» ուղիներ գտնել վոչ թե գիտություն միջոցով, վոչ թե այդ աշխարհի պարզ նկարագրության միջոցով, այլ «հոգու» միջոցով, աստծու հետ անմիջականապես ձուլվելու միջոցով:

Այսպես է ժամանակակից բուրժուական գեղարվեստը, վորը կյանքից հեռանում է դեպի անմտություն ու նորից վերադառնում «ներքին աշխարհին», «հոգիներին», «աստծուն» և այլն:

Ավելացնենք նաև այն, վոր մեռնող բուրժուական գեղարվեստի համար շատ բնորոշ է՝ առաջին պլանի վրա ցուցադրել սեռական հարցը՝ ամենախայտառակ կողմերով: Պոռնոգրաֆիան (պոռնկագրությունը) իշխում է: Դա իշխում է և՛ մեռնող բուրժուազիայի կյանքում և՛ նրա գեղարվեստի մեջ: Տեսնելով սպառնացող հասարակական մահը, բուրժուազիան շտապում է «կյանքի ուրախություններից» վերջին անգամ ոգտը վելու: Աստված, պոռնիկ և անհեղհեղություն—ահա վերջին խոսքերը նեխվող բուրժուական գեղարվեստի:

Գեղարվեստը յեվ քանվոր դասակարգի պայքարը:—Այն գեղարվեստը, վոր ստեղծում է պրոլե-

տարիատը, նոր-նոր է սկսում ծաղկել: Դաժան կապիտալիստական շահագործումից ճնշված բանվոր դասակարգը բուրժուազիայի տիրապետության տակ քիչ բան կարող եր ստեղծել գեղարվեստի բնագավառում: Մինչ-հեղափոխության ժամանակ ժողովրդական գեղարվեստը արտահայտվել է գլխավորապես յերգերի մեջ և մասամբ գրական յերկերում: Յերգերի մեջ ավելի ցայտուն է արտահայտվել: Այդ յերգերը արտահայտում են բանվոր մասսայի ծանր դրությունը: Այդ յերգերը անդրադարձնում եյին բանվորների և գյուղացիների անյել դրությունը: Այդ յերգերը չեյին կարող մասսաներին միացնել պայքարի համար, բայց նրանց մեջ զարթեցնում եյին ատելության ընդհանուր գգացմունք դեպի իշխող պարագիտները:

Բայց մարտական հեղափոխական յերգերը վոչ միայն կարծես ասում եյին՝ «ատիր», այլև՝ «կռվիր»: Իրանց այդ դերը հեղափոխական յերգերն կատարել են և առաջ, նրանք այդ դերը կատարում են նաև այժմ: Դասակարգի առանձին անդամը, ուսյնիսկ ամենապասսիվ անդամը, այդ յերգերը ուրիշների հետ միասին յերգելով, միանում ե ընդհանուր աշխատանքին ու պայքարին: Յերգը նրան գրավում ե, յերգը ազդում ե նրա մտքի վրա, նրա կամքի, նրա գգացմունքի վրա:

Պրոլետարական հեղափոխությունը, պրոլետարիատին ամեն տեսակ ճնշումներից ազատելով, հնարավորություն ե տալիս նաև գեղարվեստի բնագավառում հսկայական քայլեր անելու դեպի առաջ: Մեր հեղափոխությունը ցույց տվեց, թե ինչ հսկայական դեր կարող ե խաղալ գեղարվեստը: Վերցնենք թեկուզ

պլակատային գեղարվեստը: Որինակ, բանվորների և գյուղացիների յերկիրը նվաճել ձգտող հակահեղափոխականների թաթերը պատկերացնող մի հաջող նկար, վոր տարածվում եր հազարավոր և տասնյակ հազարավոր որինակներով,—լայն մասսաներին վոգևորում ու ծանր պայքարի յեր հանում: Նա ամենախուլ անկյուններում խոսքից ավելի զորավոր ներգործություն եր ունենում աշխատավոր մասսաների գիտակցության վրա: Գեղարվեստի բոլոր տեսակներից՝ հեղափոխական պլակատն ե ամենամեծ և ակտիվ մասնակցություն ունեցել մեր պայքարի մեջ:

Այժմ արդեն ստեղծվում ե նոր պրոլետարական գրականություն: Նրա խնդիրն ե—աշխատավոր մասսաների գիտակցությունը կազմակերպել հեղափոխական վոգով՝ նոր շինարարության համար: Ուստի և նա իր բովանդակությամբ խիստ տարբերվում ե բուրժուական գրականությունից՝ իր մեջ անդրադարձնելով հեղափոխական պայքարի, տնտեսական համառ աշխատանքի, բանվորական կենցաղի մոմենտներ:

Բայց, իհարկե, բավական դժվար ե գրական գեղարվեստական յերկերի նոր բովանդակությանը համապատասխան նոր ձև ստեղծել, նոր լեզու մշակել, գրելու նոր յեղանակներ: Սակայն դա ևս ժամանակի խնդիր ե: Պրոլետարական ստեղծագործության հետագա զարգացմամբ, նաև այդ ուղղությամբ կաճեն ու կզարգանան այն ընձյուղները, վոր արդեն հրապարակի վրա յեն:

Բացի իր բովանդակությամբ և շարադրության ձևով, պրոլետարական գրականությունը մյուս բոլոր նախընթացներից (առանց բացառության) տարբեր

վում է իր թափով: Յեթե առաջ մարդկային ստեղծագործության այդ բնագավառը ընդգրկում էր միայն փոքրականակ «վերխուշկան», ապա այժմ պրոլետարական գրականության խնդիրներն ու միջոցները ուրիշ են: Նա չի կարող դարձանալ վորպես ջերմածուխ բույս: Առանց լայն մասսաների ստեղծագործական աշխատանքի—նա չի կարող կենսունակ լինել:

Լենինը պրոլետարական գեղարվեստի մասին:— Կարևոր է վնչ թե մեր կարծիքը գեղարվեստի մասին, կարևոր է վոչ թե այն, թե ինչ է տալիս գեղարվեստը բնակչության ընդհանուր թվից մի քանի հարյուրին, նույնիսկ մի քանի հազարին՝ յերբ այդ բնակչության քանակը միլիոններով է հաշվվում: Գեղարվեստը պատկանում է ժողովրդին: Գեղարվեստն իր ամենախորը արմատներով պետք է թափանցի աշխատավոր լայն մասսաների ամենախուլ անկյունները: Նա պետք է այդ մասսաներին հասկանալի լինի և նրանցից սիրվի: Նա պետք է շաղկապի այդ մասսաների զգացմունքը, միտքը և կամքը, նրանց պետք է վեր հանի: Նա նրանց մեջ պետք է զարթեցնի արվեստագետներ և դրանց զարգացնի: Արդյո՞ք մենք պետք է փոքրամասնությանը քաղցր նուրբ կարկանդակներ հրամցենք այն ժամանակ, յերբ բանվորներն ու գյուղացիական մասսաները կարիք ունեն սե հացի... Մենք պետք է միշտ մեր աչքի առաջ ունենանք բանվորներին ու գյուղացիներին: Նրանց շահերի համար մենք պետք է սովորենք տնտեսավարել, հաշվել: Դա վերաբերում է նաև գեղարվեստի ու կուլտուրայի բնագավառին:

Ահա Լենինը ինչպես էր հասկանում գեղարվեստի գերը: Այդպիսի գեղարվեստը պրոլետարիատի համար կլինի պայքարի ուժեղ գործիք՝ կոմունիզմի ճանապարհին:

Բայց այստեղ պրոլետարիատի հանդեպ հսկայական դժվարություններ կան, և ամենից առաջ՝ մեր տրնտեսության քայքայման հետևանքով առաջացած նյութական աղքատությունը և կուլտուրական հսկայական յետաձուլությունը: «Վորպեսզի—ասում է Լենինը—գեղարվեստը կարողանա մոտենալ ժողովրդին և ժողովուրդը գեղարվեստին, մենք պետք է նախ բարձրացնենք ընդհանուր կրթական և կուլտուրական մակարդակը»:

Քանի վոր պրոլետարիատն արդեն կառուցում է իր տնտեսությունն ու պետությունը, նա արդեն կարող է ստեղծել իր գեղարվեստը, և հետզհետե նա նրան ավելի յե մոտեցնելու ամենալայն մասսաներին:

Գեղարվեստի դերը կոմունիզմի շրջանում:— Մարդկությունը կոմունիստական հասարակարգում գեղարվեստը շատ ավելի կզարգացնի: Կոմունիզմի որոք գեղարվեստն այլևս չի ծառայի դասակարգային պայքարին, այլ ամբողջ մարդկային կուլեկտիվին: Գիտության հետ միասին նա կդառնա յերկրագնդիս վրա ապրող միլիոնավոր մարդկանց պարապմունք: Գեղարվեստն այն ժամանակ ևս կլինի մարդկանց կազմակերպելու միջոց: Միայն թե նա մարդկանց կկազմակերպի վոչ թե դասակարգային պայքարի համար, այլ բնության վրա ել ավելի հաղթանակ տանելու, բնությունը մարդկությանը յենթարկելու մեծ նպատակի համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հեղինակի առաջաբանից	3
Խմբագրության կողմից	4
ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	5
Աշխարհայեցողություն: Աշխարհայեցողության դասակարգային բնույթը: Պրոլետարական և բուրժուական աշխարհայեցողություն: Մարքսիզմ և լենինիզմ:	

ԳԼՈՒԽ I. ԴԻԱԼԵԿՏԻԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՐԻԱԼԻԶՄ

1. ՄԱՏԵՐԻԱԼԻԶՄ	10
Իդեալիզմ (11): Մատերիալիզմ (12): Մարդկանց կամքը վորոշվում է իրենց կյանքի պայմաններով (15): Կամքի «ազատություն» չկա (16):	
2. ԴԻԱԼԵԿՏԻԿԱ	18
Սմեն ինչ հոսում է և և փոփոխվում (18): Նվորուցիկ և հեղափոխություն (ռեվոլյուցիա) (20): Հակասությունները մղում են առաջ (24): Դիալեկտիկական որոնք (26): Չկա վոչինչ անջատ (32): Վերացական ճշմարտություն չկա, ճշմարտությունը կոնկրետ է (35): Վոչ միայն բացատրել, այլև փոփոխել (38):	

ԳԼՈՒԽ II. ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԲՆՈՒԹՅՈՒՆ ՅԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ. ԱՐՏԱԴՐՈՂ ՈՒԺԵՐ	41
Մարդու տարբերությունը կենդանուց: Աշխատանքի գործիքների դերն այդ խնդրում (43): Ի՞նչպես է կատարվել անցումն կենդանուց դեպի մարդը (44): Սմեն մի կենդանի կամ բույս բնություն հարմարվում	

և (46): Մարդու հարմարվելը բնության պայմաններին (47): Տեխնիկա: Արտադրող ուժեր (48): Արտադրող ուժերի զարգացումը (49): Աշխարհագրական միջավայրը և հասարակության զարգացումը (50):

2. ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ. ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	52
Հասարակություն (52): Աշխատանքային կապ (53): Արտադրական հարաբերությունների յերկու տիպ (54): Աշխատանքային կապերը կամ հարաբերությունները կազմում են մարդկային հասարակության հիմքը (57): Աշխատանքային հարաբերությունները վորոշվում են տեխնիկայով (արտադր. ուժերով) (57): Արտադրական հարաբերությունները վորոշում են հասարակության կյանքի բոլոր կողմերը (60): Մի քանի ամփոփումներ (61):	

3. ԱՐՏԱԴՐՈՂ ՈՒԺԵՐ, ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ, ԿՈՐՈՒՆԻՉՈՒՄ	62
Կապիտալիզմը դասակարգային հասարակության վերջին ձևն է (62): Կապիտալիզմի հիմնական հակասությունը (63): Իմպերիալիստական պատերազմը մի փորձ եր՝ լուծելու կապիտալիստական հակասությունները, չքայքայելով կապիտալիզմը (64): Կոմունիզմի անհրաժեշտությունը (65): Կար՝ Մարքսի կարծիքը՝ կապիտալիզմից դեպի կոմունիզմ անցնելու անխուսափելիության մասին (66): Կոմունիստական հասարակությունը և արտադրող ուժերը (66): Հեղափոխությունը և արտադրող ուժերի ժամանակավոր քայքայումը (67): «Կոմունիզմը—դա խորհրդային իշխանությունն է՝ պլյուս երեքարիֆիկացիան» (68): Աշխատանքի արտադրողականությունը (70): Պրոլետարական հեղափոխությունը միջազգային հեղափոխություն է (70):	

ԳԼՈՒԽ III. ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՊԱՅՔԱՐ

1. ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԸ	72
Նախնական կոմունիզմը (72): Նահապետական իրավակարգի և անակարգերի ծագումը (73): Կապիտալիստական հասարակության հիմնական դասակար-	

գերը (75): Դասակարգի հինգ հատկանիշները (75): Դասակարգերի լեռնյան բնորոշումը (76): Հիմնական դասակարգերը (77):

2. ԴԱՍԱԿԱՐԳԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐ 78

Բանվոր դասակարգի կրած ճնշումները (80): Դասակարգային պայքարի թափված ձևը (82): Դասակարգային զործակցության ձևեր: Առաջին ձևը—հիմնական շահերը զոհաբերվում են ժամանակավոր շահերին (84): Դասակարգային զործակցության յերկրորդ ձևը—դասակարգային մշտական շահերի միացյալ պաշտպանություն (85): Հիմնական դասակարգերի պայքարը՝ դաշնակից ձևով բերելու մամար (86): Պայքարի զարգացումը բոլոր դասակարգերին միացնում է միայն յերկու՝ իրար թշնամի բանակներին մեջ (88):

3. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ 89

Ինչո՞ւ յե հարկավոր կուսակցությունը (89): Կուսակցությունը դասակարգի մի մասն է: Կուսակցությունը դասակարգի մեջ չի լուծվում (91): Կուսակցության չորս ելմանները—ա) Կուսակցության պատմությունը (92): բ) Կուսակցության ծրագիրը (93): գ) Կուսակցության տակտիկան (96): Կուսակցություն է դասակարգ (98): դ) Կուսակցության կազմակերպությունը (102): Կուսակցության առաջնորդները (107): Մեծ մարդիկ (109):

4. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ 112

Ի՞նչ է պետությունը (112): Պետությունը դասակարգային հակասությունների անհաշտելիության արդյունք է (113): Պետությունը դասակարգային բռնության գործիք է (114): Բուրժուական պետություններ: Դեմոկրատիա (115): Խորհրդային պետությունը է բուրժուազիայի պետությունը (118): Բանվոր դասակարգի դիկտատուրան (119): Գյուղացիությունը Խորհրդային պետության մեջ (119): Պրոլետարիատի վերաբերմունքը դեպի պետությունը (120): Լեռնյան պետության մասին (121):

5. ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ 122

Կապիտալիզմի զարգացման վերջին ստադիան—իմպերիալիզմ (122): Միակ յեղը՝ պրոլետարական հեղա-

փոխության մեջ է (123): Հեղափոխության հիմնական հարցը՝ պետական իշխանությունը բռնազբաղեին է (124): Իշխանությունը ձեռք է բերվում զինված ապստամբության միջոցով (125): Լեռնյան կարծիքը հանդի ապստամբության պայմաններին մասին (125): Պրոլետարիատը ջարդում է բուրժուական պետական մեքենան (126): Բուրժուական և պրոլետարական հեղափոխություններ (127): Ոպորտունիստների թեորիան՝ կապիտալիզմից դեպի կոմունիզմ անցնելու մասին (128): Այդ թեորիայի սխալը (129): Բռնությունը ամեն մի նոր հասարակության մանկաբարձուհին է (129): Ի՞նչ վերաբերմունք ունի դեպի պետությունը պրոլետարիատը, և ի՞նչ — բուրժուազիան (130): Կոմունիզմ (131): Դասակարգի և պետության մահացումը: Կոմունիզմի առաջին աստիճանը (132): Կոմունիզմի հետագա աստիճանը: «Յուրաքանչյուրից—ըստ իր ընդունակությունների, յուրաքանչյուրին—ըստ իր կարիքների» (133):

ԳԼՈՒԽ VI. ԻԳԵՈՒՈԳԻԱ

1. ԲԱԶԻՍ ՅԵՎ ՎԵՐՆԱՇԵՆՔ 135

Նյութական և «հոգեկան» արտադրություն (135): Մարդկանց գիտակցությունը վորոշվում է իրենց կեցությամբ (137): Բազիս: Քաղաքական և իդեոլոգիական վերնաշերտեր (138): Վերնաշերտերի ազդեցությունը բազիսի վրա (138): Մարդկային հասարակության կառուցման սխեման (142): Իդեոլոգիական վերնաշերտերի գլխավոր տեսակները (143):

2. ԻՐԱՎՈՒՆՔ 143

Ի՞նչ է իրավունքը: Որենք և իրավական հարաբերություններ (144): Ամեն մի իրավունք—դասակարգային իրավունք է (145): Բուրժուական իրավունք (145): Խորհրդային իրավունք (147): Խորհրդային դատարան (148): Իրավունքը կոմունիզմի որոշ կմահանա (149):

3. ԲԱՐՈՑԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ 149

Ի՞նչ է բարոյականությունը (150): Բարոյականություն և իրավունք (150): Բուրժուական բարոյականություն (151): Բուրժուազիայի յերկու տեսակի բա-

լոյականութիւնը (152): Պրոլետարական բարոյա-
կանութիւն (153): Առաջին որինակ — սպանու-
թիւն (154): Յերկրորդ որինակ — աշխատանքի ար-
տադրողականութիւն (155): Յերկրորդ որինակ — ար-
բեցողութիւն (156):

4. ԿՐՈՆ 157

Ի՞նչ է կրոնը (157): Ի՞նչպէս է ծագել կրոնը (157):
Կրոնը դասակարգային հասարակութեան պրոդուկտ
է (159): Կրոնական դավանութիւններէ տարբերու-
թիւնը (159): Միաստվածութիւնը և բազմաստվա-
ծութիւնը (162): Թշնամի աստվածներ (162): Յե-
կեղեցի, կրոն և դասակարգային պայքար (163):
Լենինը կրոնի մասին (165): Հեղափոխական պայքարը
և կրոնը (166): Կրոնը արդո՞ք մասնավոր դոք է (167):
Գոմունիզմի որո՞ք չի կարող կրոն լինել (168):

5. ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ 169

Ի՞նչպէս է ստեղծվել գիտութիւնը (170): Մարդկային
լեզվի և մտածողութեան ծագումը (170): Գիտութեան
զարգացումը (172): Փիլիսոփայութիւնը բոլոր գի-
տութիւններէ ընդհանուր հիմքն է (173): Մատե-
րիալիզմ և իդեալիզմ (174): Գիտութեան դերը ֆեոդա-
լիզմի եպոխայում (175): Բուրժուազիան և գիտու-
թիւնը (176): Բուրժուազիան գիտելիքները մոնոպո-
լիա յետ դարձրել Այդ մոնոպոլիայի նշանակութիւնը
(177): Պրոլետարիատը և գիտութիւնը (179): Գիտու-
թիւնը կոմունիստական հասարակութեան մեջ (181):

6. ԳԵՂԱՐՎԵՍ 182

Գեղարվեստի տեսակները (182): Գեղարվեստի ներ-
դրութիւնը (182): Ի՞նչպէս է ստեղծվել գեղար-
վեստը (183): Գեղարվեստի զարգացումը (184):
Գեղարվեստը ֆեոդալիզմի եպոխայում (185): Բուր-
ժուական գեղարվեստը (186): Բուրժուական գեղար-
վեստի ժամանակակից այլասերումը (188): Գեղար-
վեստը և բանվոր դասակարգի պայքարը (189): Լե-
նինը պրոլետարական գեղարվեստի մասին (192):
Գեղարվեստի դերը կոմունիզմի որո՞ք (193):

ԽՍՀՄ ԺՈՂՈՎՈՐԴՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ.
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍԵՎՅՈՒՄ

ԼՈՒՅՍ ՏԵՍԱԾ ԳՐՔԵՐԻՑ ՊԱՀԵՍՏՈՒՄ ԿԱՆ ՀԵՏԵՎՅԱԼՆԵՐԸ

Սոցիալիզմի ուղին,— Ն. ԲՈՒԽԱՐԻՆ	1 n.	25 կ.
Ազգային Հարց,— Ի. ՍՏԱԼԻՆ	1 n.	60 »
Գյուղացիական Հարց,— Ի. ՍՏԱԼԻՆ		50 »
Լենինի պատգամներ ժողովրդ. լուսավորության մասին		20 »
Լենինի պատգամներ յեղիսասարդության		15 »
Համ. Կոմկուսի (բ) պատմությունը,— Վ. ՎՈԼՍԵՎԻՉ	1 n.	50 »
Բոլշեվիկների կուսակցությունը 1917 թվին,—		
ՅԵՐ. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԻՑ		85 »
Ինչ սվեց Հոկտեմբերը բանվորներին,— Մ. ՏՈՒՍԿԻՑ		20 »
1905 թ. մեր I-ին բանվոր-գյուղացիական հեղափոխու- թյունը,— Ի. ՖԼԵՐՈՎՍԿԻՑ		70 »
Քաղաքական բառարան,— կազմեց Վ. Ա. ԲԱՐՍԻՅԱՆ (656 էջ) 2 n.		—
Պատմական մատերիալիզմի այբուբենը		80 »
Պայքարի յիվ շինարարության տար. տարի,— Ի. ՆՈՎԱ- ԿՈՎՍԿԻՑ		70 »
«Ի. ՍՏԱԼԻՆ» (համառ. կենսագր.)		7 »
Ինչպէս աշխուժացնել գյուղխորհուրդները,— Զ. ԼԱՎՐԵՆՏԵՎ		30 »
Պատերազմ չենք ուզում, բայց դիմադրելու պատրաստ ենք,—		
ՅԱ. ԱՎԻՆՈՎԻՑԿԻՑ յիվ Վ. ԶԱՐԶԱՐ		10 »
Ինչով է ուժեղ կարմիր բանակը,— ԶՈՐԻՆ		15 »
Տգիսությունը յիվ սնահավասությունը,— Վ. ԴՄԻՏՐԻՅԵՎ		15 »
Մեքդական ձեռնարկ (ուսուցիչների համար)		70 »
Հասարակագիտությունը I-ին ասիականի դարոցում,—		
Բ. ԺԱՎՈՐՈՆԿՈՎ		65 »
Գեղջկուհին յիվ յեղիսաները,		25 »
Ի՞նչպէս է սարկած ճիյեգերը,— Գ. ԳՐԱՎԵ (նկարագ.)		50 »
Արեւիկ, նրա վորդիները յիվ բունները,— Բ. ՍԵՐԵՅԿԻՆ (նկ.)		40 »
Ինչպէս է առաջացել յիվ զարգացել կյանքը յեղիի վրա, Մ. ԳՐԵՄԵՆՅԱԿԻ (նկարագրագ.)		50 »

Մարդու յեղ կենդանիների ծագումը,—Դ. Ա.ԳՈԼ (նկ.) .	35 »
Մարդ-մեխենա,—Մ. ԳՐԵՄՍՏՅԱՆ (նկարազարդ)	»
Մարդու անհետանելի բռնամիներն ու բարեկամները,—	
Լ. ԶԻԼԲԵՐ (նկարազարդ)	20 »
Վորոս, կայծակ, ելեհսականություն,—Մ. ԳՐԵՄՏՅԱՆ (նկարազարդ)	40 »
Պասանի Պիոներ (ժողովածու, նկարազարդ)	60 »
Պիոներ, հետեվիր Լենինի պատգամներին	20 »
Հոկտեմբերը (համառ. պատմ.)	10 »
Մեր ավագ յեղբայրները—Կոմյերիսականները,—Լ. ԿՈ-ԼԵՍՆԻԿՈՎ	33 »

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ ԵՆ ՅԵՎ ՊԱՏՐԱՍՏՎՈՒՄ ԵՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

Հեռագիր, հեռախոս, ռադիո (նկարազարդ)
 Զվարճալի պատմվածքներ «Ասվածաճեղից», 84 ծաղրանկարով,
 Կոնների ծագումը (նկ.) (մասսայական):
 Ոպպոդիցինոն հոսանքները Համ. Կոմկուսի (բ) մեջ:
 Քաղաքագիտության դասագիրք (կոմս. բաղադրյալից դպր. համար):
 Քաղաքական գրույցներ (կոմս. գյուղ. դպր. համար):
 (վերջին 2 գրքերը առաջիկա 1928—29 ուսումն. տար. համար են):

ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅԱՆ ԳԼԽԱՎՈՐ ՊԱՀԵՍՏԸ

ԳՏՆՎՈՒՄ Ե ՄՈՍԿՎԱՅՈՒՄ

(Москва, Никольская 10. Центриздат)

ՊԱՏՎԵՐՆԵՐՈՎ ԿԱՐԵԼԻ ՅԵ ԴԻՄԵԼ ՆԱՅԵՎ
 ՌՈՍՏՈՎ (Դոնի վրա)—ՄԵՐ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔԻՆ,
 ՅԵՐԵՎԱՆ—ՊԵՏՀՐԱՏԻՆ,
 ԲԱԳՈՒ—ԱԶԳԻԶԻՆ.

ՊԱՀԱՆՋԵՑԵՔ ՄԵՐ ԼՐԻՎ ԳՐԱՑՈՒՑԱԿԸ
 ՎՈՐ ՈՒՂԱՐԿՎՈՒՄ Ե ԶՐԻ

28924

80 4.

А. Раевский

**Азбука
исторического
материализма**

На армянском языке
(с переработкой)

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ С. С. С. Р.
Москва, центр, Никольская, 10

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0146716

